mellett tűzi fel a koronát, e nemzet mondom, ilyen záradékokért nem nagy köszönetet fogna nékünk mondani.

Egyébiránt Tek. Karok és Rendek, e jelen tárgyról annyi és annyiszor mondatott már, hogy többé valami újat, valami figyelemre méltót előhozni nem lehet. De nem is az mármost a közvárakozás tárgya: mi ékes szavak, s mi fontos okok hordatnak fel itt? Hanem csak az: ha vajon a többség, mely e tárgyat mindeddig győzedelmes állhatatossággal pártolá, továbbra is meg fog-e maradni? Ily helyzetben puszta szavazatot mondani elégséges.

Ami tehát az én szavazatomat illeti: hat kerületi, öt országos ülési, mindössze tizenegy tanácskozások alatt utasításomra s meggyőződésemre egyiránt támaszkodván, mindig a Tek. Karok és Rendek üzenete mellett nyilatkoztam ki; s ha most tizenketted ízben azon többségtől visszalépnék: mi következnék természetesben, mint az, hogy a képviselői szép koszorúban állani, méltatlan legyek, s hogy nevem – jelenben és jövendőben – eltörölhetetlen gyalázattal bélyegeztessék? Ez iszonyú ítélet után, melyet magam ellen visszalépés esetére kimondottam, látják a Tek. Karok és Rendek, hogy előbbi értelmemtől eltávozván morális lehetetlenség. Ugyanazért, most is, és mindannyiszor, valahányszor e tárgy még előkerülend, e jelen üzenetben ismételt elvek mellett maradok; erősen hivén, hogy kik eddig a többséget oly híven őrizték, ezután is baráti kezeke fognak nyújtani. Mert állhatatos maradásunkat nemcsak e tárgy fontos és szent volta, de a képviselői kar biztos állása, s az ennek biztos állásán nyugvó alkotványi szabadság is kívánja. – Ugyanis, nemzeti szabadság csak ott gondolható, hol erős akarat s abból folyó állandóság a nemzet többségében találkozik; hol pedig a többség ingadoz, s az akarat ereje néhány, gazdagsággal és ranggal megkülönböztetett férfiak körében fejlik ki: ott nemzeti szabadság nincs; ott a nemzetet előbb-utóbb oligarchiai intézetek temetik magok alá. Jól tudják pedig a Tek. Karok és Rendek, hogy aki egyszer eltemetve van, az (hacsak Isten csodát nem tesz) az utolsó ítélet nagy napjáig többé fel nem támad.

*(1833)*

Uo. 129–134.

## A szólásszabadság ügyében

Nem célom vizsgálni, Méltóságos Úr, Tek. Rendek, ha a barsi követnek múlt évi december 5-én tett felszólamlása hibás-e, fenyítésre méltó-e vagy nem? Tekintetem egyedül csak arra van függesztve, hogy egyik követtársunk országosan tett nyilatkozása a királyi leírásban ki van jelelve, és kárhoztatva.

Mi leszen a képviselői szólás szabadságából, ha mondásainknak a kormány így utánok nézhet? A szólásszabadság, Tek. Rendek, egyike a tiszteletre legméltóbb jogoknak oly nemzetnél, mely századok óta megyénként s országosan gyülekezik, s a maga sérelmei és kívánságai felett élő szóval szokott értekezni. S nálunk annál tiszteletre méltóbb, mivel itt a sajtószabadság eltapodva van, s érzelmeinket és gondolatainkat egymással megszorítás és akadály nélkül közölni, csak gyűlési beszédek által lehetséges.

Midőn a szólásszabadságot védelmezem, nem állítom, hogy annak fékletlennek kell lennie, hogy a szólónak szabadsága legyen más gyalázatára és sérelmére azzal visszaélni.

igazságosnak hiszem a fékellenséget törvény és bírói hatalom által korlátolni. De nagy a különbség, ha a megsértett fél, vagy a hely szentségét sértettnek vélő tábla kíván törvényes úton elégtételt; és nagy a különbség, ha a fejedelem emeli szavát, s a kárhoztató ítéletet előre kimondván az elégtételt sürgeti. Midőn a fél, vagy a tábla szólott, még nem bizonyos, ha a bíró meggyőződése kárhoztatást fog-e ítélni? De midőn a fejedelmi szó, mint ezen rescriptumban itt, a *severissime damnamus** kifejezést hangoztatja: akkor szeretném tudni, ha nálunk vagy akárhol másutt, fog-e sok bíró találkozni, ki az előre kimondott magos ítéletnek saját meggyőződését ellene szegezni merészli? S ezért van Tek. Rendek, hogy minden alkotványos monarchiában a végrehajtó hatalom mint a törvényhozó, úgy az ítélő hatalomtól megválasztatik. Mert hol az elsővel az utolsó közül egyik vagy másik összeköttetett, ott az abszolutizmusnak tág kapu nyillatott; azt pedig emlékeztetés nélkül tudják a Tek. Rendek, miképpen törvényeink az abszolutizmust világos szavakkal kárhoztatják.

S hogy e jelen leiratra egyébként is semmi szükség nem vala, azt a borsodi érdemes követ bőven kifejtette. És feltévén, hogy a barsi nyilatkozás vétkes; nem mondott-e annak e tábla elölülője ellent? Nem mondott-e ellent maga a nádor főherceg, az egész képviselői test előtte megjelent gyülekezetében? S vajon az országgyűlési elölülő mondott-e kevesebbet, mint a rescriptum? S ha minden esetre, az amit mondott, elég nem vala: nem lett volna-e elég a törvény? Ki volt-e a sértett fél előtt az 1723. évi 7. cikkely a törvénykönyvből törülve? Vagy talán azt hitték, hogy elégtételkívánások sikeretlen lesz? De tettek-e próbát? Nem! Elmellőzték ők a törvény útját, s fejedelmi tekintethez folyamodának; s e tett után kérdem: lehetne-e valakinek bűnül venni, ha azt gyanítaná, hogy ezáltal akartak bennünket összerezzenteni; s akartak a képviselői szólástól rövid úton elszoktatni?

Gondolják meg a Tek. Rendek, miképpen most ugyan követ és felső tábla közti esetről jött a fenyítő szó; de mi biztosít bennünket, ha más ízben magát a kormányt illető nyilatkozások is nem vétetnek-e hasonló figyelembe? S mi állásba jut akkor a képviselő, kinek az országos sérelmek, segedelem, adózás, katonaajánlás kérdéseiben vagy utasítása vagy meggyőződése következésében magát a kormány kívánata ellen kell szegezni? Ily dologban csak egyetlenegy garancia van: ha tudniillik semmi névvel nevezendő eset soha nem történ. Történvén pedig, többé garanciáról szó nem lehet.

Mindezekért óhajtom e rescriptum miatti fájdalmunkat és aggodalmunkat a királyi felség elébe terjeszteni; s akarnám, bár e fájdalom, ez aggodalom bővebben s érzékenyebben jelentetett volna ki. De minekutána a Tek. Karok és Rendek bölcsessége ez előttünk lévő igen szelíd, igen kíméletes felírást elfogadta: én a többségnek készen hódolok. S ezt tévén, annyit bizonyosan nyernem kell, hogy sem heveskedéssel, sem túlcsapongással senki nem vádolhat.

*(1834)*

Uo. 143–146.

* igen keményen

EÖTVÖS JÓZSEF

# A zsidók polgárosításáról

Mindazon következetlenségek között, melyekel korunkban a haladási s az úgynevezett konzervatív elveknek vitája szült, talán egy sincs, mely inkább szemünkbe tűnnék, mint az, mely a zsidók állapota körül Európának sok részében még létezik. Egy szüntelen haladó ivadék közé állítva azon korban, melynek jelszava: szabadság, melynek magas feladatai minden emberi jogoknak kivívása: csak a zsidó az, kinek a középkor még eddig elmúlni nem akar, csak ő, kivel magát senki rokonnak nem érzi, csak ő minden elnyomottak között, kinek szenvedései szánakozást, kinek panaszai visszhangot nem találnak. Az idő eljött, melyben a törvényhozás e szerencsétlen néposztály fölött is kiterjeszté ápoló kezeit; e jelen izenet, melyben e nép polgárosítása kívántatik, egy új bizonyítványa haladásunknak, egy új fényes tanúsága azon konzekvenciának, mellyel képviselői táblánk a szabadság felé halad, azon erős meggyőződést táplálván, hogy csak a minden néposztályok iránt gyakorlott hasonló igazság, csak minden emberi jogoknak teljes tisztelete azon alap, amelyen egy szabad alkotmány épülhet. Ha meggondolom, hogy e népnek sorsa ezentúl csak a mélt. tábla igazságszeretetétől függ, talán bátran elmondhatom: az idő eljött, melyben a zsidóra is egy szebb jövő vár e hazában. Nem akarok hosszas lenni, azért nem fogom említeni azon állapotot, melyben e nemzetnek nagy része eddig hazánkban él. A mélt. főrendek ismerik mindezt s bizonyára csak fontos okok által tartóztattak vissza eddig ezen állapot megszüntetésétől. Csak azon okokról fogok szólani tehát, csak azoknak megcáfolásával foglalatoskodni, melyek a a zsidók polgárosítása ellen közönségesen felhozhatnak, a többit e mélt. tábla igazságszeretetére bízhatom.

Mindaz, mi a zsidók polgárosítása ellen közönségesen mondatik, három fő okra vihető vissza. Az első: hogy a zsidók egy romlott faj, mely a szabadságra s minden jótéteményre érdemtelen. A második: hogy a zsidók vallásilag s nemzetileg elkülönözve a világ többi népeitől, soha valóban meghonosodni nem fognak s polgárosítva mindig egy nemzetellenes elemet fognak tenni a hazában. A harmadik: hogy a zsidók polgárosítása a keresztyén népesség legnagyobb veszélye nélkül lehetetlen. Nézzük az elsőt. Ha az emberi nem történetén végigmegyünk, nem látunk általánosabban bizonyítva semmit, mint azt, hogy az elnyomás sohasem volt híjával a pretextusnak. Az angolok a katolikusokat elnyomják; a vallás az ok, mely semmi honos kormánnyal vagy szabadsággal össze nem férhet. Franciaországban Szent Bertalan-éj kelt, ürügyül a vallás vételik. Egész népek elnyomatnak; mondatik, hogy a szabadságra még meg nem értek s ezzel minden meg van mondva; mit okokkal bizonyítani nem lehet, az axiómának állítattik fel, s az elnyomó lelkiismeret megnyugszik, ha azt, mit öntettének megvallani szégyenlene, egy magasabb szükségnek tulajdoníthatá. A zsidók is elnyomottak; itt is ürügy kell, s nem hiányzik. „A zsidók romlott faj – így szól a sokaság – csak önhasznuknak élve, minden magasabb erkölcsi elvek nélkül; a

csalárdság e népnek veleszületett tulajdona." Legyen szabad e nehéz panaszokra csak egy szóval felelnem: ők elnyomottak! Vagy azt gondoljuk-e, hogy évezredes elnyomás egy népet moralizálni fog? Hogy egy néposztályt megfoszthatunk minden polgári, minden emberi jogoktól, hogy megvethetjük ezredekig s hogy az, kire a közreprobációt kimondjuk, kinek neve gyalázat, arcvonásai szégyenbélyegek, elromlani nem fog? Hogy azt, kit lábbal letapodtunk, sárban nem fogjuk találni? Ha azt gondoltuk, nézzünk más nemzeteket, nézzük az erős rómaiak ivadékait most, nézzük a görögöket napjainkban, nézzük a hatalmas Spanyolországot, miután egy háromszázados zsarnokság rajta átment s valljuk meg legalább, hogy a zsidó nemzet nem azon egy, melyet elnyomás ronta meg. S ez legyen egyszersmind felelet az ellenvetések másodikára; mert vajon csodálatos-e, hogy a zsidók eddig semmi nemzetiséget nem mutattak; ivadékról ivadékra hazánkban lakva, nemzetünk szokásait, nyelvét, szellemét fölvenni nem akarták? Megvallom, mélt. főrendek, ha meggondolom, hogy a zsidók polgárosításáról csak most tanácskozunk, s hogy ellenvetésül az hozatik fel, hogy e nép még eddig nemzetiséget nem mutatott, azaz: hogy azon hazában, melyben mindig idegennek tekintetett, magát honosnak nem érzi; hogy azon nemzettel, melynél csak megvetést talált, nem egyesült: azon alkotmányért, melynek csak terheit ismeré, buzogni nem tudott; ha meggondolom mindezt: nem tudom, bámuljam-e azokat, kik ez okot felhozzák, vagy szánjam, kik ellen felhozatott? Mert vajon lehet-e csodálkoznunk, ha azok, kik csak elnyomattak, nemzetiséget ki nem fejtének? Lehet-e félnünk, hogy önnemzetiségünkre veszély háramlanék, ha egy ily kis idegen népelemet polgári jogainkban részesítünk? Franciaországnak némel tartományai, melyek egy század alatt franciákká váltak, egész Anglia, hol annyi különböző faj egy nagy nemzetté egyesült, megfelelnek e kérdésre s minden elméleti okoskodásnál világosabban bizonyítják, hogy a legkülönbözőbb népanyagok egy nagy egésszé egyesülnek mindig s mindenütt, hol hasonló jogok hasonló érdekekben központosítják a különvált részeket s hogy, miként Hollandiában, Francia- s Angolországban, az észak-amerikai szövetségben látjuk, a polgárosított zsidókat nemzetiségnek hiányával többé nem vádolja senki: úgy nem fogja ezzel vádolhatni őket senki nálunk is, mihelyt polgárosításuk által nemzetünk tagjaivá váltak, mihelyt hazát nyerve a hazaszeretet nekik is lehetővé vált. Nem akarok hosszasabb lenni, s csak még azon ellenvetésre kívánok felelni, mely a zsidók polgárosítása veszélye iránt tétetik s még azoknál is nagy hatással van, kik a polgárosítást egyébként igazságosnak ismerik. Mondatik, hogy a zsidók egészen kereskedési iparkodások között élve, e nemzet más lakosainál több ügyességgel bírnak s hogy így egy fokra emelve a többiekkel, mi jogegyenlőség nevében adatott, általuk könnyen mások elnyomására használtatnék. Mondhatnám erre, hogy azon nemzeteknek példája, hol a zsidók már emancipáltattak, mást mutat; mondhatnám, hogy a zsidóknak egészen kereskedési iránya inkább elnyomásuknak következése, mely által e nép egész munkássága egészen kereskedésre szoríttatván, ez egy ponton szükségképpen magasabbra emeltetett; mondhatnám, hogy a polgárosítás által a zsidóknak új utak nyittatván, ezen tisztán kereskedelmi szellem az emancipáció után inkább gyengülni, mint erősbödni fog; de mindezek csak hihetőségek, és én nem fogom a mélt. főtáblát fárasztani bebizonyításukkal; csak egyre legyen szabad figyelmeztetnem a mélt. főrendeket, arra: hogy mindazon rossz következések, melyeket a polgárosításból jósolunk, már léteznek, s ha a polgárosítás e káros állapotot nem fogja is megszüntetni, azt legalább nem tagadhatja senki, hogy mindazon rossz, mit a zsidókról tudunk, a legnagyobb középkori elnyomás alatt támadott, a mostani elnyomás alatt nőtt, s hogy így az elnyomás legalább a bajok megszüntetéséhez vezetni nem fog. Mert vajon mik azon okok, melyekért a zsidók polgárosítását annyira veszélyesnek

tartjuk? „Ha valahol a lakosokat nagyobb szegénységben látjuk, mint más helyeken, legyünk bizonyosak, zsidót fogunk találni, ki ezt okozá" – így szól az egyik. De vajon ez azt bizonyítja-e, hogy a zsidóknak mostani állapota a közjóra szükséges? „Ha valahol tolvajság követtetik el, az orgazda, az, ki a tolvajt a tetthez készté s benne segíté, bizonyára zsidó vala" – így szól a másik. De vajon ez a jelen állapot dicséretére szolgál-e? „Ha valahol csalás követtetett el, a zsidó nem fog hiányozni" – így szól a harmadik. De vajon ez azt bizonyítja-e, hogy a jelen törvények a keresztyént a zsidó ellen biztosítják? S ha látjuk, hogy az elnyomás, mely eddig létezett, polgártársainkat nem biztosítja; ha meggyőződünk, hogy ezen elnyomás nagyobb már nem lehet, hacsak a középkor példája szerint zsidóüldözéseket követni s őket birtokuktól megfosztani nem akarjuk: józanabb-e e nép polgárosításába helyezni inkább reményeinket, mint egy oly állapothoz ragaszkodni, melynek káros következéseit tagadnunk nem lehet, s melyet, ha a közjó nem védhet, bizonyára minden igazságszeretet, minden keresztyén érzemény rég elkárhoztatott? Ha mindez áll; ha a zsidó demoralizációjának oka csak az elnyomás, mely alatt e nemzet eddig szenvedett; ha antinacionális szellemének kútfeje csak az az állapot, amelyben a zsidó magát eddig a haza polgárának nem érezheté; ha valószínű, hogy a zsidók polgárosítása e nemzet moralizációjára s nemzetesítésére jótékonyan fog hatni; ha bizonyos, hogy ezen polgárosítás legalább semmi oly rosszat maga után vonni nem fog, mit már a mostani elnyomás alatt teljes mértékben nem tapasztalnánk: bátran merem mondani, nincs ok, mely minket a Karok és Rendek kívánatainak megtagadására bírhatna; nincs semmi ok, mely minket egy oly törvény alkotásától visszatartóztathatna, melyet századunk felvilágosodottabb szelleme kíván, melyet nemzetiségünknek érdeke megenged, melyet ezreknek áldása fog követni.

*(1840)*

Báró Eötvös József: *Beszédek.* Budapest, 1905. II. kötet, 14–19.

## HORVÁTH MIHÁLY

# A demokrácia kifejlése honunkban

„Ha Franciaország történeteit egyik fél évszázadtól a másikig fejtegejük, kettős forradalmat veszünk észre a társadalmi állapotban. A nemesember mélyebbre süllyedt a társasági rendfokozaton, míg a polgár emelkedett. Minden fél század közelebb viszi őket egymáshoz, s nemsokára érintkezni fognak egymással. Ez nem egyedül Franciaországban sajátságos, hanem az egész keresztlénységben közönséges tünemény.

Mindenütt láthatni, hogy a népi életnek különféle eseményei kedveznek a polgári egyenlőségnek s annak fejlesztésére minden ember segédkezet nyújt, azok nemkülönben, kik azt szándékosan elősegítik, miként azok, kik annak szolgálni nem akarnak; sőt még azok is, kik ellenségeinek vallják magokat. Mindnyájan ugyanazon pályán tolatnak előre s közösen munkálkodnak majd akaratuk ellen, majd akaratjokon kívül; mindnyájan vak eszközök az isten kezében.

Tehát a rendi egyenlőség fokozatos kifejlése a gondviselés határzata, mert a közönséges és állandó s naponként inkább s inkább kisiklik az emberek hatalma alól. Minden események és emberek segítik annak kifejlését."

Ezt olvasám Tocqueville Eleknek az észak-amerikai szabad státusokról írt remek munkájában. S gondolkodni kezdék, vajon nem tévedt-e a nagy hírű szerző, midőn véleményét ezen annyira fontos, mint kétes jövendőjű ügyben oly határozottan kimondja, s vajon illik-e ránk is az, amit ő a francia állapotokról általánosságra emelkedve, minden keresztény népről állít, van-e nyoma hazánkban az egyenlőség kifejlésének?

Midőn gondolatimmal társadalmi állapotunk elemein átrepültem, látám, hogy az arisztokráciát még ma is régi fénye környezi, ma is birtokában van ősi javainak s jogainak, hogy a törvényhozásba, melyből egyedül származhatik jogszerű átalakulás, ma is oly elhatározó befolyással bír, mint hajdan; látám, hogy a papság, az arisztokráciának ezen hatalmas, kettős erejű eleme, jogaiból mindmáig mit sem vesztett. Sőt látám, hogy kivált a nagyobb földbirtokosok az iparnak legbiztosabb hasznú ágát, a mezei gazdaságot mindinkább kifejtvén s tökélyesítvén, s ma már műipari s kereskedési vállalatoktól sem idegenkedvén, mint hajdan, a pénzhatalmat is körükben biztosítani törekednek.

A kétség mélyebb nyomozásra ösztönzött s figyelmesebben kezdém meghányni állapotaink természetét, az újabb események jellemét s forrását, a közvélemény s a kor eszméinek irányát. S minél tovább haladék vizsgálódásaimban, annál világosabban látám, hogy a nagy hírű politikai írónak idézett állítása, bár nem annyira, mint Franciaországra, de bizonyos mértékben honunkra is illik, hogy az egyenlőségi elv a nemesi hatalomtól korlátolt alkotmányos monarchiánk kebléből is kifejlésnek indult.

Úgy gondolom, hogy a demokráca foglalásai a civilizációval és felvilágosulással egy arányban terjednek és gyarapodnak.

Az értelem s tudomány világában nincs más fokozat, mint melyet az értelem mélysége s a tudomány terjedelme alkot. Az ég tekintet nélkül osztogatja a girákat* s a talentumokat. Amennyire közös pedig minden osztályok embereivel ezen isteni ajándék, s amennyire iparkodnak a külön osztályúak szorgalmuk által azt magukban kifejteni, annyira meglapul s gyarapodik az egyenlőség elve.

S valóban tapasztaljuk, hogy a tudomány becse s tekintélye nő, az irodalom mindinkább hatalommá válik társadalmi életünkben, az értelem és szellemi műveltség nélkülözhetetlen közigazgatásunkban. Az arisztokrácia épülete nincs ugyan még annyira meggyöngülve s annyira lehordva a rendválasztó fal, hogy a nyilvános életben s politikai jogggyakorlatokban a tudomány s értelem elsőbbsége a születés előjogaival versenyt futhatna; a hivatalok legnyomósbikait még csak az arisztokrácia kezelheti: de a tudomány s értelem utat nyit az arisztokrácia kebelébe; a közvélemény pedig a születési előjog ellenében határozotlan személyes tulajdonok mellett nyilatkozik s a tudománynak nyújtja a pályadíjt.

Hajdan az értelemnek s felvilágosodásnak, mennyire a közéletben hatalomként tekinthető, az arisztokrácia, kivált a papság kizárólagos birtokosa volt. Most a tudomány mindinkább a nép tulajdona lesz, minek következtében minden új ismeret, minden új eszme csírája egy új, a nép kebelében fejlődő hatalomnak. „Az irodalom egy közönséges fegyvertár, melyből a gyöngék és szegények naponként fölfegyverzik magokat." Az ismeretek közjavakká lőnek, s a birtokkal a tulajdonosok egyenlősége is megalapul.

Az értelmi túlsúllyal együtt egyik hatalmas támaszát veszté el az arisztokrácia.

Iparunk s kereskedésünk csekélysége mellett a gazdagság azelőtt egyedül a földbirtokra volt szorítva, s mint ennek, úgy amannak is egyedül a nemesség volt tulajdonosa. S ez szintoly magas választófalat képzett a néposztályok közt, mint maga a jogkülönbség.

Birtokosainak a gazdagság finomabb életmódra, társalgási szokásokra s pazar fényűzésre nyitott utat; miáltal azok mind erkölcseikben, mind életükben különváltak a köznéptől. S voltak idők midőn ezen körülmények az értelem fejletlenségével párosulva, sokakkal mind a két osztályból elhitették, hogy a nemesúr életbútorzatának s éldeleteinek fénykörében valami felsőbb lény, s a kedvező sors által más anyagból gyúratott, mint a nemtelen; s mind amannak szerencsés, mind emennek nyomorult, öröm s éldelet nélküli állapota a mindenható világkormányzó változhatlan határzata.

Miképpen egészen más színben áll korunk? A földbirtok, minek azelőtt a rajta fekvő jogok miatt megbecsülhetetlen értéke volt, már pénzen vásárolható s vele a jog is. Az ipar s a kereskedés hatalmas gyarapodása a pénzerőt osztálykülönbség nélkül egyenlőbben osztja fel a szorgalmasok közölt. S míg egyrészről az arisztokrácia birtokfelosztás és eldarabolás által szegényebbé lesz, a nép közül az ipar áldásai sokakat gazdagságra juttatnak, mely aztán a fényűzést, az éldeletet, szóval, az élet külső bútorzatát közössé, egyenlővé teszi a főbb osztálybeliével, az arisztokrácia körébe a nemtelennek is utat nyit s a társalgási viszonyoknak egészen új alakot kölcsönöz.

Az arisztokráciának aligha van ennél veszedelmesebb ellensége, kivált nálunk, hol a nemesség nagy része még most is szennyet vél háramlani a kereskedési vállalatokból s tőzséri üzérségből nemesi címerére. S nem látjuk-e máris, mennyire omladoz a bástya, mely az arisztokráciát az egyenlőség terjedése ellen e részről védelmezé? A nemesség egy része, s pedig éppen az, mely címeire legbüszkébb, nem nemes hitelezők hatalmába esett;

* készség, tehetség

s míg egyrészről ezek a társalgásban egyenlőséget követelnek vagy pénzerejük érzetében néha talán némi felsőbbséget is bitorolnak, a lekötelezettnek nem mindig van kedve, s ha van, nem mindig sikerül velük szemközt, elsőséget éreztetni. Mások, kik eléggé felvilágosultak érteni, hogy minden jogszerű keresetmód tiszteletes s a föld termékeivel vagy a műipar terményeivel való kereskedés semmivel sem aljasabb foglalkodás a termesztésnél, mintegy szándékosan terjesztik az egyenlőséget, minden különféle anyagi célú társulatokban egyesülnek olyanokkal, kiket, mivel gazdagok, születésük homálya mellett sem tartanak magokhoz méltatlanoknak.

A felvilágosulás és civilizáció, tudomány és ipar tehát leghatalmasabb bajnokai a demokráciának. Ezek azon sziklák, melyeket annál bizonyosabb törést szenved az arisztokrácia, mennél nagyobb egyenlősítő ereje van a tudománynak s gazdagságnak, s minél több a mód és alkalom ezeknek a birtokába jutni. A társadalmi egyenlőség pedig, melynek pénz és értelem mind tágabb utat nyit, ellenállhatatlan erővel fogja aláásni azon közfalat, mely a két osztályt egymástól jog tekintetében elválasztja. Maga az ország anyagi virágzata, mely a főbb osztálynak is nem kevésbé érdekében áll, mint a nemtelennek, s e virágzat vágya is, mely mindenkivel közös, hatalmasan segíteni fogja foglalásaiban az egyenlőségi elvet: az eszközök, melyek amazt gyarapítják, nagy részben ennek is előmozdítói.

De a felvilágosuláson s civilizáción kívül vannak még más tényezők is, melyek amazoknál talán gyöngébbeknek látszanak, de mivel a hatalomrendszerre egyenesen hatnak, amazoknál nem csekélyebb, sőt nem ritkán gyorsabb eredményt adnak.

Az arisztokrácia nálunk két részre szakadt. A jogban csekély, sőt ha a törvényhozási módozathoz járulást kivesszük, semmi a különbség. De annál nagyobb különbséget veszünk észre a társadalmi állapotban.

Ily körülmények közt lehetnek s nem kételkedem, hogy vannak is idők, midőn mind a két rész, egyik talán akaratán kívül, másik akaratának ellenére is, előmozdítja az egyenlőséget; midőn a büszke főnemesség a gazdagokat pénzerejük miatt hódítja magához: az alnemesség a többség erejében s az ettől kimondott közvélemény hatalmában keresi támaszát; s így mind a két rész saját érdekében harcolva szolgál az egyenlőségnek.

Az egyenlőség elve nálunk minegy észrevétlenül máris annyira haladt, hogy szembetűnő hatást gyakorol az erkölcsökre szintúgy, mint a törvényekre.

Sok előítéletet ápol ugyan még kebelében az arisztokrácia az alsóbb osztály iránti viszonyaiban, kivált a társalgásiakban. De a körülmények máris gyakran kényszerítik magába fojtani a visszataszító gőgöt.

„Egyesüljünk!" – e szó korunk jelszava, mióta azt a nemes lelkű gróf Széchenyi István kimondotta. S e szócska, mely a hon állapotának javulására varázserővel hat, az egyenlőség gyarapodásának is egyik leghatalmasabb eszköze; s hogy e szó a házában visszhangra talált, egyszersmind világosan bizonyítja is az egyenlőségi elvnek, mely minden egyesületnek fő eleme, kifejlését.

Egy évtized óta mindennemű, tudományos művészeti, emberiségi s anyagi célok elérésére számos, naponként szaporodó társaságok s egyesületek alakulnak közöttünk, melyek minden osztályúakat egyesítenek kebelükben; e társulatok kizárólag egyenlőségi elven alapulnak: fő- és alnemes, polgár, tudós, művész, gazdag és szegény mind egyenlő jogokkal bírnak itt, hol nemcsak a születés által nyert rendi elsőbbség, hanem a rangfokozat is megszűnik, hol birtokos és kézműves, nemes és nemtelen csak mint közcélra törekvő társulati tag lép be a küszöbön, s hol az arisztokrácia nem ritkán oly helyzetbe jő szemközt az alosztálybelivel, hogy viseletében egyenlőséget színlelni kénytelen, ha érdekében károsulni nem akar.

Sokkal meglepőbb, mert korcsos kinövésű, a demokrácia haladásának nyilatkozása az erkölcsi világ másik oldalán, a vallási s különösen egyházi életben. Tapasztaljuk, hogy az egyház megtámadásai naponként szaporodnak. S mi ennek a legsajátabb oka? A vallásos hitnek kiveszte-e az emberek kedélyéből, melynek a felvilágosodás a vallást talán szükségtelenné tette? Első tekintetre talán úgy látszhatnék, hogy evvel a seb okát kitaláltuk. De könnyű volna megmutatni, ha tárgyunkról egészen más mezőre térni akarnánk, hogy valamint a hitetlenségnek nem a felvilágosodás az oka, úgy az egyház megtámadása sem egyenesen a vallástalanságból származik. Máshelyt még visszatérek e tárgyra, s ott a lélektanból is reménylem megmutathatni, hogy a hitetlenség, ha vele más földi szenvedélyek nem párosulnak, soha sem lehet az elhagyott vallásnak nyilvános ellensége.

Erősen meg vagyok győződve, hogy az egyház ellen saját kebeléből intézett ezen megtámadásoknak legegyenesebb oka az egyenlőség haladása. Nálunk a vallás szorosan egyesülve van a világi hatalommal; a papság előkelő helyet bír az arisztokráciában, s jelentékeny politikai hatalmat s befolyást a polgári társaságban, s mint ilyen az arisztokráciának és monarchiának, melyben legerősebb támaszát leli, határozott szövetségese. Az alnemesség az alkotmány s az abban elhintett egyenlőség magvának kifejtése által a monarchiai elvét gyöngíteni törekszik. Midőn pedig ezen törekvése között az egyház képviselőiben ellenkezésre talál, a gyűlölségnek, mellyel céljainak gátolói ellen viseltetik, annál nagyobb részével terheli az egyházat, mennél ellenségesebb szemmel tekinti a világi hatalmat s befolyást, mellyel annak képviselői felruházva léteznek. Vajon nem éppen a legszabadabb elméűek egyszersmind a legindulatosabb megtámadói-e az egyháznak? Én legalább nem tudom, hogy a monarchia vagy szorosan arisztokráciai elv védője az egyházat valaha megtámadta volna. S hogy ezen hatás kiváltképpen az alnemesség kebeléből jő ki, legvilágosb tanúsága annak, hogy a demokrácia innen szíja tenyészetének legerősebb nedveit.

A törvények leghívebb tükrei a társadalmi állapotnak, s visszhangjai az uralkodó eszméknek s általában a szellemi s erkölcsi mozgalmaknak. A társasági állapotok forrongása, a fogalmak változása s iránya ezekben legbélyegzőbben tűnik elő. Nem látjuk-e pedig, hogy alig van szociális állapotunkat tárgyazó újabb törvényünk, mely demokráciai elemet magában nem rejtene? Fölösleges volna mindazon törvényeinket elősorolnom, melyek ezen elv jellegét homlokukon viselik. Elég néhányat említenem, melyek kivált az elvet, melyből származtak, nemcsak világosan kifejezik, hanem eredetükhöz híven, azt egyszersmind gyarapítják. Lánchídunk, vaspályáink s csatornáink nemcsak anyagi hasznokat ígérnek. Midőn a törvényhozás a vámot ezeken minden osztálybelire kiterjesztette, az egyenlőség elvének megerősítésével érzékeny sebet ejtett az arisztokrácián. S nem tudom, hogy nem éppen oly fontosnak tekintette-e a törvényhozás az elvet, mint az anyagi hasznot. Azt sem akarom meghatározni, hogy ebből-e vagy amabból árad több áldás a nemzetre.

Továbbá a jobbágyság birtokjoga, s az örökös megváltás, miáltal egy egészen új szabad polgárságnak vettetett meg alapja, nem halalmas lépés-e az egyenlőségre? Nemesi előjogokban ezen magokat megváltók még nem osztoznak ugyan; de jövend idő, melyben ezen szabadok is úgy fogják képviseleti jogukat követelni, mint a városiak, s a közvélemény szintúgy odaítélendi azt nékik, miként most a városiaknak. S a jobbágytelkeken lakó nemesek megadóztatása vajon mi egyéb a demokráciai elv szankcionálásánál? Valamint továbbá a váltótörvény is, mely nemest s nemtelent kivétel s különbség nélkül egyenlően pártol, egyenlően terhel, nem jelentékeny kifolyása-e az egyenlőségi elvnek?

Idézhetnék még többeket újabb törvényeink közül, melyekből hasonló eredményt lehetne kivonni; de végül még csak a szabad városok ügyét említem. Hajdan városainknak a királyok

adtak részt a legfőbb hatalom gyakorlatában, a törvényhozásban, bennük az arisztokrácia ellen hatalmuk támaszát keresvén. Most a városok maguk követelik e jog kiterjesztését és gyarapítását. Az alnemesség igényüket nem ellenzi, sőt pártolja; nem azért pedig, mintha a városoktól felhozott históriai jogalapokat érvényeseknek tartaná, hanem egyedül egyenlőségi szellemből: maga átlátja, hogy az egyenlőség elve műveltség, értelem s pénzerő által sokkal inkább kifejtve van már, mintsem a városiak ezen igényét, a közjó kára nélkül mellőzni vagy megtagadni lehetne. Sőt e tárgyban maga az alnemesség sürgeti az egyenlőségi elv bővebb kifejtését, midőn attól feltételezi a követelt jog megadását, ha a városok, melyek eddigi szerkezetüknél fogja a kormány érdekeihez szítottak, igazgatásukban önállóbbak, a kormánytól függetlenebbek lesznek, s abba a városi közönségnek több befolyást engednek, szóval, ha demokráciaibb alakot öltenek magukra.

Más országoknak, melyek e tekintetben honunknál tovább haladtak, példája bizonyítja, hogy nincs mód az egyenlőség ezen kifejlését meggátolni. Századok óta mindenféle akadályok közt haladt az előre, és egy nemzedék ellentörekvése fogná-e azt megsemmisíthetni? Oly ár az, amelynek fokonként dagadó hatalmát megsemmisíteni úgysem lehet, mint elzárni nem a forrásokat, melyekből származik; minden gát pedig, mely elébe vettetik, vagy elsodortatik, vagy veszedelmes dúlásokat okozhat az erőszakos kiáradásban.

„Senki sem tudhatja a társaságnak jelen állapotában – úgymond Tocqueville –, mi módon fog az előhaladni, mert az előkor történetében hasonló állapotot nem ismerünk. A rendek a keresztények közt egymással egyenlőbbek lettek, mint valaha, bármelyik világrészben voltak. Az a nagyszerű, mit e tekintetben magunk előtt látunk, meggátol bennünket bizonyossággal meghatározni azt, mi abból a jövőben következni fog.

De – így folytatja tovább – ha hosszas szemlélődés s pártatlan vizsgálódás az élő kortársakat arról meggyőzendik, hogy az egyenlőségnek halkan előhaladó kifejlése történetüknek egyszersmind múltja és jövője, akkor ezen egyetlen fölfedezés fogja leleplezni a világkormányzó akaratának szent jellemét. Ebből kitűnhetik, hogy a gondolat és szándék, ezen egyenlőséget meggátolni kísértő harc fogna lenni maga az isten ellen, s hogy a népeknek nem marad egyéb választásuk, mint az, hogy magukat nyugodtan alávessék azon társasági állapotnak, melyet nekik a gondviselés kitűz."

Azonban a demokrácia tökéletes győzedelme honunkban még igen távol lehet. De bármikor történjék, meggyőződve vagyok, hogy az sem a kormányra, sem a népre oly veszélyteljes rázkódásokat nem fog szülni, mint Franciaországban. Alkotmányos intézeteink életrevalósága s kormányunk bölcsessége mérsékelni fogják a szellemi gerjedést, melyet az előhozand, s vezetni annak kifejlését. S hogy ismét Tocqueville szavaival éljek: „Ha ezen átalakulás megtörténendett, a nép a törvényt saját mívekënt tekintendi, azt szeretni s magát annak önként alá fogja vetni. A kormány tekintélye mint szükséges fog előtűnni; a státusfőnek szeretete nem szenvedély leend többé, hanem egy okos és nyugodt hajlandóság. Ha mindenkinek megvan a maga joga s bizonyos annak megtartásáról: akkor minden osztályok közt egy férfias bizodalom s bizonyos neme a kölcsönös engedélynek fog meglapulni, miben a kevélységnek semmi nyoma sem lesz. A maga valódi hasznát ismerő nép érteni fogja, miképpen a társadalmi állapot jótéteményeinek éldelhetése szükségessé teszi, hogy magát terheinek is alávesse."

Tagadni azonban nem lehet, hogy ily átalakulás némi rázkódást mindig okoz, s mintegy lázas állapotba teszi a társaságot; sőt ha a nép a kormánytól e fontos forradalomra elő nem készíttetik, s nem vezettetik, éppen úgy felforgathaja a társasági állapotot, miként Franciaországban, hol a demokrácia a maga szilaj ösztönére hagyatva, a vallásos hittől, mi a nép

kebeléből kiveszett, nem gyámolítva, a kormánytól s törvényektől nem segíttetve fejlett ki s nőtt fel, mint a szülétlen árvák, kik nagyvárosaink utcáin összegyűlnek, s egymást csak ily nyomorban s elvetemültségben ismerik meg. S így történt, hogy Franciaországban a demokrácia kifejlett anélkül, hogy a státus oly állapotban volt volna, minélfogva annak ártalmait szelídíthetné, kinövéseit kiirthatná, s természetes hasznait kifejthetné. Ott a demokráciának csak bűnei garázdálkodtak, erényei ismeretlenek valának.

Úgy vélekedem, hogy ez nálunk nem fog történhetni. De az egészséges kifejlés biztosítására mégis szükséges, hogy a hatalomviselők a mozgalmakat rendezzék, irányozzák, a közügyek kellő ismeretét a nyilvánosság által terjesszék; mindenekfölött pedig egy, az eddiginél jobb nevelési rendszer által a népben a vallásos hitet erősítsék, az erkölcsöket tisztogassák, a vallási és világi hatalom közti viszonyokat úgy rendezzék, hogy amaz jótékony uraságát a kedélyek fölött akadálytalanul kifejthesse.

A legértelmesebb, hatalmasabb és erényesebb rendeknek van ez ügyben kitűzve azon igen fontos hivatás, miszerint ezen átalakulást, mit gátolni veszélyes volna, úgy rendezzék s vezessék, hogy mindaz, mit e fejlés haladása kíván, a szokásokban, eszmékben, erkölcsökben és törvényekben is kifejeztessék, s törvényszerűleg megalapíttassék; így a demokrácia a másutt nyilatkozó kicsapongásoktól megóvatván, belőle mindazon jó, hasznos és áldásos kifejtessék, mit az a kormányra és népre természeténél fogva áraszthat.

*(1841)*

*Polgárosodás, liberalizmus, függetlenségi harc.* (Szerkesztette: Pál Lajos.) Budapest, 1986. 31–40.

## DEÁK FERENC

# Az igazságszolgáltatásról

Tisztelt ház! *(Halljuk! Halljuk!)* Tudjuk s érezzük valamennyien, hogy belrendezésünk minden ágában sok a hiba, melyeket javítanunk kell, sok a lényeges hiány, melyeknek pótlása múlhatatlanul szükséges.

Nehéz a munka, mely reánk vár és nem halasztható, mert minden halasztás az ország tetemes kárával jár.

Ellérők lehetnek a vélemények arra nézve, hogy a közigazgatásnak melyik ágát szükséges mindenekelőtt javítani s átalakítani?

Mind fontosak s múlhatatlanul szükségesek a közigazgatás különféle ágaiban a javítások; de valamennyit ugyanazon egy időben, egyszerre nem tárgyalhatjuk, s véleményem szerint a sok szükséges közt a legszükségesebb és legsürgetősebb az igazságszolgáltatásnak célszerűbb átalakítása, mert közigazgatásunk egyik ága sincs oly zilált állapotban, mint éppen az igazságszolgáltatás. *(Helyeslés a jobb oldalon.)* Büntető törvénykönyvünk nincs, nagy részben a gyakorlat szerint járnak el bíráink. Polgári magántörvénykönyvünk nincs, ideiglenesek azon szabályok, melyek törvény gyanánt szolgálnak. Sok más egyes törvény vagy éppen hiányzik, vagy változtatást igényel. Bíróságaink rendezése, a régi korból reánk maradt alakjában, az igazságszolgáltatás gyors és biztos eszköze nem lehet.

Pedig az államélet legaggasztóbb kórjele a zilált igazságszolgáltatás, és amely állam nem tud, vagy nem akar akkint intézkedni, hogy mindenkinek, aki személyére vagy vagyonára nézve a törvény oltalmát veszi igénybe, a bírói hatalom törvényszerűen, gyorsan és pontosan szolgáltassa ki az igazságot, azon állam ne számítson benső fejlődésre, ne számítson arra, hogy hitele mások előtt meg fog szilárdulni, ne számítson a polgárok jólétének biztosságára. *(Tetszés.)*

Az igazságszolgáltatásra vonatkozó törvényjavaslatok egyike, mely a bírói hatalom gyakorlásáról szól, íme előttünk van. Legfontosabb s legelső része ez a törvénykezés rendezésének, legnagyobb figyelmet s óvatosságot kíván, mert a bírói hatalom nagy hatalom, véglegesen intézkedik a polgárok személye és vagyona fölött; szükséges tehát, hogy a polgároknak a törvény is, de a bíró személye is nyújtson e részben garanciát, s ezért fontos azon kérdés, hogy kitől függjön a bírák kinevezése?

Ezen kérdésről mondom el elsőbben is véleményemet, mert ez a legfőbb és legfontosabb elv az egész törvényjavaslatban. *(Halljuk! Halljuk!)*

Két mód áll előttünk, mely egymással némileg ellenkező: egyik a választás, mely némely bíróságokra nézve, különösen a megyéknél és városoknál eddig gyakorlatban volt; a másik a királyi kinevezés, melyet az igazságügyminiszter úr hoz javaslatba.

Meghatározhatja a törvény azon kellékeket, melyek a bíróban szükségesek, gondoskodhatik annak törvényes függetlenségéről, körülírhatja, szigorúan megszabhatja a szakkép-

zettségnek posztulátumait, megállapíthatja a módot, mellyel e szakképzettség bebizonyítandó; de a törvény ezen rendeleteinek csak a gyakorlati alkalmazás ad életet. Ismerek egyéneket, pedig nem keveset, kik ezt képesek bebizonyítani, hogy az ügyvédi vizsgát letették, s jó lélekkel mégsem merném kezökbe tenni a bírói hatalmat, éppen a szakképzettség hiánya miatt.

Tévedések, csalódások mindig lesznek, akár úgy neveztessenek a bírák, akár úgy választassanak. Csak az a kérdés, melyik mód nyújt több reményt, hogy az ily tévedések, csalódások elkerültetnek?

Akik a választást tartják célszerűbbnek, azt állítják, hogy a választók jobban ismerhetik a köztük élők személyeit, mint a minisztérium az országban szerte lakó százakat vagy ezreket.

Ha biztosan lehetne remélni, hogy a választók mindig lelkiismeretesen, saját meggyőződésük szerint s annálfogva, mert a bírói hivatalba lépni akarót mint alkalmast ismerik, fognak választani, nem volna fontosság nélküli az említett ok; ámbár még akkor is igaz, hogy azon sok száz választó közül, kik egy megyében vannak, sokan, igen sokan egyet sem ismernek azon tagok közül, akikre szavaznak, sokan azok valóságos képességét megítélni sem tudják. *(Úgy van! Jobb felől.)*

De azonfölül tudjuk, hogy a választások egyes nagyobb befolyással bírók által vezettetnek, s a választók azok szava után indulnak és könnyen hibásan indulnak. *(Úgy van! Jobb felől.)*

A tévedésen kívül szándékosan is történhetik valamely nem alkalmas bírónak megválasztása.

Ha mi biztosak volnánk, hogy a választásoknál ily szándékosság nem fordul elő, talán nem szólanánk ily határozottan a választások ellen, valamint ha az ellenkező véleményűek nem tartanák lehetőnek, hogy a miniszter – nem a személyről, hanem a hivatalról van itt szó – egyszer vagy másszor pártérdekből, vagy bármi más tekintetekből szándékosan is tehet a kinevezés alá oly előterjesztést, melyben azután nem lesz köszönet, ők is kevésbé támadnák meg a törvényjavaslat eme pontját.

De, midőn óvatosság szükséges, az ily hibákat s emberi gyengeséget, önérdeket és szenvedélyeket nem lehet kihagyni a számításból. Tekintsük tehát, hol fordulhatnak elő könnyen és számosabban az efféle visszaélések? *(Halljuk! Halljuk!)*

A választótestületek megyékben és városokban rendesen nagyobb számúak, azok között sokan találkoznak, kiknek érdekükben van oly bírót választani, aki az ő érdekeiknek kedvezni fog. Gyakran éppen azok, kik legnagyobb befolyással bírnak a választásokra, vannak ily esetben, s az ő befolyásuk alatt könnyen megtörténhetik a hibás választás. Példákat tudnék fölhozni, tudnék eseteket említeni, melyekben egy hatalmas, gazdag földesúr, kinek tetemes úrbéri pöre van folyamatban, nemcsak a szolgabírónak, hanem a törvényszéki tagoknak megválasztására is nagy összegeket költött, hogy ily módon ügyének kedvező, s e részben nem független bírót válasszon. Tudok ellenkező esetet is, hogy számos község nagy fontosságú úrbéri pöreinek érdekében azok által, kik közülük a megyei bizottságban voltak, részrehajló befolyást gyakorolt a bíróválasztásra. Ez – fájdalom – így volt, s a választások mellett így lenne jövendőben is.

Ellenben a miniszternek nincs érdekében rossz bírót neveztetni ki, nemcsak azért, mert felelős, de azért is, mert kiválólag becsületébe vág, hogy a bírák alkalmas tagokból alakíttassanak. *(Helyeslés a jobb oldalon.)* És ha talán valaki azt mondaná, hogy a miniszternek is lehet pöre: erre egyszerű feleletem az, hogy még, ha ily esetben eltérne is kötelessége ösvényéről a miniszter, ez sajánlatos, de csak egy eset volna, azon sok száz esettel szemben, melyek ily módon a megyei és városi választásoknál előfordulhatnak.

Állítják némelyek, hogy a bírák választása biztosabb garanciája az egyéni s az alkotmányos szabadságnak, mint a kinevezés. Vonjunk párhuzamot a két mód között. *(Halljuk!)*

A bíróságok pörös tárgyak fölött ítélnek.

E pörök vagy személyre vonatkoznak, mint különösen a bűnvádiak, vagy értéket tárgyaznak. Bűnvádi esetekben, úgy hiszem, hogy jövőre hazánkban is esküdtszékek fognak ítélni. A miniszter tehát, ha szándéka volna is valakit bosszúból vagy pártérdekből üldözőbe venni, ezt bűnvádi úton nem tehetné. Egyébiránt ily üldözések legkönnyebben fordulhatnak elő politikai bűntettek eseteinél; de ezekre nézve biztosan reménylem, hogy a minisztérium mielőbb törvényjavaslatot fog elénk terjeszteni egy állambíróság alakításáról, melynek fele részét az országgyűlés válassza meg, másik fele részét pedig őfelsége nevezze ki, s minden politikai bűntett és vétség fölött ez a bíróság legyen hivatva ítéletet mondani. Így azután sem politikai, sem egyéb bűnvádi esetekben nincs mit tartani a többi bíróságoknak őfelsége által leendő kinevezésétől. *(Élénk helyeslés a jobb oldalon.)*

Ami pedig a vagyoni kérdéseket s a polgári pöröket illeti, mi érdeke volna a minisztériumnak már előre részrehajló bírákat nevezni ki, hogy azok az ő befolyása alatt helytelenül ítéljenek magánszemélyek között fönforgó vagyoni kérdések fölött, oly kérdések fölött, melyek most még nem is léteznek, vagy legalább a miniszter előtt tudva nem lehetnek? Másrészről azonban a választóknál s azok vezetőinél sokkal könnyebben föltehető az ilyen érdek és tekintet. Egyébiránt hazánkban némely bíróságok választás útján töltettek be ugyan eddig, de a legfőbb bíróságok mindig kinevezéstől függtek és a választás elvének pártolói most sem akarják a választást a legfőbb bíróságokra is kiterjeszteni. Ha már volna is garancia a megyei bíróságok választásában, minő sikertelen volna az, ha a választott első bíróságok ítéletét a kinevezett felsőbb és legfelsőbb bíróságok megváltoztathatják? *(Helyeslés a jobb oldalon.)*

A választás tehát az egyéni szabadságnak semmivel nem nyújt több garanciát, mint a kinevezett bíró, sőt a mondottak szerint sokkal kevesebbet.

Alkotmányos garanciát is keresnek némelyek az első bíróságok választásában, de én abban ilyen garanciát éppen nem látok, nemcsak az imént említett föllebbvitel miatt, hanem azért sem, mert nem látom át, mennyivel volna több oka a kinevezett bírónak az alkotmányt gyöngíteni, mint a választott bírónak? *(Helyeslés a jobb oldalon.)*

Fölhozzák, hogy a kinevezett bíró nem független, mert a minisztérium által a törvényszabta esetekben elmozdíttathatik s megérdemlett előmozdításában mellőztethetik. De az elmozdítás csak visszaélések, hivatalos vétségek folytán s csak törvényes úton történhetik, ennek pedig még akkor is fönn kellene állni, ha az elsőbíróságok tagjai választatnának, mert azt csak nem akarhatja senki, hogy az ily bírák még bűntett vagy vétség, vagy hivatalos visszaélések esetében se legyenek elmozdíthatók. *(Helyeslés.)* Úgyszintén, ha az alsó bíróságok választatnak, a felsőbbek kineveztetnek, előmenetelükben a minisztériumtól függnek és szintúgy mellőztethetnek. Ez az egész ellenvetés tehát egyik módra nézve csak annyit nyom, mint a másikra. *(Élénk helyeslés a jobb oldalon.)*

Azt állítják némelyek, hogy a bíróságok választása a megyéknek jogához s autonómiájához tartozik. *(Halljuk!)*

Én az önkormányzatot nagy fontosságúnak tartom, fönn kívánom tartani azt a megyéknél, sőt óhajtom kiterjeszteni, törvényszabta korlátok között, a községekre is, amennyiben ez a parlamentáris rendszerrel összeegyeztethető. De nézetem szerint a megyék nem koordinált testületek a státushatalom irányában *(élénk helyeslés a jobb oldalon)*, hanem olyan testületek, melyek az összes kormányzati rendszernek alkatrészét képezik, melyeknek az állam

a kormányzat célszerűsége tekintetéből is autonómiát adott. A megye jogokkal s hatalommal bír egyes polgárok irányában, jogokkal bír a kormány irányában, de az állam irányában jogokat nem érvényesíthet. *(Hosszas helyeslés a jobb oldalon.)* A megyék nem föderatív részei az összes államnak, s nem bírhatnak az államtól elkülönzött, vagy azzal éppen ellenkező jogokkal. *(Élénk helyeslés a jobb oldalon.)*

Elég legyen erre egy példát fölhoznom. 1848 előtt joga volt minden megyének két követet választani s őket utasítással ellátni, és így némileg egyenes befolyást gyakorolni a törvényhozásra. Ezt a jogot éppen az 1848. évi törvény törlötte el. A megyének mint megyének nincs többé határozó befolyása magára a törvényhozásra, utasítást nem adhat, s a választási jog nem a megyét, hanem külön kerületekben az egyes polgárokat illeti. És miért határozott így az 1848. évi országgyűlés? Mert az állam közérdeke ily határozatot kívánt. Csorbult-e ezáltal alkotmányunk, s panaszkodhattak-e emiatt a megyék jogsérelemről? *(Élénk helyeslés a jobb oldalon.)*

A bíróságok miként alakításánál első és fő tekintetnek tartom az igazságszolgáltatás érdekeit, s e tekintetet semmi más tekintetnek vagy régibb gyakorlatnak alárendelni nem lehet. *(Hosszas helyeslés a jobb oldalon.)*

Ha valaki azt mondja, hogy a választást az igazságszolgáltatás érdekében tartja célszerűbbnek s ezt okokkal támogatja, meghajlok azon joga előtt, hogy e részben meggyőződését kövesse s talán fontosaknak is tekinthetem érveinek egyikét vagy másikát; de azt, ha valaki érv gyanánt nem az igazságszolgáltatás érdekeire, hanem a megyéknek jogára hivatkozik, nem tartom sem helyesnek, sem alkotmányosnak. *(Hosszabb helyeslés a jobb oldalon.)*

Másik fő elv az előttünk levő törvényjavaslatban az, hogy az igazságszolgáltatás a közigazgatástól elkülöníttessék. Ezen elvet is egész terjedelmében helyeslem.

Hajdan, midőn a megyei bíróságok választása részint törvény, részint gyakorlat által érvényre jutott, a perlekedők száma nagyon csekély volt; akkor ugyanazon tisztviselők, kik a politikai közigazgatást vitték, a bíráskodást is könnyen teljesíthették. Még ifjabb koromban is, midőn a megyében éltem, a száz négyszögmérföld területű Zala vármegyében, melynek kétszáznyolcvanezer lakosa van, évenkint négyszer, s mindenkor csak két hétig tartottak a törvényszékek, s képesek voltak ellátni az oda tartozó elsőbírósági és föllebbviteli pöröket, tehát nyolc hét alatt egy esztendőben. De most a népesedés szaporodása, a növekvő ipar és forgalom, a kereskedés, az élénkebb mozgás annyira megszaporította a pöröket, hogy egész évi folytonos működés mellett is alig képesek a bíróságok az igazságszolgáltatást kellően ellátni. A politikai közigazgatás annyi munkát ad, hogy a politikai tisztviselőknek egész idejét, erejét elfoglalja. Hogyan lehetne azoknál még ezentúl is meghagyni a bíráskodást?

Míg az igazságszolgáltatás a politikai közigazgatástól el nem választatik, Magyarországban a jó igazságszolgáltatás lehetetlen. *(Hosszas helyeslés a jobb oldalon.)*

Azt hozzák föl némelyek ellenvetésül, hogy szükséges elhatározni, hogy az egyes polgárok a politikai tisztviselőket azon károkért és sérelmekért, melyeket helytelen vagy jogtalan eljárásuk által nekik okoznak, a bíróság előtt pörbe foghassák s ezáltal a bírói hatalomnál oltalmat találjanak, ez pedig nem volna lehető, ha a politikai közigazgatás és igazságszolgáltatás egymástól teljesen elválasztatnék. Véleményem szerint a megyék és törvényhatóságok rendezéséhez tartozik elhatározni, mi úton szerezzen magának kárpótlást vagy elégtételt az egyes polgár a politikai tisztviselők visszaélései ellen. Erről tehát akkor szólhatunk tüzetesen, de ezt az említett elválasztás nem gátolhatja; mert hiszen ha ez a jog megadatik is az egyes polgárnak, az a bírósághoz úgy fordul, mint bírósághoz, ez pedig úgy jár el, mint bíróság, nem mint politikai testület.

Minthogy tehát az előttünk fekvő törvényjavaslat alapelvei nézetemmel megegyeznek, egyéb tartalmára nézve pedig a részletes tárgyaláskor tehetjük meg észrevételeinket, én e törvényjavaslatot a részletes tárgyalás alapjául elfogadom.

Egyes állítások cáfolásába nem bocsátkozom. Tudnék talán ellenokokat fölhozni azok ellen, de sem a ház, sem az ország nem nyerne vele annyit, mint amennyit nyer, ha megkíméljük az időt, melyet erre fordítanék. Csak egy párt szükséges még fölemlítenem. *(Halljuk! Halljuk!)*

A külföld példájára hivatkoznak némelyek. Nézetem szerint az ily példákat mindig óvatosan s nagy megfontolással lehet csak fölhasználni; mert minden államnak külön helyzete van és különbözők viszonyai, népének géniusza, miket figyelem nélkül hagyni nem lehet. *(Helyeslés.)*

Fölhozták a választás elvére nézve Svájcot és Amerikát, de megjegyzem, hogy Svájc és Amerika föderatív államok. A föderáció tagjai egészen máskint állanak az összes állam irányában, mint nálunk a megyék, melyek nem kantonok, nem külön államok, hanem teljesen és minden tekintetben bele vannak olvadva az országba. *(Élénk helyeslés a jobb oldalon.)*

Sokat emlegetik Anglia példáját; de ez nem a választások elve mellett szól, mert Angliában a bírák nem választatnak, hanem neveztetnek. *(Úgy van! A jobb oldalon.)*

Némelyek az előttem szólottak közül nem annyira a kinevezés elve ellen szólaltak föl, mint inkább annak módját bizonyos szabályokhoz kívánják kötni, s azok által talán némi korlátokat óhajtanak megállapíttatni. De – nézetem szerint – a módozatok s efféle szabályok a részletes tárgyaláshoz tartoznak. Magam is óhajtom, hogy törvény által mondassék ki, hogy a kinevezés előtt a bírói kinevezésre pályázók vagy jelöltek fölött az állambíróság lesz hivatva az igazságügyminiszternek véleményt adni. Ez az állambíróság kihallgathat másokat, kérhet véleményt az illető megyéktől. De – amint mondám – ezek és ilyfélék a részletes tárgyaláshoz tartoznak, s nézetemet én is akkor fogom elmondani.

Azon állítást sem hagyhatom szó nélkül, hogy az igazságszolgáltatásnak a közigazgatástól lett elkülönzése nem a szabadság, hanem az abszolutizmus érdekében történt, a szabadság ellen. Ezt én nem értem, vagy legalább a motívumot föl nem fogom, mert nem látom be, minő szüksége lett volna az abszolút hatalomnak ilyen elkülönzésre. Hiszen az abszolút hatalom a közigazgatás fölött is korlátlanul rendelkezett, még könnyebben rendelkezett, mint a bírák fölött. Az elkülönzés az igazságszolgáltatás érdekében történt, s nem az abszolút hatalom érdekében. *(Élénk helyeslés a jobb oldalon.)*

Végre azon állítást illetőleg, hogy a minisztert a bírói hivatalok betöltésekor a denunciánsok egész serege fogja megrohanni, egyszerűen azt jegyzem meg, hogy puszta denunciációkra a miniszter sem fog hallgatni. Egyébiránt pedig oly számos rágalmazást és mocskos denunciációt sehol nem tapasztaltam, mint a választásoknál. *(Élénk helyeslés a jobb oldalon.)* A megyei életben gyakran volt alkalmam látni, hogy egyesek ellen azok előtt, kik a választásokra túlnyomó befolyással bírtak, minő titkos vádak, rágalmak és epés kifakadások szórattak. A denunciációk mérge tehát, ha nem veszélyesebb, de legalább éppoly veszélyes lehet a választásoknál, mint a kinevezésnél. *(Hosszas helyeslés a jobb oldalon.)*

De nem akarom bővebb fejtegetésekkel tölteni az időt, s egyszerűen ismétlem, hogy az előttünk levő törvényjavaslatot általánosságban a részletes tárgyalás alapjául elfogadom. *(Hosszas, élénk éljenzés a jobb oldalon.)*

*(1869)*

*Deák Ferenc beszédei.* (Összegyűjtötte: Kónyi Manó.) Budapest, 1903. VI. kötet, 211–218.

# Egyház és állam

Tisztelt Ház! *(Halljuk! Halljuk!)* Nem akarom Csiky Sándor képviselő urat azon térre követni, amelyet beszéde végén elfoglalt és a csalhatatlansági dogmáról értekezni; nem akarom ezt tenni, mert a dogma vallási részéről nekünk itt sem értekezni, sem határozni nem föladatunk. *(Helyeslés.)* A dogmákat minden vallás maga szabja meg a maga híveinek, a hívek higgyék meggyőződésük szerint, az államnak csak a politikai résszel lehet dolga. Én tehát mindenekelőtt a fönnforgó kérdésre szorítkozom, vagyis Lükő Géza képviselő úr indítványára. *(Halljuk! Halljuk!)*

A t. képviselő úr rosszallja a miniszter úr eljárását és emiatt ellene bizalmatlanságát fejezi ki és reményét nyilvánítja, hogy a miniszter nem fog helyén megmaradni. Reményével, bizalmával nekem nincs dolgom, hanem állításával igenis van.

Azért rosszallja a miniszter eljárását, mert – úgymond – nem járt el törvény szerint és nem eszközölt szigorúbb büntetést a rozsnyói püspökre. Erre nekem csak egy észrevételem van, és ez az, hogy nem eszközölt, mert nem lehetett eszközölnie.

Előhozzák Ulászló 1507-i dekrétumának 8. cikkét, amelyben az mondatik, hogy aki az ország törvényei, dekrétumai ellen vét, súlyosan büntettessék. Ez ismeretes törvény; ugyanezt idéztük valaha a királyi komisszáriusok ellen; ugyanez azonos tartalmú a hűtlenségi és felségsértési törvényekkel. Azonban a miniszternek mindenelőtt, mielőtt e lépéshez nyúlt volna, azt kellett volna konstatálhatnia, hogy világos, határozott törvény ellenében miben vétett a rozsnyói püspök.

Tanulmányoztam a lehetőségig a placetum jogának kérdését, de megvallom – lehet hogy figyelmemet elkerülte – a vastag corpus jurisban egyetlenegy törvényt sem találtam, amely a placetum jogát szabatosan körülírva megmondaná, hogy miből áll az. *(Úgy van! Jobb felől.)* Nem kezdeni meg a pört a pápai szék előtt, csak apellátában oda fölvinni: erről szól Lajos törvénye, melyre Csiky Sándor t. képviselő úr hivatkozott; de azt minden ember látja, hogy a jelen eset és azon eset különböző. Nem fogadni el idegen prépostokat, püspököket, kiket ide nevezne a pápa a fejedelem beleegyezése nélkül: erről is törvény és precedens esetek vannak, de ez megint különbözik a jelen esettől.

Ha a miniszter úr azt mondotta volna a királyi ügyésznek, hogy ezen embert az 1507-i 8. cikk alapján idézze az illető bíróság elé azért, mert a dekrétumokat nem obszerválta, a királyi ügyek igazgatója azt kérdezte volna: melyik törvényre alapítsam az akciót és melyik törvény szerint kérjek ellene büntetést? Meg vagyok győződve, hogy a miniszter nem tudott volna felelni.

Ez a tetszvényjog igen sajátságos dolog. Én azt nem speciális jognak tartom, hanem olyan jognak, mely nem egyedül egy státust, kivételesen Magyarországot, hanem minden státust a világon megillet *(helyeslés)*, hogy a maga fönnállásának biztosítására föllépjen oly tanok vagy cselekvések ellen, melyek a státus fönnállását veszélyeztetik. Ez a státus fogalmából eredő jog, amely minden státust egyaránt megillet. *(Helyeslés.)*

Említik, hogy Magyarország királyát mint apostoli fejedelmet illeti meg e jog; de hivatkozom nálamnál a históriában jártasabb férfiakra, én úgy tudom, hogy az „apostolicus rex" címét legelőször Mária Terézia kezdte használni, különösen egy pápai bréve folytán; azelőtt e címet magyar királyok sohasem használták. Tehát e brévének volna az az eredménye, az apostoli címből folyna az a jog, hogy a magyar király más jogokat is gyakorolhat, mint aminőket más státusok fejedelmei gyakorolnak?

Egyébiránt voltak esetek, amikor engedetlenségért a fejedelem egy időre benefíciumaitól megfosztotta a püspököt; hanem ne feledjük el, hogy közülünk talán senki sem fogja

helyeselni, hogy a fejedelemnek egyedül magának, bírói hatalom közbejötte nélkül – amint akkor történt – büntető joga legyen. Én azt állítom, hogy alkotmányos, parlamentáris országban a fejedelem kegyelmezhet *(helyeslés)*, mert az ő legmagasabb kegyelmezési joga sértetlenül fönnáll, de nem büntelhet a maga hatalmából. *(Élénk helyeslés.)*

Ahol tehát a törvény sem azt, ami a bűntett konstatálására múlhatatlanul szükséges, nem definiálja, sem az eljárásról nem szól, sem a bíróságot ki nem jelöli: igen nehéz lett volna a miniszternek azon térre mennie, ahol előre láthatta, hogy sikertelenül fog működni. Én eszerint a miniszter eljárását nemcsak helytelenítem, hanem helyeslem. *(Helyeslés jobb felől.)* Ő élt azon figyelmeztetéssel, melyre jogosítva van bárki ellen, ki a törvényt nem tartja meg vagy a fejedelem akaratától eltérőleg cselekszik; büntető joga sem a miniszternek,sem a fejedelemnek ez esetben nem volt. A bíróságnak volna büntető joga, de bíróság törvény által nincs kijelölve, sem a követendő eljárás megállapítva nincs.

Azt kérdezhetnék: mi tehát a teendő? Tartanak tőle, hogy ezen cselekmény következései – nem egyedül Schopperé – háborús viszálykodásba keverhetnek bennünket. Kérdem: valamely állam vagy egyes ember, ki attól tart, hogy háborús viszálykodásba keveredhetik, mit tekint első föladatának? Megnézi arzenálját: megvizsgálja, ha van-e a háború viselésére elegendő alkalmatos fegyvere. És ha nem találja elegendőknek, mindenekelőtt fegyverről gondoskodik. Mi az erkölcsi, az intellektuális háborúban a mi fegyverünk? A törvény. *(Helyeslés.)* Ha azt találjuk, én pedig úgy találom, hogy a törvény nem nyújt elég eszközt, nem világos, nem határozott, sőt nem is szól arról, amiről talán szükség volna szólnia, mindenekelőtt arról kell gondoskodnunk, hogy elegendő fegyverünk legyen, azaz törvényekről, amelyekre alapítva, s amelyek erejénél fogva eljárhassunk az oly hibák ellen, amelyek megtorlására most törvényeink nem nyújtanak elég eszközt. *(Általános, élénk helyeslés.)*

Általában, t. Ház, nemcsak azt helyeslem, amit a miniszter e részben eddig tett, hanem helyeslem azt is, amit most javaslatba hozott, hogy tudniillik bizottság küldessék ki, mely az állam és az egyház közötti viszonyokat a lehetőségig szabályozni igyekezzék, és eziránt javaslatait a Ház elé terjessze. Nehéz kérdés ez. Az állam és az egyház közötti viszonyok egész Európában a legnehezebb kérdések közé tartoznak. Csak a legújabb időben is előttünk van egy példa, a porosz állam. A porosz állam, hol a katolikusok számaránya sokkal csekélyebb, mit nálunk, eréllyel akar föllépni, és min kezdi? Legelsőbben is törvényeket alkot – csak az imént fejezte be tárgyalásukat –, amelyek alapján e tárgyban biztosan eljárhasson.

Általában, t. Ház, nekem az ide vonatkozó tárgyakhoz szólni kissé nehéz, egyszerűen azért, mert nekem az állam és az egyház közötti viszonyokat illetőleg nézetem az, ami, mint tapasztaltam, sok más emberé nem. *(Halljuk!)* Én azt tartom, hogy e viszonyokat illetőleg a művelt világon két, egymástól nevezetesen eltérő rendszer uralkodik: az egyik az amerikai, a másik az európai. Az észak-amerikai államok törvényhozása – nem mindjárt az állam első alakulásakor, de csakhamar utána – azon elvből indult ki, hogy az állam a kultuszok dolgába minél kevesebbet avatkozzék. Körülbelül csekély módosítással úgy tekintette a kultuszokat is a státussal szemben, mint asszociációkat, és valamint minden asszociációra nézve, úgy a kultuszokra nézve is, ha tanaik vagy eljárásuk a státusra veszélyesek voltak, ez ellen fölszólalt, föllépett, minden más egyebekben pedig szabad kezet engedett nekik.

Ez ott könnyebb volt. Azok az emberek, kiknek ősei hazájukat vallásuk üldöztetése miatt hagyták el, igenis érezték és tudták, mennyire káros következésű, ha a státus sokat avatkozik vallási ügyekbe.

Az európai rendszer ettől tetemesen eltér. Európában a civilizációt a kereszténység terjesztette. Amely népek a kereszténységhez nem csatlakoztak, vagy elenyésztek, vagy

ha fönnmaradtak, a kultúrában igen hátramaradtak. A keresztény vallás lévén a civilizáció megalapítója, ennek vezetői voltak az egyházi férfiak, kik akkor túlnyomólag, hogy ne mondjam kizárólag, bírtak tudománnyal és műveltséggel; az ő befolyásuk a státus ügyeit vezető férfiakra, fejedelmekre és egyéb nevezetes emberekre részint túlnyomó tudományosságuk, részint pedig a vallás varázsa által nagy volt. Ennélfogva a kereszténységnek vagy a vallásnak érdekeit összeszőtték a státus minden intézményével és annak gyökerei minden intézménnyel összenőttek. Ennek bizonyságául nem kell egyebet említenem, mint hogy a legújabb időkig majd minden államnak megvolt a maga államvallása, vagy legalább oly vallás, amelyet a többiek fölött kegyelt, ápolgatott, védett. Franciaországban, Olaszországban, Ausztriában a katolikus vallás, Poroszországban az evangélikus, Angliában a protestáns, különösen az episzkopális, az orosz birodalomban a keleti egyház, szóval mindenütt voltak kedvezésben részesült vallások. Ez kezd szünedezni; de még sok helyütt nem szűnt meg, mert ezt a rendszert egy nap alatt megsemmisíteni nem tartozik a lehetőségek közé, minthogy gyökerei oly mélyen bele vannak nőve az institúciókba, hogy azokat kitépni konvulziók nélkül nem lenne lehetséges, és ha mégis kitépni akarnók, gyökereik újra kihajtanának, mégpedig bujábban, mint annak előtte.

Az én nézetem – a magam elvéről szólok – az, hogy a két rendszer közt jobbnak, ésszerűbbnek és célszerűbbnek tekintem az amerikait. *(Általános helyeslés.)* Amely rendszernek alapja az, hogy az állam ne vagy minél kevesebbet avatkozzék a kultuszok ügyeibe, és csak akkor és csak annyiban, amennyiben a státus fönntartása a beavatkozást szükségessé teszi. De ha ezt egyszerre el nem érhetem, a célt mindig szem előtt tartom, és minden lépést, amely afelé vezet, pártolok, de nem pártolok semmi olyan lépést, amely attól eltávolít. *(Élénk helyeslés.)*

Legyen szabad gyakorlati példákat fölhoznom. *(Halljuk!)* Itt van például Magyarországra nézve, két vallásfelekezet főpapjait illetőleg a jus comitiorum, melynél fogva a katolikus s keleti egyház főpapjai hivataluknál fogva tagjai a felsőháznak. Ez a többi vallásúakra nézve nincs így. Ha akarunk jogegyenlőséget a vallásokra nézve, de ha akarunk a józan észnek szabályai szerint rendezkedni, ez az anomália, ez a különbség nem állhat fönn. *(Helyeslés.)* Két módon lehetne a dolgon segíteni: vagy a többi vallásoknak is megadni e privilégiumot *(Fölkiáltások: Nem kell!)*, vagy mindenkitől elvenni. *(Helyeslés.)* Az első annyi volna, mint egy abszurdumot még eggyel szaporítani *(Fölkiáltások: Igaz!)*, és amint én ismerem polgártársainkat, mind a protestánsok, mind a zsidók nagyon megköszönnék és depreciálnák ezen kedvezést. A dolog természete tehát az, hogy egyiknek sem kell megadni ezen jogot. Tehát mikor és hol kellene ezt rendezni? Nem szólok arról, hogy jogos-e vagy nem jogos, így vagy amúgy téve; hanem mi az, amit az óvatosság és józan ész parancsol? Nem tartanám célszerűnek, holnap egy törvénycikket hozni, s azt mondani, hogy sem katolikus, sem görögkeleti püspököknek nincs a főrendiházban helyük; a világért sem. Azt gondolnák, harcot üzenünk nekik, üldözzük őket; pedig nincs veszedelmesebb ember, mint a mártír. *(Élénk tetszés.)*

Előttünk áll a főrendiház rendezése; ott lesz alkalmunk kimondani, hogy senki sem vehet részt a törvényhozásban mint törvényhozó csupán hivatalánál fogva; sem püspök, sem főispán és a többi. *(Élénk helyeslés.)* Hanem akár választás, akár kinevezés alapján rendeztessék a felsőház, vagy a kettővel együtt, azoknak, akiknek választási vagy kinevezési joguk van, jogában álljon, ha akarnak püspököt is választani vagy kinevezni, vagy szuperintendenst vagy rabbinust, vagy más embert; de az akkor nem úgy ül ott mint püspök, mint szuperintendens, mint rabbinus, hanem úgy ül ott, mint kinevezett vagy megválasztott pairje az országnak. *(Élénk helyeslés a bal oldalon.)*

Még egyet hozok föl. *(Halljuk! Halljuk!)* Előttünk van, és remélem, nem hosszú idő múlva a Ház asztalára kerül, a polgári házasság kérdése. *(Halljuk! Halljuk!)* A polgári házasság – nézetem szerint – abszolúte nem vallási, hanem tisztán polgári kérdés. *(Élénk helyeslés. Igaz! Úgy van!)* A két mód közül, melyet eddig követtek, az egyik az engedélyezett polgári házasság, a másik a kötelező. Nem tehetek róla, én az elsőt, a fakultatív polgári házasságot nem tartom helyesnek, logikai alapon nyugvónak *(élénk helyeslés)*, és magára az egyházi rendre nézve is sértőbbnek tartom, mint a kötelezőt *(Fölkiáltások: Igaz!)*, mert ha nyersebb nyelven mondanók ki a fakultatív polgári házasságról szóló törvényt, ez annyit tenne, hogy az állam azt mondja alattvalóinak: Fiaim, ha házasodni akartok, menjetek papjaitokhoz, adjanak ők össze benneteket; de ha össze nem adnak titeket, akkor jöjjetek hozzám, majd összeadlak én. *(Tetszés.)* Ellenben a kötelező polgári házasság egészen más. Ott az állam azt mondja, hogy a házasság nemcsak egyházi szertartás, hanem polgári szerződés, éspedig a legfontosabb, mely alapja a legitimitásnak és a szukcessziónak stb., én tehát, mint állam, megkívánom, hogy ezen polgári szerződés előttem köttessék; annak egyházi részét azután végezzétek el a magatok papjainál. Ebben sem sértő, sem abszurd, sem helytelen nincs. *(Élénk helyeslés.)* Mindezeket fokonkint meg lehet tenni.

Még egy példát említek meg; meglehet, hogy itt-ott visszatetszésre talál, de nem tehetek róla, ez meggyőződésem. Annyiszor említtetett már az egyházi javak elvétele; egy helyt elvették, nem adtak helyébe semmit, más helyt elvették és a státus vállalta magára az egyház költségeit. Én ezt oly lépésnek tartom, amely nem vezet az én fő célom felé, hogy tudniillik a státus csak annyiban avatkozzék az egyház dolgaiba, amennyire szükséges; ez oly lépés, amely ettől visszafelé vezet. Azt hiszem tehát, nem azt kell kimondani, hogy az egyházi javak elvétetnek, hanem meg kell különböztetni, hogy mik az egyház valóságos tulajdonai és mik a státus tulajdonai a maga kulturális céljaira; és ha ez meg lesz különböztetve és a státus a magáét megtartja és használja a kultúrai célokra, a másiknak elvételét azért is károsnak tartanám, mert a státusnak kellene födözni a kultusz költségeit, ami megint messze vezetne attól, amit akarok, mégpedig visszafelé vezetne.

Igen fontos továbbá a kat. autonómia kérdése. Sürgették ezt már a minisztériumnál, sürgették nálunk is. Én e tekintetben abban a véleményben vagyok *(Halljuk! Halljuk!)*, hogy a katolikus autonómia csak negatíve tartozik az országgyűlés elé. *(Helyeslés.)* Nekünk nincs jogunk az autonómiába akképp avatkozni, hogy így legyen, hanem van jogunk azt mondani, hogy így ne legyen. *(Általános, élénk helyeslés.)*

Például, ha valamely autonómiának eszébe jutna magának hívei irányában büntetőjogot arrogálni, ezt a jogot az állam nem engedhetné meg – büntetni az államban csak az államnak van joga – *(általános helyeslés)*, olyan autonómiát az állam nem tűrhetne.

De sok efféle van, amire nézve meggyőződésem az, hogy azt lassankint érlelni, kifejteni, tisztába hozni legfőbb föladatunk.

Előttünk áll, de nemcsak mielőttünk, egész Európa előtt a változott viszonyoknál fogva tisztába hozása az állam és az egyház közti viszonynak. És erre nekünk, mint másoknak, készeknek kell lennünk. Ha ezt nem ma tesszük, nem rögtön tesszük: két dolgot nyerünk; először érik az ügy, másodszor tanulunk, okulunk más országok példáján, akkor is ha jól, akkor is ha rosszul járnak el. Én tehát azt hiszem, azért szükséges ez a küldöttség, hogy mindazon dolgokat, melyek ebbe belevágnak, koncentrice, egybefoglalva fontolja, vizsgálja meg és adjon róluk javaslatot.

Ez nagy munka, hosszas munka lesz, de hosszassága által nem lesz rosszabb, hanem, reménylem, bizonyosan jobb.

Egyet azonban szükséges erre nézve megemlítenem; én majd mintegy föltételül óhajtanám azt, hogy a bizottsági tagok választása ne most történjék, hanem halasztassék a legközelebbi őszre. Halasztassék el először is azért, mert valóban aránylag kevesen vagyunk.

Azt lehetne mondani, hogy addig is dolgozhatnának; ez azonban valóban teoretikus reménység volna; mert ha most ezen országgyűlés szétmegy, nem hiszem, hogy valaki egy bizottságot itt munkára összekaphasson, és azok, akik most jelen nincsenek, ha beválasztatnának, éppen feléje sem néznének.

De további okom még az, hogy a tagok megválasztása igen nagy megfontolást igényel. Először igen kívánatos, hogy abban a bizottságban, ámbár nem politikai, hanem felekezeti kérdésekkel foglalkozik, de mivel mégis politikai a tárgy, képviselve legyen a ház minden politikai árnyalata, képviselve legyenek a vallásfelekezetek és elegendő tekintettel legyünk a nemzetiségekre is. Azokat, kik a dologhoz értenek vagy hajlandók az ügyet tanulmányozni, a konferenciákon kiválogatni előleges értekezés útján nem olyan föladat, melyet ezen néhány nap alatt, míg az országgyűlés tart, el lehessen végezni.

Utoljára még csak azt mondom szavaim bezárásául, mit már barátaim előtt is mondottam, hogy ezen dolgokban a legnagyobb óvatosság szükséges. Az eréllyel és józan ésszel párosulnia kell a leggondosabb óvatosságnak, mert a kérdés könnyen elmérgesíthető. Nem kérdem aztán, ki kezdte meg, amint Lucanus mondja a Pompeius és Caesar közti harcról: „Quis justius induit arma, scire nefas"*; itt is fölösleges kérdés, ki kezdte, ha a baj egyszer megvan. Az óvatosságot azért tartom nagyon szükségesnek, mert ezen ügy hordereje messzebb visz, ha elhibázzuk a lépéseket, mint amennyire kezdetben látszik.

Azt mondja talán valaki, hogy az ilyen Schopperekért megél a világ. Ez igaz, hanem azt is sokszor igazolta a történelem, hogy kicsiny dolgokból a legerősebb szakadások támadtak, mert hozzájárult a magánérdek, az indulat, a szenvedély, és mint a német mondja, a Rechthaberei**. Egyik a másikat tüzelte, és az olyan ember, ki vallási dolgokkal nem is törődött, a legdühösebb vallási háború harcosa lett.

Azzal végzem beszédemet, hogy én minden nemét a vallási háborúknak a lehetőségig óhajtom kikerülni. Ha a vallási háború fanatizmusból ered és fanatizmussal vitetik, káros, veszélyes. De az oly vallási háború – mert nemcsak fegyverrel lehet háborút viselni, igen gonoszok azok is, melyek tollal és a tanácskozási termekben vitetnek –, mely hit, vallási buzgóság nélkül, magánérdek és politikai célokból vitetik, még veszélyesebb s emellett utálatos is. *(Általános helyeslés.)*

Ettől óhajtom megmenteni országunkat, jogaink, alkotmányos állásunk föláldozása nélkül, és hogy ezt tehessük, mindenekelőtt gondoskodnunk kell fegyverekről, melyeket az ilyen háború esetén használhassunk a magunk védelmére. Ez véleményem. Én a miniszter úr eljárását helyeslem, nem rosszallom s az általa javasolt indítványt elfogadom. *(Hosszasan tartó, élénk éljenzés.)*

*(1869)*

Uo. 408–415.

* „Melyikük harcolt jogosabban? – nem tudhatni."
Lucanus: *Pharsalia.* Csorba Győző fordítása.
** akaratoskodás

## ANDRÁSSY GYULA

# Tudomány és hazafiság*

A tudományos szellem az igazságot keresi az igazságért, tekintet nélkül közvetlen gyakorlati célokra, függetlenül minden előítélettől minden már előzetesen feltett szándéktól.

Ez a tudományos szellem egyre erősödő befolyást gyakorol az emberiség fejlődésére.

Sokáig hátráltatta e szellem működését a dogmák uralma. A bátor és őszinte kutatást akadályozta, hogy egy befejezett, kész felfogástól a legkisebb mértékig is eltérni: bűn volt az Isten és az emberek ellen. Az egyház és az állam üldözőbe vette azt, aki az övéitől eltérő nézetekre jutott.

E nyomás azonban lassankint gyengült.

A szellemek fölszabadultak. Szabad lett keresni és találni. Szabad lett a felismert tények logikáját elfogadni s magáévá tenni, amit a kutatás kiderített. A türelem másnak vallásbeli, tudományos és politikai nézetei iránt megerősödött.

Az emberiség kezdte érezni, hogy bűn valakit meggyőződése miatt sújtani.

Az idők ezen fordulta óta csodásan tért hódít a művelt világban a tudomány. Átalakította a világot, az embert és környezetét.

Az újabb kor e nagy munkájából minden nemzet kivette a maga részét. Mi is. De nem egyenlően osztozkodnak a munka dicsőségében a fajok. Nekünk kevés jutott belőle.

A viszonyok, melyek között őseink éltek, más irányba terelték erőnket és tevékenységünkel.

A nemzetek mindenekelőtt élni akarnak. Míg fönnmaradásuk veszélyben van, erejüket, figyelműket arra fordítják, ami létüket biztosítja. A gyakorlati politika, a mindennap támadó új kérdések megoldása és új veszélyek leküzdése foglalkoztatja a társadalmat és az egyént.

A közöntudatot a nemzeti lét érdekei foglalják el. Ha nem így történik és ha a nemzeti tulajdonságok nem alkalmazkodnak a közállapotokhoz, a nemzet elvész. Úgy jár, mint Arkhimédész, aki a körülötte tomboló viaskodásra ügyel sem vetett s absztrakt problémáival foglalkozott, míg az ellenség kardja véget nem vetett teóriáinak és életének.

Mi gyenge faj voltunk és alkalmazkodtunk az örökös veszélyekhez.

Legfényesebb tulajdonságunk a politikai érzék lett. Leggyengébb a tudományos szellem. Minden erőfeszítésünk egy cél felé irányult: fennmaradásunk biztosítására. Absztrakt igazságok keresésére nézve kevés volt az inger s kevés az idő. A nemzeti létet csaknem folytonosan fenyegető veszély uralkodott a jobbak képzelte világán s gyakorlativá, opportunisztikussá lett a magyar szellem. Elismerését a nemzet azon közvetlen haszonhoz mérte,

* Elnöki székfoglaló; felolvastatott a Társadalomtudományi Társaság díszgyűlésén

amelyet tagjai neki szereztek. Államférfiúra és katonára volt szükségünk. A kiválóbb elmék ezekre a pályákra készültek. Elsősorban őket környezi a nemzet szeretete.

Mellettök a magyar nyelv és magyar költészet mesterei lettek nemzeti héroszokká; mert az ő működésük is közvetlenül használható fegyvert adott a nemzetnek. A többi művész már csak másodsorban keltett visszhangot a magyar lélekben, de megelőzi a tudóst.

Ha a művész az általános emberi érzésekből saját fajának érzéseit testesíti meg, őt is méltányolja és megérti a közvélemény. Módjában van, habár nem is annyira valódi művészi értékénél, mint inkább irányánál és tárgyánál fogva, azon társadalom szeretett, becsült, bámult tagjává lenni, amelyben él és amelynek él.

A tudósnak rosszabb a helyzete. A tudós és a létéért küzdő nemzeti társadalom között nehezen jön létre igaz harmónia. A belső egységnek, a célok, törekvések, kölcsönös méltánylásának fejlesztő hatására nehezen talál az elvont elméletek búvára a napi kérdések benyomása alatt álló társadalom körében. Biztatást, bátorítást, s utólagos elismerést keveset nyerhet az, aki a lüktető élettől független, a nemzet gyakorlati érdekeire közömbös kérdésekkel foglalkozik.

Bizonyos belső ellentét van a léte küzdelmeivel elfoglalt nemzet és a tudós típusa között. Két egymással ellentétes világ felé hajlanak. A nemzetet a politikai szellem jellemzi, amely, gyakorlati cél szolgálatában, mindent a gyakorlati hatás, a haszon szempontjából néz. A tudós ellenben nem keresi az igazság gyakorlati következményeit, nem nézi, hogy hová vezet az igazság, a nemzet egységére nézve hasznos vagy káros következésekre-e. A hazafi típusa mindent feláldoz a hazáért, az igazságot is, a hazát azonban semmiért. A tudós az igazságot helyezi mindenek föléje. Érette mindent, az igazságot semmiért sem adja föl. A tudós olyan, mint az utas, aki azon egyetlen eltökélt szándékkal indul el ismeretlen folyó partján, hogy véges-végig járja, akárhová vezet is, északra vagy délre, kies termőföldek vidékére vagy puszta és zord sziklacsoportok közé, oda, ahol az élet virul vagy oda, ahol a halál vár reá. A politikus pedig ahhoz hasonlít, aki határozott hely felé törekszik, s minden más tekintet mellőzésével azon az úton halad, amelyen a leggyorsabban és a legbiztosabban juthat el céljához.

Ha valamely nemzet jellemévé e két különböző típus egyike válhatik, a másikhoz tartozó típus kevezőtlen körülmények közé jut és satnya marad.

Nálunk ezért gyönge a tudományos szellem. Az átöröklött tulajdonságok kevés magyar embert tesznek képessé annak művelésére; kevés születik azon belső hajlamokkal, amelyekből fakad a tudomány szomja. S a külső körülmények sem csábítják feléje az embert.

A tudóst a nemzet ma sem érti és becsüli meg eléggé. Aki nálunk e téren eredményt ér el, azt a külföldön jobban ismerik és méltatják, mint nálunk. Közülünk kevesen foglalkoznak komolyan és kizárólag a tudomnánnyal. A tudomány legtöbbnyire mellékfoglalkozás. Kevesen hatolnak oly mélyen a dolgok lényegéig, hogy eredetiek lehessenek. A legtöbben megállanak annál, hogy a külföld termékeit befogadják, hogy megismerjék és ismertessék a tudományt, s nem jutnak el odáig, hogy fejlesszék azt.

A társadalom és benne az egyén a múlt hatása alatt áll. Ez a múlt, az éghajlat, a faji összealkotás, s a számtalan nagy és apró esemény hatásának foglalata az egységes életet élt társadalom jellemzése és föllogására reányomja különleges bélyegét. Ha a társadalom számottevő része valamely munkával komolyan, behatóan és őszintén foglalkozik, e különleges bélyegre az eredmény jellegén is ráismerhetni. Így keletkeznek az egész emberiséget közösen és egyenlően érdeklő foglalkozási ágakban is, a gondolatvilág azon részeiben is, amelyeknél minden európai ember ugyanazt keresi és egyenlő eszményeknek szolgáló,

külön nemzeti iskolák, melyek e nemzetek büszkeségét alkotják s a művelődést sokoldalúvá, gazdaggá teszik.

A magyar nem fordította lelkének erejét oly mértékben a szellemi munkára, hogy ilyen nemzeti iskolát teremtsen.

Ez sokak hazafias érzését sérti. A tudóstól és a művésztől a nemzeti irányzat tudatos ápolását követelik. Ami intenzív nagy munka végső következménye lehet csak, s csupán akkor jogosult, ha mintegy természetszerű, önkénytelen gyümölcse a gondolkozás és érzés hasonlatosságának, azt tudatosan akarják előidézni. Hiú és kártékony követelés, mert csakis az őszinteségnek és az egyéniségnek, a komoly tudomány és komoly művészet e két előfeltételének hátrányára érvényesülhet.

Nemzeti irányú és nemzeti stílű fejlődésnek csak egy útja van: a nemzet intelligenciájának intenzív, erős, őszinte munkája.

Ha a magyar jellemnek van különleges zománca, amint hogy van is, akkor érvényesülni is fog a munka eredményében.

Az ilyen erős kultúrmunkára máskülönben is szükség van.

A tudományos szellem ezen fejletlensége nagy baj. Segíteni kell rajta. Az igazságnak önmagáért való szeretete és keresése a legfölségesebb emberi tulajdonságok egyike. Jellemfejlesztő hatása kétségtelen.

A tudás öncél is és fokozza az ember képességét föladatai betöltésére.

A tudás ezen általános emberi értékénél fogva is kötelessége a nemzetnek erejét e szent ügynek is szánni. De a nemzet speciális érdekei is megkívánják ezt tőle.

A nemzet, melynek idealizmusát, nemesebb ösztöneit az az egy törekvés meríti ki, hogy létét fönntartsa, mely nem szaporítja az emberiség közös kincsét, adósa marad az emberiségnek. Ha életviszonyainak nehézsége okozza egyoldalúságát, nem illethetni szemrehányásokkal. De ez esetben sem számíthat arra a rokonszenvre, arra az általános elismerésre, melyet csak azon nemzet szerezhet meg, mely a műveltséget pozitív alkotásokkal fejlesztette.

A kötelesség teljesítése és az általános tekintély, mely vele jár, mindig erő forrása, egyesnél és nemzetnél egyaránt. Akitől a világ tanul, annak léte világérdek is. Nekünk magyaroknak a kultúrmunka, mint Széchenyi mondta, különös hivatásunk, mert az emberiség egyik családjának egyéniségét, különlegességeit egyedül mi képviselhetjük a modern civilizáció keretében.

Önmaga szemében emelkedik azon nemzet értéke, mely a kultúra terén teremtő munkát végzett. A nemzeti önérzet, a hazafiság, az ösztönszerű, átörökölt impulzusokon kívül, a nemzet dicsőségéből táplálkozik.

A mi történelmünk fényes. Büszkék lehetünk reá. Kevés nemzet fennmaradása került annyi önfeláldozásba, vérbe és pénzbe, mint a mienk. Sok nagy emberünk van. Sok dicső korunk.

Kislelkű az, aki emlékeinken felmelegedni, felhevülni nem képes. De dicsőségünk egyoldalú.

Most mindinkább terjed a békés munka, a művelődés vívmányainak a kultusza. Aki ennek él, aki szellemi alkotásokban keresi az emberi érték mértékét, az aránylag kevés bámulni valót talál fajunkban. Az ilyenre nézve sok tekintetben hátrányos is, hogy magyar. Könnyen és gyakran támad benne az érzés, hogy kár, hogy nem született egy nagy kultúrfaj tagjának.

Nemzetünk munkáját többoldalúvá kell tennünk, hogy mindenki megtalálhassa ideálját közöttünk, hogy ne legyen emberi dicsőség, emberi erény, amely nálunk, tehetségeink és lehetőségeink határai között, apostolokra ne találjon.

Mi a művelt Nyugat-Európa keleti határain élünk. A Nyugat, szerencsésebb viszonyok hatása alatt, a kultúra terén előttünk jár. A Kelet most ébred hosszú álmából és siet előre. Nekünk törekednünk kell, hogy utolérjük a Nyugatot; de főképp arra kell figyelnünk, hogy a Kelet el ne hagyjon bennünket. A magyar kultúra asszimiláló, sokoldalú, erőteljes fejlesztése létünk föltétele. A szláv és román kultúrával lépést kell tartani tudnunk minden irányban. S ez nem könnyű munka: összes erőnk megfeszítését követeli meg, hogy e nemes versenyben oly helyet tartsunk meg, mely állandóan biztosítja, hogy a magyar állam polgára szellemi fejlődésének impulzusát az országból is nyerhesse; hogy szláv és román polgártársaink sohase nézhessék le a maguk faji kultúrájának magasságáról a mi közös kultúránkat.

A tudomány politikai hatalom, mégpedig napról napra növekedő hatalom. A XIX. század második fele óta lett azzá. A német birodalom politikai és gazdasági emelkedésének egyik tényezője a tudományos szellem és ennek gyümölcse, a pozitív tudás. A német professzort Európa gyakorlati férfiai sokáig gúnyolták. De megjött az ő ideje is. Az élet két leggyakorlatibb terén óriási sikert vívott ki a német tudományos ember és a német tudás. A német birodalom hadi és közgazdasági sikereiben nagy részük van. Moltke a német professzor típusa. A német elmélet és tudomány metódusait vitte át a háborús térre. Nem volt olyan zseni, mint I. Napóleon. A szobában, harci zajtól távol, dolgozta ki mindenre figyelő, gondos terveit. Mint a sakkjátszó, úgy vezette, hidegen számítva, metódusával a szenvedélyek által vívandó küzdelmet.

A Generalstab: az ő tudományos szellemének eszköze. Az adminisztráció, az élelmezés, a csapatszállítás és a szervezés a gyakorlati életre alkalmazott tudományos feladata e karnak. A jövőben mindig nagyobb lesz a tudomány szerepe a hadviselésben.

A nagy jelentőség, melyet a német társadalom a tudománynak tulajdonított, az állam nagy áldozatai a nevelés terén, az altisztek és legénység műveltségében jutott kifejezésre és lett a német felsőbbség egyik oka.

Eszembe se jut, hogy ezeknek tulajdonítsam az egész eredményt. A diszciplína, a kemény porosz jellem, a helyes politika, a porosz államszerkezet ereje s a nemzeti érzés nélkül a fényes diadal elképzelhetetlen.

De kétségtelen tény, hogy a tudományos műveltség harci ereje bebizonyult a német győzelmek alkalmakor.

A világpiacért folytatott küzdelemben is meghozta kamatját a német tudományos hajlam. Egyrészt szokott alaposságával a termelés technikájának tökéletesítésére vetette magát, másrészt a külföldi piacok szokásainak, ízlésének, geográfiájának és nyelvüknek kimerítő ismeretére törekedett. A költségek apadása és új fogyasztási piacok szerzése járt vele.

Anglia nagyságának alapját oly korban rakta le, mikor a tudománynak még nem volt az a szerepe, amellyel jelenleg bír. Az angol társadalom és állam kevesebbet is ad a tudományos képzettségre, mint a német. A nevelés ott főleg a jellem fejlesztésére irányul. Tisztességes, erélyes embereket akarnak képezni. Az egész angol felfogás empirikus, gyakorlati, a némethez hasonlítva.

A német verseny, mely most az egész világ piacain érezhetővé vált, Angliát is arra a meggyőződésre kezdi indítani, hogy a tudás is pénz. A gyakorlati élet nagy nemzete a gyakorlati élet tapasztalataiból kezdi látni, hogy milyen tőke a tudomány. A gazdasági érdekek nevében hangoztatják a nevelés reformját.

De nem akarom tovább fejtegetni a tudomány értékét. Ápolása kötelesség az emberiség és önmagunk iránt.

Életföltételeink javultak. Ma nem vagyunk olyan súlyos körülmények között, hogy összes erőnket joggal az önvédelem legközvetlenebb eszköze vegye igénybe.

Ki tudja, meddig leszünk ily kedvező helyzetben? Ma a nemzet a létét veszélyeztető lidércnyomás alól szabadulva, azon szellemi állapotban van, hogy az általános emberi kérdésekkel és feladatokkal is foglalkozhatik. Használjuk fel ezt az időt és ébresszük a tudomány szellemét művelt köreink között. A tudomány, a művészet és a gazdasági élet fejlesztésére tömörüljünk. A nemzeti munka felosztását alkalmazzuk az új viszonyokhoz. A politikai foglalkozásból s az állam közvetlen szolgálatából helyezzük át a nemzei tevékenység súlypontját a kultúra és a gazdasági munka terére. Az ambíciókat, a közfigyelmet fordítsuk reájuk is.

E célt szolgálja ezen egyesület.

A közérdeklődést a tudomány egyik ága felé, a társadalom fejlődésének törvényei felé akarja terelni.

Ez ágában a tudománynak talán leghamarabb érhetünk el szép eredményt. A magyar zoon politikon. A belterjes politikai élet, az éber politikai érzék, a magyar alkotmány fejlődése és a társadalmi élet különleges jellege nagy és speciális magyar tradíciókat teremtettek. Az így nyert anyag erős elmék komoly munkáján átszűrve, a társadalmi tudományt önálló álláspontokkal gazdagíthatja. A politikától a tudomány elé természetes átmenetül szolgál: a politika alapját alkotó tudomány.

A szociálpolitikai tudomány az újabb időben nagyot haladt. De még aránylag hátra van. Tételei még bizonytalanok, vita tárgyát képezik.

Aki a természet erejét emberi célra akarja felhasználni, a természettudományok igazságaiban csalhatatlan vezetőre talál. Aki az emberi társadalmat akarja nagy célok felé terelni, a politikai tudományok tárházában még kevés biztos támpontot lel. A politika még túlnyomóan művészet; az intuíció, az egyéni zseni, mely ösztönszerűleg megérzi azon igazságot, amelyet tudományos biztonsággal levezetni és megindokolni nem volna képes, még nagy szerepet visz benne.

A szociálpolitika hipotézisektől hemzseg. Utópiákon, ideálokon, analógiákon alapuló okoskodasokra akadunk minduntalan. Az ember ritkán eléggé elfogulatlan a társadalom tüneteivel szemben, hogy a tudományos felfogás sine qua nonját, az objektivitást bírhassa. A szeretet és a gyűlölet, az előny és a hátrány érzete az egyeseket mintegy arra predesztinálja, hogy az egyik vagy a másik elmélethez csatlakozzék. Az agyvelő, a szív, az előítéletek hatása alatt működik.

S az érdekek közvetlenebbül is befolyással vannak az elméletek alakulására. Az az ellentét, melyet a politikai szellem és a tudományos szellem között látunk, természetes gátja ama tudomány fejlődésének, mely a politika eszköze is lehet. A politikai elem, mely bizonyos gyakorlati célokra és érdekeknek szolgál, az igazságot kereső tudományos szellemet könnyen háttérbe szoríthatja. Aki bizonyos érdekek s egyoldalú felfogások hatása alatt éli egész életét, aki bennük nevelkedett, ezen érdekeknek, felfogásoknak túlnyomó jelentőséget hajlandó tulajdonítani s úgy őszintén és öntudatlanul is egyoldalú állásponthoz juthat.

A mechanikusnak nem juthat eszébe a gravitáció törvényeit meghamisítani akarni, midőn olyan gyakorlati problémán tűnődik, melynek megoldását e törvény hatása nehezíti. Csak az igazság megismerése járhat reá nézve haszonnal. Csak az igazsággal lehet a gyakorlati életben sikert aratni. A politikában ellenben téves tan is erőt képvisel. Ha igaz voltáról meggyőzhető az emberiség, azon érdekeknek, melyeknek e téves tan kedvez, csak olyan szolgálatokat tehet, mintha színarany volna az elmélet minden betűje.

A szociálpolitikai tanulmányok népszerűsítésénél tehát el kell készülve lenni arra, hogy sok olyan tétel és elmélet kerül közforgalomba, mely tévesnek fog bizonyulni. Sok olyan álláspont találhat szószólóra, mely a nemzeti közvéleményben visszatetszést szülhet.

Feltettem magamnak is a kérdést: ártanak-e a nemzetnek a léte érdekeivel összeütköző elméletek? Mert ilyenek is vannak.

A szociálpolitikában nagyon kidomborodik egy irányzat, mely a hazafiságban, a nemzeti eszmében, az államok egoizmusában ellenséget lát. A háborút s a közgadasági elzárkózást, az emberek szolidaritásának fejletlenségét, a múltban létrejött nagy organizmusoknak tulajdonítják, melyek csak önmaguknak akarnak élni, melyek az emberek legfőbb erejét önző céljaik számára foglalják le.

Nem fogják-e az ilyen elméletek a magyar ezredéves hazafiság alapjait aláásni?

Az igazság elől nincs módunkban elzárkózni. Előbb-utóbb utat tör magának.

Ha az öncél tudatában szervezett társadalmak ideje valóban lejárna, nem segítene rajtuk s köztük a magyar öntudatnak sem, hogy nem vesznek tudomást arról, hogy napjaik megszámlálvák. Az igazságtól azonban nincs is miért félnünk.

Szilárd, tudományos meggyőződésem, rendíthetetlen hitem, hogy a fejlődést még kiszámíthatatlan időkig a múltak szervezetei fogják előbbre vinni, s hogy áldásosabb és szükségesebb erő még sokáig nem lesz annál, mely az embereket tőlük rajongva szeretett, magasbb öntudatra ébredt egységekké fűzte össze. A hazafiság nem oka a háborúnak. Ennek oka az emberi természet vadsága, mely az embernek gyilkot ad a kezébe embertársa ellen, az államokban forradalmakat teremt, s a nemzeti érzéseket legyőzött világegységben hasonló tusákat idézne elő.

Az emberiség szolidaritásának érzete növekedőben van. A világesemények jelentős tényezője lesz belőle.

Az emberiség közérzülete az államok és az egyesek elhatározásaira egyre emelkedő mértékben lesz hatással. Az egyes államok és nemzetek saját feladataik betöltésénél mind gyakrabban fognak más államokkal és nemzetekkel közreműködni és közös szervezeteket teremteni.

Az állandó és szerves védelmi szövetségekre, valamint a nagyobb vámterületek alakítására irányuló eszmék, s ezzel bizonyos állami teendők nemzetközi közös közegekre ruházásának gondolata mindinkább tért fognak hódítani. Az általános emberi föladatok megoldására, a nemzeteket és az államokat szétválasztó határvonalak megbontásával nemzetközi egyesületek fognak keletkezni.

Az erők együttes működésének mind nagyobb arányokat kell öltenie. Erősödnie kell a tudatnak, hogy az egyiknek haszna a másiknak is előnye, az egyiknek kára rendesen a másiknak is hátránya. A nemzetközi kötelességek fogalmának meg kell szilárdulnia.

Közeledniük kell egymáshoz az emberiség önálló életet élő részeinek; de eggyé olvadni nem fognak. Az egymással közvetlen érdekösszeköttetésben nem levő, egymásról alig tudó, s egymást nem értő, különböző szőrű és bőrű emberek társadalmi igényeit az emberi szolidaritás érzetén nyugvó egység kielégíteni képtelen lesz ezentúl is. A céljaiknak szolgáló legfelsőbb szervezetek fönntartása, a társas szükségletek nagy zömének kielégítése, a múltban megerősödött összetartó egységek föladata marad, azoké, melyek a hazafiság mérhetetlen erejéből merítenek képességet az egoizmus legyőzésére és arra, hogy az egyesek lelkesedését és kötelességérzetét közcélok javára értékesítsék.

A hazafiság összekapcsoló, szervező, lelkesítő hatását semmi sem pótolhatja. Nélküle a jövő legnagyobb kérdéseit szerencsés kibontakozás felé vezetni, meddő kísérlet maradna.

A szociálpolitika és a gyakorlati élet a társas egységeknek mind nagyobb és mélyebbre ható föladatokat tűz ki. Az egyestől a közért, a jelen perctől a jövendő állandó érdekeiért mind nagyobb áldozatokat kíván.

A szociális kérdés modern felfogását, a gyönge védelmét az erős ellen, a filantrópia és az absztrakt igazság szempontjából meg lehet okolni; de e motívumok nem elég hatalmasak, hogy velük az egyéniség szabadságát és érdekét, az erősebbnek követelését ereje teljes kihasználására hátraszorítsuk. A vallási érzéseket nem tekintve, erre csak egy képes: egy felsőbb lény egoizmusa. Egy olyan felsőbb lényé, amelynek egyrészt érdeke megkívánja, hogy alkotóelemei között harmónia legyen s hogy minden egyes része ment maradjon minden sorvasztó bajtól, s amelyhez másrészt tagjai ösztönszerűen ragaszkodnak, mert a világtörténelmi processzus folyamában érdekeik hiúságuk, szenvedelmeik, emlékeik, idealizmusuk az ő fogalmával elválaszthatatlanul összeforrtak. Csak az ilyen idealizmussá hatványozott egoizmus győzedelmeskedhetik az egyén egoizmusán.

A hazafiság jogosultságáról, sőt szükségéről az emberi haladás szempontjából talán máskor bátorságot veszek magamnak tüzetesen értekezni. Most csupán jelezni akartam, hogy nem tartok tőle, hogy a tudományos gondolkozás napirendre térjen mindennél féltettebb ezen kincsünk felett. Ellenkezőleg, meg fogja szilárdítani azt a fölfogást, hogy az emberiség iránt is kötelességünk: a magyar hazafiságot, múltunk e legdicsőbb szerzeményét, a jövőben is megóvni.

A kozmopolitikus eszmében sok szép és nemes érzés van, s ezek sok nagy lelket ragadtak el túlhajtásokra. A magyart e túlzásoktól nem féltem. Saját magam érzésére és mindarra, amit látok és tudok nemzetemről, alapítom azt a meggyőződésemet, hogy még ha több igazság is volna ez elméletben, mint amennyi valóban van, akkor is mi volnánk a leegutolsók között, akik azt magukévé teszik.

A szabad vita, a nagykörű érdeklődés a szociálpolitika minden modern ága iránt csak hasznos lehet. Föloldhat bizonyos egyoldalúságtól, sovinizmustól s az általános emberi fölalatok megoldására buzdíthat, szemünk elé tárhatja, hogy a modern világszellem mind szigorúbban fogja tőlünk is megkövetelni, hogy az emberi nem iránt tartozó kötelességeinket pozitív kultúrmunkával rójuk le, anélkül, hogy a magyar életfelfogás és jellem sarkpontját, a hazafiságot gyöngítené.

De végzem előadásomat. Melegen köszönöm megtisztelő választásukat. A föntebbiekből következik azon fő elv, amelyet mint elnök követni fogok: a türelem minden tudományos álláspont iránt. A nézetek szabad összeütközéséből kerülhet csak ki az igazság, amelynek győzelmes erejében bízom, s amelytől sohasem félek.

*Huszadik Század*, 1902. I. kötet, 343–353.

LÁZÁR NÁNDOR

## Liberalizmus és szociáldemokrácia

A pártok történetének és a párteszmének tudományos feldolgozása a tudománynak immár csaknem belálhatatlanná vált családjában a mostohagyermek elhagyatott életére van kárhoztatva. Az utolsó évtizedekben nem tudunk Jolly bádeni miniszternek és az amerikai Lawrence Lowell professzornak munkáin kívül rendszeres, a pártok történetét tudományos köntösbe foglaló államjogi könyvet megjelölni. Pedig a politikai pártok alkotmányos államokban a legfontosabb dinamikai tényezőihez tartoznak, mivel a pártharcok tisztító tűzpróbáját minden jogalkotásnak ki kell állania. A pártok parlamenti műhelyében lehet igazán megfigyelni a nemzet lélegzetvételét, mely alig hallható, erőtlen, száraz pihegés a nemzeti lespedés és a parlamenti petyhüdtség korában – erőteljes, szabályos, friss lélegzés, midőn egészséges munkásságban egyesül nemzet és képviselete –, majd szabálytalanul lüktető, szenvedélyes, izzó zihálás, midőn a nemzet szétmarcangolt teste fölött pártoskodás és vak önzés ülnek orgiát.

Meg tudjuk-e fejteni a korpszichológia segítségével azt a feltűnő jelenséget, hogy az ez irányú államjogi irodalom ily nagy fontossága ellenére is az utolsó decenniumokban a világirodalom egészében csupán pillanatnyi hatásra számító brossúrák és tiszavirág-életű újságcikkek alakjában porzott szét? Az irodalomban egy idő óta pusztító détailizmus és valóságos prokrusztészi szisztematizmus, mely kétségtelenül okozati láncolatban áll a tudományágak rohamos felszaporodásával, nem kedvez az oly tudománynak, mely – miként a politika – egyetemes jellegénél fogva polihisztori művelők tollát igényli. A politikai tudományon belül pedig éppen a pártnak, e zabolátlan, szeszélyes nagyvilági dámának lélekrajzát, tudományos képét tudományos keretbe, a szisztematizmus igájába hajtani, technikailag is majdnem kivihetetlen feladatot képez.

A tudományra nézve természetesen csupán azok a históriai pártok bírnak érdekkel, amelyek egy-egy hatalmas, egész nemzedékek eszme- és gondolatkincsét, mint egysége egészét átölelő párteszmét képviselnek, amelyek, mint ilyenek, az emberi művelődés első rangú irányító tényezőivé lettek. Ilyen históriai párteszmék: *a liberalizmus,* mely a természetes szabad fejlődés alapján áll *a jelen* civilizációjának szolgálatában; *az ultramontanizmus,* mely a haladás előretörtető kocsiját megállítani és visszaterelni igyekszik, hogy *a múlt* hierarchikus világfelfogásába temesse a jelent és jövőt; és végül a szocializmus, illetve az ezen felépült *szociáldemokrácia,* amely *a jövő* civilizációját és társadalmi rendjét van hivatva előkészíteni és esetleg kiépíteni. A konzervativizmus önálló, határozott, történetileg kidomborodott párteszmét nem képvisel, hanem mint a világfelfogás egyik iránya, neve, tapasztalat és belső mivolta szerint csupán az ultramontanizmus kényelmes és szégyenlős takarója, avagy ahol ettől eltérő sajátos párteszmének kifejezője, ott egyrészt jelentéktelen, másrészt mégis az ultramontanizmustól nyeri létének forrását és fenntartó táplá-

lékát. A demokratizmusnak határozott, öntudatos párteszmekerete még nincs és előreláthatólag a liberalizmustól és szociáldemokráciától fog felszívódni. Egyéb apró-cseprő, többnyire demagógiává fajult pártok szűkebb körű anyagi és lokális érdekek képviseletében tudomány szempontjából még említést sem érdemelnek, bár ezek a szenzációra éhes közvélemény izgatott érdeklődésének mulandó időre táplálékot nyújthatnak, de a történelem egy pillanatra sem áll meg előttük.

Az alábbiakban megkíséreljük rövid bepillantást nyújtani a hegemóniáért küzdő két párt, a liberális és szociáldemokrata párt eszmevilágának műhelyébe, kritikai mérleget állítani fel az elért eredményekről, kijelölni azt a helyet, amelyet az eszmék harcában kivívniok sikerült, és végül az oknyomozó történelem és a fejlődés örök törvényei alapján az emberi véges ésszel előre látható jövőt megrajzolni. Az ultramontanizmus a kor természettudományi világfelfogása elől lépésről lépésre hátrálni kénytelen, félig-meddig a múlté, csak fél lábbal áll a jelennek talaján, jövőjéről pedig már beszélni nem lehet: e gazdag érdemekkel az elmúlásba térő, de önmagát túlélt párteszmének rajzát kétségbeesett és ma már csak a haladást veszélyeztető vergődésének történetével együtt a múlt krónikására bízzuk.

## I. LIBERALIZMUS

Az abszolutizmus fényes, de fagyos trónja árnyékában századok óta alvó szolganépeket a XVIII. század derekán két hatalmas szellemi mozgalom rázta fel. Az egyik mozgalom Franciaországból indult diadalútra. Rousseau és az enciklopédisták, Diderot, D'Alambert stb. úttörő munkáját az egyéni szabadságérzet és az embereszme viharos, megrázó ébredése követte. A másik mozgalom, mely a gazdasági világfelfogás eddigi bilincseit tépte le, Angliát vallja hazájának és a „Wealth of Nations" nagy skót bölcselőjét, Smith Ádámot, atyjának. „Fenn a privilégiumok bársonya, lenn a jobbágyok rozsdás lánca hullott le." Ekkor született meg a liberalizmus. Midőn a nagy francia forradalom az emberi jogokat proklamálta, akkor a liberalizmus már a mézeshetek mámorát élvezte. Legfeljebb *a liberalizmus programjának születési évét lehet 1792-re helyezni.* Midőn 1792. szeptember 22-én Párizsban a köztársaság kikiáltatott, a szabad lelkű Goethe elragadtatással kiált fel: „Íme minden új lett! A világtörténelem új korszaka indul ma innen ki!" Az ancien régime romba dőlését mi sem tartóztathatta fel. Az ancien régime gyakorlati és a szociálfilozófia elméleti problémáját képezte: kifejteni az államkormányzásban és a tudományban azt a tant, hogy az állami raison előtt minden individuumnak *egyenlő kötelessége* meghajolni, azaz a *z állam öncél* és az egyén annak eszköze. A liberalizmus ennek éppen ellenkezőjét hirdette és valósította meg: *az egyén az öncél,* és minden egyénnek *egyenlő joga* van az állami szervezetben egyéniségét teljes érvényre juttatni. De mielőtt a liberalizmusnak ez az *alapelve* az egész vonalon keresztültörte magát, még meg kellett élnie, hogy az utolsó erőleszítést kifejtett reakció egy pirruszi győzelmet arasson. „Napóleon elesett — írja Görres – és jött a bécsi kongresszus. Nem a népek tanácsa, összejővén, hogy teljesítse azt, amit a nagy népcsata ígért: a fejedelmeknek és diplomatáknak randevúja, mely ahelyett, hogy a népek napja lett volna, hamarosan udvari és gálanappá süllyedt le, amelyen a népek mint vásáron a csordák, meghallgatás, képviseltetés nélkül csereberéltettek és adattak el." A 30-as és 40-es években azonban Goethe prófétai szava végleg teljesedésbe ment.

„Íme, minden új lett!" *Új a nemzetközi viszonyok rendje, új az állami és új a társadalmi rend.*

A külpolitikában az erősebb joga, az ököljog, mint *politikai dogma* uralkodott. A gazdaságilag erősebb nép meghódítani igyekezett a gazdaságilag gyengébb népet. Míg határaikat kínai fallal zárták el, addig sárga irigységgel figyelték, ellenőrizték a másik nép gazdasági haladását. A politika és tudomány gazdasági hitvallása volt, hogy az egyik nép gazdaságilag és politikailag annyit nyer, amennyit a másik nép gazdaságilag és politikailag veszít: ennek gyengesége, szegénysége, forrása a másik nép erejének, gazdagságának. Ebből a gazdasági és politikai tévhitből magyarázható meg az a történeti tény, hogy a reneszánsz és az azt követő abszolutisztikus merkantilizmus korának háborúi legnagyobb részben kereskedelmi féltékenység okozta kereskedelmi háborúk voltak. Csak lassan szivárgott be egyelőre a tudományba annak a szomorú ténynek felismerése, mint a liberalizmus előhírnöke, hogy ez a „nemzeti" politika általános elszegényedésbe sodorta a népeket – gyengét, erőset egyaránt – és a földi javak megosztása sohasem volt egyenlőtlenebb és igazságtalanabb, mint ezen politika uralma alatt. A liberalizmusra volt szükség, hogy a politikusok és tudósok *a népérdekek ellentétességének elméletéről, a népérdekek harmóniájának elméletére tértek át,* mely azt tanította, hogy a népek szabad és békés együttműködése, a különböző néperők szabadon alakuló, természetes kölcsönhatása éa kiegyenlítődése nemcsak etikailag, hanem gazdaságilag is a népek haladásának javára szolgál. Ez a tan *a népek egyenjogúságának,* vagy – gazdasági oldaláról tekintve – *a nemzetközi munkamegosztás tana* – mely a liberalizmusnak méreteiben leghatalmasabb vívmánya – ma már teljesen behatol a művelt világ köztudatába és helyet parancsol magának a törvényhozások termeiben, a diplomaták kabinetjeiben, népgyűlések tribünjein, a választási urnákban. Ebből a tanból szivárgott le és lett a XIX. század összes forrongásainak és zivatarainak érlelője az a másik két tan, melyek elseje, az úgynevezett *nemzetiségi elv,* az etikailag és történetileg együvé tartozó népfajoknak, a másik, *a szabad kereskedelem tana,* a népek gazdasági erőinek szabad fejlődését írta zászlajára és juttatta diadalra. A múlt század heroikus szabadságharcainak túlnyomó száma, a balkán népeké, a görögöké, a román királyság, Belgium és Hollandia különválása, az olasz és német egység, (a mienk elsősorban a politikai egyenjogúság harca volt) mind a nemzetiségi eszme egy-egy elementáris kitörése és ki tagadhatja, hogy a manapság is kísértő pánszlávizmus, pángermanizmus, pánpolenizmus stb. is ugyanezen eszmének ábrándos továbbszövése, egy távoli, de bekövetkezendő jövőnek előre vetett árnyéka.

De míg a nemzetiségi elv már a XIX. század elején arathatta első sikereit és annak politikai és erkölcsi hitele napjainkig is megcsonkítatlan épségben tartotta fenn magát, addig a szabad kereskedelem tana csak a század közepe táján nyert a népek gazdasági politikájában polgárjogot ée a beléje vetett hit napjainkban kétségtelenül megrendült, sőt – *elzártan tekintve a tényeket* – a majdnem teljes uralomra jutott védvámos irányzattal szemben elbukottnak tekinthető.

A század első évtizedeiben az ancien régime kínaifal-politikája erősen tartja magát, a tudomány minden ostromlámadása megtörik a százados fellegvárakon. Maga az I. Napóleon által Berlinből elrendelt blocus continental* sem egyéb, mint a régi kereskedelmi féltékenység egy nagystílű erupciója. Csupán a 40-es években kezd a látóhatár tisztulni. Egy viharos, reggelig tartó ülésen, 1846. május 15-én, az angol parlament eltörölte a gabonavédvámokat és ezzel kapul nyitott a szabad kereskedelem előtt, mely aztán teljes diadallal vonult be Angliába. Anglia példáját csakhamar követte Franciaország, Ausztria-Ma-

* szárazföldi ostromzár

gyarország, a német vámegyesület, Belgium, sőt Oroszország is, úgyhogy 1845-től egész 1875-ig a szabad kereskedelem elve volt az uralkodó egész Európában. A liberalizmus megnyitotta a kereskedelemnek az egész világot és az szabad szárnyakat nyervén, az emberiséget egy eddig nem sejtett, hallatlan fellendülés látványával lepte meg. A forgalom, a gazdasági javak kicserélése, óriási mérveket öltött. Anglia, mely a legliberálisabb gazdasági politikát, a legszélsőbb manchesterizmust követte, a „világ műhelye" lett. És e nemzetközi munkamegosztás, az egymásra utalás, a közös munka tudatában a kormányok és népek kölcsönös érintkezési formáját is finomabbá és barátságosabbá alakította át. A gazdasági javak minden kicserélési aktusa a népek egy-egy testvéri csókváltása. Ám a 70-es évek vége felé erős reakció áll be. Anglia kivételével mindenütt súlyos védővámokkal, itt-ott tilalmi vámokkal védik a „nemzeti munkát", sőt a legújabb időkben a vámháborúra készülődés fegyverzaja tölti be a levegőt. A harc szelídebb eszközökkel, szelídebb formában vívatik ugyan, a kínai falak nem oly meredekek és tömörek, mint az ancien régime korában, de azért a liberalizmus legelfogultabb hívei sem tagadhatják el a vereséget.

De a liberalizmus e veresége, a reakció diadala remélhetőleg nem végleges: a védvám idővel magamagát teszi feleslegessé; a védvám hidat képez a kereskedelmi szabadság elvének tökéletesebb, maradandóbb és reáliasabb kiépítéséhez. A világgazdaság periódusába léptünk, „a gazdasági élet a forgalom jegyében áll". A világforgalomtól való elzárkózás manapság meddő és kivihetetlen vállalkozás volna, a liberalizmustól lökést kapott világgazdasági processzust semmiféle reakció nem akadályozhatja meg. A világ mozog s bár „két lépést előre tesz s egyet visszafelé" – jegyzi meg gúnyosan Mommsen –, de azért mégis mozog.

A liberalizmus *második programpontja a mai új állami rend megalkotása volt.* Miként az ancien régime elvakult gazdasági külpolitikája szülte a nemzetközi érintkezés liberális alakulását, a nemzetek egyenjogúságának tanát, úgy ugyanezen kiszívó, erkölcstelen, despotikus belgazdasági politika támasztotta fel közvetlenül a jogaitól megfosztott népekben az önrendelkezés azóta forrongó vágyát, mely politikailag *az államhatalmi tényezők egyenjogúságának* – avagy gazdasági szempontból tekintve –, *az állami erők munkamegosztásának tudományban és törvényben elismert tanára vezetett.*

A múlt századok állami rendje a fejedelmek szuverén és önkényes egyeduralmán épült föl, a kiskorú népek egyetlen hangot sem ejthettek ki, egyetlen lépést sem tehettek saját joguk alapján, saját biztosított és kikényszeríthető joguk megnyugtató tudatában. „Minden a legfőbb kormányzó hatalom közvetlen kifolyása kellett hogy legyen – ekként jellemzi Hegel e gyámkodási rendszert –, az egész államban minden falatnak a földről, mely azt termeli, abban az irányban kellett a számhoz vitetnie, melyet az állam, törvény és kormány megvizsgált, kiszámított és megparancsolt." Az egyház, miután a hegemóniáért folytatott harc meddőségét belátta, örömmel állott a hívó szóra a fejedelmek mellé, hogy tekintélyével és dogmatikus tanaival az abszolutizmus elvének erkölcsi és jogi alapot adjon, persze a hatalom megosztásának hallgatag feltétele mellett. Felállíttatott az „Isten kegyelméből" való tan. És midőn ekként fejedelem és egyház kezet fogva, Isten nevében, a kiskorú nép boldogításának szent művén munkálkodtak, az istenverte nép anyagilag és erkölcsileg mind mélyebbre süllyedt, az isteni küldöttek pedig ezalatt, mint a rómaiak haruspexei, egyre mosolyogtak. A népek ezt persze nem látták. A liberalizmus nyitotta fel a bekötött szemeket és ébresztette fel a népekben annak tudatát, hogy ha valamely földi jog Istentől veszi eredetét, úgy a népek szabadságjoga bizonyára isteni eredetű és, mint ilyen, elidegeníthetetlen jog. Ha a fejedelem követeli „az állam én vagyok" elvének elismerését, akkor a

liberalizmus szerint a népnek joga van „az állam én is vagyok" elvének elismertetésére és követelte ezen elv értelmében az állami hatalom egyenlő megosztását, fejedelem és nép között.

Ám azt az utat, amelyet a liberalizmusnak ezen második programpontja kiviteléig megtenni kellett, sűrű vérnyomok jelzik. Ennek a véres útnak kezdőpontja és irányítója a nagy francia forradalom volt, mely elsősorban a liberalizmus ezen programpontjának szolgálatában állott. Sajnos, a francia forradalom paroxizmusa azt a szocialisztikus, kommunisztikus irányt juttatta győzelemre, mely az ellenkező végletekbe esvén a hatalom megosztásáról és az államhatalmi tényezők egyenjogúságának elvéről mit sem akart hallani és a fejedelmi jog – mint egyik államhatalmi tényező – erőszakos megsemmisítésével, a nép egyeduralmát proklamálta. A francia forradalomnak ez volt az egyetlen bűne a liberalizmus ellen, mivel az ilyképp keletkezett anarchikus állapot lehetővé és indokolttá tette, hogy Napóleon, kit szabadságuk apostolaként üdvöllek Európa fellélegzett népei, az önkényuralom visazaállításával maga is a népszabadság ellenségeinek táborába lépjen. Ha a francia forradalom desztillációja a liberalizmus szellemében követelt konstitucionális állami rend lett volna, sok százezer ember elvérzésétől mentette volna meg Európa annyit sanyargatott népeit. És Napóleon után jött a Szent Szövetség: „a vaskorszakot követte a bronzkorszak" – jegyzi meg szellemesen Byron. A boszúállás retteneles korszaka volt ez, a fejedelmek, néhány gyarló emberi lény brutális összeesküvése a népek annyi milliói ellen. A liberalizmusnak még egy vérkeresztséget kellett kiállani és a népeknek a véres nyomokat a saját vérükkel kellett megszaporítani. Ám 1848 meghozza a liberalizmus végleges diadalát. A fejedelem és nép egyenjogú állami tényezőségének tana a cár birodalma kivételével, Európa minden államában elismertetett, az állami erők munkája megosztatott.

Az új liberális elv *konstitucionális parlamenti állami rendben nyerte szervezetét.* E szervezet a liberalizmus szellemében és teljességében felépítve az egymásra ható és egymást ellensúlyozó állami erők oly egyensúlyát szüli, mely a legbiztosabban közelíti meg a nemzetegésznek érdekét. E szervezetnek minden tagjának egyenlően szükséges, hogy az állami gépezet a közérdek javára működjék. „Az uralkodónak szüksége van a vele egyenjogú parlament kritikájára, melynek fullánkjai őt az elvesztett helyes útra visszatérítik" – mondja Bismarck, de a parlamentnek is éppoly szüksége van egy a pártok szenvedélyei és érdekei felett álló fejedelemre, ki egy vétójával helyreállíthatja a nemzeti érdekek mérlegének egyensúlyát, melyet a hatalmon levő párt elvakultsága a felbillenés veszélyének tett ki, végül a nép és parlament kölcsönös ellenőrzése egészíti ki e szervezetet organikus egésszé. A nép ellenőrzi a parlamentet és ítéletet mond a választási periódusok alkalmával egyrészt az összérdekek követelményei, másrészt az adott megbízások mikénti teljesítése szempontjából; viszont a parlament őrt áll afölött, hogy a nép alkotmányban gyökerező jogaival vissza ne éljen. Az állami erők munkamegosztásának elve ekként nyert praktikus és harmonikus megoldást a három egyenrangú tényező: fejedelem, parlament és nép közt, melyeknek egymást ellensúlyozó erőkifejtése hozza eredőként létre a mindenek felett álló és mindenki által elismert *törvényt.* Ahol ezen állami tényezők bármelyike egyáltalában hiányzik, vagy az állami erők munkamegosztása nem az egyenjogúság elve alapján szerveztetett és van működésben, ott az államtest organizmusa szabálytalanul működik, ott az államtest a sok vérveszteség folytán, amelyet a tusakodó pártok felülkerekedett külön érdeke szív belőle ki, annyira elgyengül, hogy az anarchikus törekvések ide-oda dobott játéklabdája lehet. Teljes joggal keresi Lawrence Lowell Franciaország hanyatlásának és a francia állapotok idegességének, bizonytalanságának fő okát a francia alkotmány csonkaságában, mivel elnöke – az észak-amerikai unió nem kormányzó, de uralkodó elnökével ellentétben – sem nem

kormányoz, sem nem uralkodik, hanem „egy államjogi bábu", aki a szuverén követek teljhatalmával és minisztereket ide-oda dobáló szeszélyeivel szemben teljesen tehetetlen.

De bár a liberalizmus az egész népnek az alkotmány sáncaiba való felvételében találja a hatalmi tényezők egyenjogúságának garanciáját, azt teljes diadalra nem volt képes segíteni. A legtöbb államban felállított cenzusrendszer az elvnek tényleges megvalósulását megakadályozta. És ha napjainkban itt-ott ezen korlátok is ledőltek, ezt már az ifjú szociáldemokrácia első sikereinek számlájára kell írnunk.

A liberalizmusnak legerősebb munkája a *harmadik programpont* realizációja körül akadt. A szabad kereskedelem, a népek politikai emancipációjának eszméje a szabad szellemű görög és római világfelfogásban már intézményi kifejezést is nyert. A közép- és újkor a római és görög klasszikus kor hagyatékának leltárában találta részint a klasszikusok szabadon szárnyaló iratai, részint szabad köztársasági államforma képében e két értékes kincset, a szabad kereskedelem és a népek mint államhatalmi tényezők szükségességének sejtelmét, vágyát, sőt olykor-olykor erőteljesebb tudatát. E vágy, sejtelem és tudat már hatalmasan lángol fel Morus Tamás utópisztikus államában, Miltonnál és a természetjogi elméletekben, hol a népszuverenitás eszméje, mint a távol jövő édes zenéje, át-áttörni igyekszik a vastag sötétségen. Ám a *népek társadalmi, szociális, emancipációjának eszméje*, még mint sejtelem sem él akár a klasszikus ókorban, akár a középkorban, avagy a későbbi reneszánszot követő korban s csak a *legújabb idők liberalizmusának legsajátosabb vívmánya.*

Politikai és gazdasági érdekek indokolttá, sőt szügségessé tették a kereskedelmi elszigeteltséget és a fejedelmi abszolutizmust: itt a megindulásban levő ipar, ott a féktelen feudális urak megtörése és az állam egysége megadták annak elemer jogosultságát. Ily külső kényszerítő momentum azonban mindenkor hiányzott a társadalmi kasztrendszer megdöntésére. A kasztban való születés és a kaszthoz való tartozás adta meg az osztályöntudatot, mely születés, nevelés, szokások, hagyományok útján oly erőssé vált, annyira berozsdásodta magát a népek érzelmi és gondolatvilágába, hogy megdönthetetlennek, isteni rendelésnek vették a társadalom olyatén berendezését, hogy az egyik osztály minden politikai, gazdasági és társadalmi előnyt élvezett, csak azért, mert született, a másik mindent nélkülözött, szintén csak azért, mert született. Százados szokások, érzelmek és hagyományok ellen kellett a liberalizmusnak a harcot felvenni, anélkül, hogy kívülről gazdasági vagy politikai szükségesség képében segítséget nyert volna. És bizony valljuk be őszintén, de szemlesütve és a jobbaknak jogos elkeseredettségével, hogy a *liberalizmusnak ez a legnemesebb, legemberiesebb harca – a dolgot belső, igaz oldalról tekintve – mindeddig a Danaidák harca volt.* Bár megszűnt a felső tízezernek az a boldog helyzete, hogy minden előjog csak őket illette, „kik nem tettek mást, csupán születtek". Ledöntötte a *külső* társadalmi korlátokat a liberalizmus és köztudattá emelte, sőt a törvény erejével szentesítette azt társadalmi rendet, amelyben nem a születés előjoga, hanem az egyéni erők szabad kifejlődése és szabad versenye uralkodik. A nép fia előtt kinyitotta a liberalizmus az utat a hivatal, méltóság és gazdagság legfelsőbb fokáig, nemes és paraszt, patrícius és közönséges polgár, a céhbeli és céhen kívüli törvény előtt egyenlővé tétetett. Ámde a szívekből, az érzésekből az emberi hiúság, önzés, a dölyf, az előítéletek és az emberi gyöngeségek rettenetesen erős várából nem volt képes mind ez ideig a liberalizmus kiverni a rendiségnek, a kasztnak gonosz szellemeit. Erősebb, radikálisabb hatalom fogja a liberalizmusnak e megkezdett, de fennakadt munkáját az emberi szellem örök dicsőségére a valóságban is befejezni – valószínűleg a szociáldemokrácia avagy a tán később párteszmévé erősödő demokratizmus.

De nemcsak itt akadt fenn a liberalizmus. Egyenlőséget és szabadságot adott minden rendű és rangú népnek, lehetővé tette, hogy mindenki saját maga lehessen sorsának kovácsa és ezen szabad egyéni fejlődés biztosítása által remélte a szociális nivellációt elérhetni. A harmadik osztály, a burzsoázia nivellírozása felfelé sikerült ugyan, de a negyedik osztály, a proletárok szociális nívója telemesen lefelé sülyedt. A szabad verseny kíméletlen törvényei alapján az erősebb, a birtokos osztálynak, a tőkének győznie kellett a gyengébb, a szervezetlen páriák fölött. Az újkor technikai sikerei is a tőkének a szolgálatába állottak, úgyhogy egy oldalról a tőke mértéktelen felhalmozódása, más oldalról az egzisztencia esélyeinek függőbbé válása oly óriási űrt létesített a küzdőfelek között, amely a kasztrendszer legridegebb formájában is elképzelhetlen volt. *A társadalmi erők munkamegosztását, a társadalmi erők egyenjogúsítását* tehát a liberalizmusnak csupán a felsőbb három osztály között sikerült keresztülvinni, a negyedik osztály beláthatatlanul vastag, sűrű tömegét nem volt képes magához ölelni, sőt midőn ezt a szabad verseny proklamálásával megkísérlette, kiejtette ölelő karjaiból és ezáltal még messzebbre lökte magától.

Az ekként eltaszított, elárvult tömeg álkol szórva ide, hozsannát zengve oda, a szociáldemokrácia kitárt karjaiba rohant.

Állítsuk fel a *liberalizmus mérlegét.* A keresztény egyház, ajándékozta meg az emberiséget az egyéni szabadság eszméjével, de csak a Nebó hegyére* vezette őt, s onnan is csakhamar visszatért, cserben hagyva hívőit, s maga is az egyéni szabadság egyik legkérlelhetetlenebb leigázójává lett. A liberalizmusé a dicsőség, hogy a népeket a szabadság ígéret földjére vezette, s ekként kereszténység misszióját e téren beváltotta. Az ígéret földjének szervezését azonban tökéletesen nem vihette keresztül, mert individualizált, szabaddá eresztett elemeket kompakt, viharokkal dacolni tudó külső szervezetbe foglalni nem sikerült neki. És méltán az tekinthető a liberalizmus hanyatlásának külső okául. Nincs neki az a hatalmas, zárt, szervezett hadserege, mint a szociáldemokráciának és akár az ultramontán tábornak, mely oly ellenálhatatlan szuggeráló hatással van a tömegekre és mely nélkül az ultramontanizmus szívós életereje már régen megtöretett volna.

A hanyatlás belső okai különfélék. Egyik kézzel felállította a kereskedelmi szabadság élvét, a másik kézzel pedig a nemzetállamok kiépítését segítette elő, melynek nacionalizmusa össze nem férő helyzetbe jutott a szabad kereskedelem kozmopolitikus szellemével. Egyrészről az egyén *politikai és szociális emancipációját* vitte köztudatba, másrészről nem volt képes a polgári osztályok ellenállásával szemben a negyedik rendet bevinni az alkotmány sáncaiba éa gazdaságilag ezen rend szabadságát, a birtokos osztályoktól való függetlenségét biztosítani. Nemcsak ellenségei állítják, hogy a liberalizmus politikai és gazdasági hatalma megingott, de a liberális táborból is emelkednek tekintélyes, komoly szavak és a legtekintélyesebbek egyike, Menger professzor, a liberalizmus nagy nevű előharcosa is ekként kénytelen vallani: „a liberális párt attól a pillanattól kezdve, hogy a lakosság politikai alapjogait biztosította, gazdasági programjából merítette legfőbb erejét. Az államháztartás és népjólét kérdései foglalkoztatták elsősorban. A gazdasági érdekek gondos ápolásával megnyerte magának a népek szívét. Attól a pillanattól, hogy a Smith-féle tant megcáfoltnak és túlhaladottnak tekintették, elvesztette a liberális párt Anteuszként azt a talajt, amelyből legfőbb erejét merítette. A liberális párt elvesztette a gazdasági tudománnyal

* Hegy Moábban, melynek tetejéről Mózes halála előtt megláthatta az ígéret földjét

való kapcsolatát s vele gazdasági dolgokban való biztos támaszát és vezetőjét, gazdasági programjába való bizalmát."

Ha Mengernek ezen a *Neue Freie Presse*-ben megjelent nyilatkozatát utolsó betűig alá lehet írni, mégis nyilvánvaló, hogy a liberalizmus hanyatlásának megítélésében egyoldalúságba esett, midőn annak csak gazdasági okot tulajdonított. Igaz, a gazdasági világfelfogás ellentétes iránya nagyban hozzájárult a liberalizmus *ez idő szerinti* megingásához, de ki tudja, nem valósul-e meg a reménykedőknek abbeli hite, hogy a gazdasági elzárkózás politikája csak átmenetet képez az egyes államok gazdasági konszolidációja után a szabad gazdasági politika még tökéletesebb kibontakozásához. De én közvetlenebb okát a liberalizmus hanyatlásának és talán elbukásának abban találom, hogy a nép egészének szabadsági aspirációit politikai és társadalmi téren nem elégítette ki.

## II. SZOCIÁLDEMOKRÁCIA

Midőn a szociáldemokráciáról, mint egy testestől, lelkestől közénk furakodott és köztünk elhelyezkedett párteszméről beszélünk akkor nem szabad tiszta látókörünket azokkal a ködös, kivihetetlen és egyenesen veszedelmes tanokkal zavarni, amelyeket a szocializmus, mint absztrakt tudomány legsajátabb termékeinek nevezhet, de amelyeket a többi tudományoknak legkisebb okuk sincs tőlük irigyelni. Azok a színes, bűvös-bájos képek, a jövő állam kimérái, a hatalmas szellemi mozgalom bizonyos stádiumáig érthetők, sőt szükségesek voltak ugyan, de ma már nemcsak szánakozó mosoly minden józan embernek egyetlen felelete, hanem az alapítók, a vezetők, a nagy szóvivők is igyekeznek óvatosan, feltűnés nélkül - de a beavatottak és hivatottak figyelő tekintetét ki nem kerülhetve – rückmarsch útján, mielőbb maguk mögött hagyni azt a helyet, ahol a teljesen eszméletre ébredt népek gúnykacaja találná őket.

Minden nagy szellemi mozgalom ébredése ugyanezen szimptómákat mutatja. Az ébredő nap sem jelenik meg hirtelen a horizonton a maga tiszta, csillogó fénypompájában, hanem előbb meg kell birkóznia a körülötte levő vastag ködpárákkal, gőzökkel.

A kereszténység is dogmatikus ködben, misztikus csodák kíséretében jelent meg a rabláncokat csörgető és megváltást szomjúhozó emberiség előtt és indult világhódító útjára. A képzeletet tápláló és az elmét bitorló miszticizmus és dogmatizmus képesek csak igazán a megindult mozgalom delíriumában nagy tömegeket szervezni és egyesíteni, gyengéket hipnotizálni, kétkedőket terrorizálni. Amikor a hullámok később lecsillapodnak és képzelet és szenvedély helyett a hidegen bíráló józan emberi ész veszi át az uralmat, akkor csakhamar szétfoszlanak a ködök és bár azok helyén mit sem találunk, de a nagy tömeg szuggesztiója és a megszokás hatalma érintetlenül hagyja a burkolatot, a szervezetet, melyből a tartalom kipárolgott. Így keletkeznek nagy szervezetek, így keletkezett a szociáldemokrácia is. Ami belőle megmaradt, ami benne hús és vér, az nem más, *mint a liberalizmus szellemi hagyatéka*. Csak a szervezete más, mozgékonyabb, frissebb, gerince szilárdabb, ellenállásra képesebb, a vérkeringés sehol sem ütközik akadályokba.

A szociáldemokrácia születési idejét annak az eseménynek napjára lehet megállapítani, midőn a Londonban székelő ommunista szövetség felkérésére Marx és Engels 1847-ben a *Kommunista kiáltványt*, az ortodox szociáldemokratáknak ezt a hiszekegyjét kibocsátotta. Akkor született tehát, midőn a liberalizmus a népek zsarnokai ellen, végső véres leszámolásra készült. A proletárok és tudományosan képzett vezetőik tudták a történelemből és a

közvéleményből, hogy itt egyedül a harmadik osztály, a burzsoázia érdekében folytatandó harc előestéjén állanak, melytől ők hiába várják megváltásukat. *Történeti és logikai szükségesség volt tehát az oka annak, hogy a liberalizmus programjának konzekvens és teljes megvalósítására egy szélsőbb, radikálisabb és saját eszme és hatalmi területén álló párt, a szociáldemokrácia alakult.*

Ámde egyelőre a delírium ébren tartására és lehető fokozására, a tömegek meghódítására és szervezésére szüksége volt egy új, a földi paradicsom minden gyönyöreit ígérő társadalmi rend elővarázsolására és nehogy a liberalizmussal való eszmeközösség, pláne jogutódlás vagy annak még látszata is, elkergesse a gyönyörű, harmonikus délibábot, szüksége volt azokra a véres jelszavakra, azokra a söléten fenyegető nagy fellegekre, amelyekben azonban nagyon kevés villám volt. Hiszen nem csoda, nemcsak hogy csalatkoznia kellett a liberalizmus megváltást ígérő szózatában, hanem az éppen általa megteremtett harmadik rendet, mint közvetlen gyűlöletes elnyomóját találta magával szemben, melynek bombasztokkal felsorolt bűnei egyoldalú világításban, a szenvedélyek vakságában, még igazaknak is látszottak. És pufogtak a gyönyörű frázisok, mint: „akárki teszi kezét reám, hogy engem kormányozzon, az bitorló és zsarnok", „a tulajdon lopás", „a család, a testvériségen elkövetett árulás" és ábrándoztak egy, a mai társadalmi rendet a felszínről örökre elsöprő revolúcióról, „amelyben a proletároknak nincs mit veszteniük, csupán láncaikat, de egy egész világot nyerhetnek". Hogy „az egész világ proletárjai egyesüljenek" közös elnyomóik, a bűnös kapitalisztikus társadalom megdöntésére, megalakították az Internacionálét, amelyből minden nemzeti és vallási, az egyesülésnek útjában álló elemet kiküszöböltek és ugyanezen internacionális jelleget adták később az erfurti programnak is.

Lassankint azonban csillapul a delírium és a látóhatár tisztul. A *revolúció helyébe* – saját bevallásuk szerint is – az *evolúció*, a békés, természetes kifejlés, kibontakozás hite lépett. Az Internacionálé feloszlik, az egyes szociáldemokrata pártok nemzeti jelleget öltenek magukra, melyek között a nemzetközi szocialista kongresszusok nagyon laza kapcsot képeznek. A rezisztencia passzivával felhagytak és helyet foglaltak a parlamentben és községlanácsban és a polgári pártokkal közösen dolgoznak a *jelen társadalmi rend* tökéletesebb kiépítésén. Csak alaposabban kell megnézni a jövevény arcát, nyugodt kritikai szemmel és ne azzal az idegességgel, amely még ma is, a mozgalom előre haladott stádiumában, különösen kezdő ipari államokban – mint hazánkban is – uralkodik és akkor eltűnik a félelmetes varázsa, mert a *jövevényben egy új köntösbe öltözött régi ismerősre akadunk.*

A *szociáldemokrácia lépett a liberalizmus örökébe.* Ott veszi fel a fonalat, hol a liberalizmus elejtette. Az a két nagy feladat tölti ki világtörténeti hivatását, amelyekben a liberalizmust cserben hagyta ereje, bátorsága és szívóssága, éspedig: *a teljes, a negyedik osztályra is kiterjedő politikai és szociális emancipálása.*

A szociáldemokrácia programjának archívumában találjuk ugyan a népegyeduralom követelményét, melyet, mint megszokott agitácionális jelszót, olykor-olykor ma is hallani, de ma már maguk a szociáldemokraták is tisztában vannak annak értékével. A történelem száraz tényei és a legnagyobb gondolkodók kutatásai feltárták már annak a rettenetes veszélynek képét, amellyel a népegyeduralom az egyéni szabadságot és az évezredes civilizációt fenyegeti. A történelem elébünk állítja az athéni és római népuralmat, amelyben mindenki uralkodott, csak a nép nem. A nép megelégedett kenyérrel és cirkusszal és aki henyeségét, dorbézolását és szeszélyeit ezekkel ápolgatta és kielégítette, annak odaadta szavazatát. Vagy nem riasztó példái-e a népegyeduralomnak, a nagy francia forradalom

demagogikus uralmának őrült, véres tobzódása és az 1871-i kommün gyalázatos kudarca? Van a népegyeduralmi eszmének korunkban is, bár nagyon mérsékelt formájú megvalósulása a svájci referendum intézményében, amelynek közvetítésével valamely törvényjavaslat sorsának eldöntésénél a népet illeti. És bár a svájci nép az értelem és gyakorlati érzék aránylag nem alacsony fokán áll, politikusok és tudósok hasztalan törik régóta a fejüket, hogy valamely ésszerű alapelvet vagy általában valamely a nép gondolkozására, vágyaira világot vető irányt találjanak a nép szuverén szavazataiban. Felderíthetetlen következetlenség- és szeszélyeséggel fogadnak ma el olyan javaslatot, melyet tegnap elvetettek és vetnek el ma olyan javaslatot, mely a tegnap elfogadottnak szükségszerű kiegészítő folyománya és ezzel a gyakorlati és tudományos fegyverekkel vértezett államférfiak fáradságos, céltudatos és önzetlen munkája könyörtelenül ki van szolgáltatva a tudatlanok önkényének és szeszélyeinek. A történelem tanúsága szerint a többség egyeduralma vagy otlokráciához vagy pedig a tömeget megvásárló plutokráciához vezet, melyeknek kiállhatatlan és kegyetlen despotizmusához képest a fejedelmi abszolutizmus jótékony, áldásos uralom számba megy. „Ki védi meg a tömeget a tömeg ellen?" – veti fel a kérdést Goethe és méltán, mert a népegyeduralomban a közvélemény minden ellenkező nézetet könyörtelenül elfojt és „sokkal nagyobb bátorság kell ahhoz, hogy valaki a vox populinak ellentmondjon, mint az abszolút fejedelem parancsainak" (Jellinek György). De nemcsak hogy elfojt a népszuverén minden ellenkező, fülének nem kellemesen hangzó véleményt és lomha testével útjában áll a haladásnak, annak a haladásnak, mely a történelem tanítása és logikai mivolta szerint, mindig az ellenőrző, éber és gondolkodó, előkelő kisebbség kierőszakolt műve volt, hanem azonkívül a népszuverén sokkal kegyetlenebb, kiszívóbb zsarnok, mint a legabszolútabb fejedelem. Csak az ábrándozhatik a tömeg jóságáról és igazságszeretetéről, ki a valóság levegőjétől gondosan elzárt ideálok körében él. Ha jól emlékszem, Eötvös Károly fejtette ki egy nagyváradi felolvasásában, hogy az emberi szellemet szabály szerint visszatérő időközökben bizonyos epidémia fogja el, nem tudni honnan jön, miből eredt, de mindenki érzi annak lenyűgöző súlyát. Ily epidémia korunkban a népuralom eszméje is. A nép kormányozza magát, a nép hozzon törvényeket, a nép szolgáltassa az igazságot. Itt-ott már intézményi kifejezést is kezd nyerni az eszme, mint a referendum és az esküdtszék intézményeiben. Sejtjük, sőt látjuk a veszedelmet, de annyira betegei vagyunk e mindenki által a priori dogmaként elfogadott eszmének, hogy nem merünk benne még kételkedni sem, mert a maradiság, a reakcionárizmus, a népellenségiség bűnébe esünk.

A szociáldemokrácia azonban nem fogja a népegyeduralmat megalapítani és ezzel az emberi szabadság és haladás sírját ásni. A szülési fájdalmat győzelmesen kiállotta és a világtörténelem által megszabott útjára térhetett. Hogy ezt az utat megtalálta és ezzel magát a megsemmisüléstől, az emberiséget pedig attól a tragikus látványtól mentette meg, miként pusztul el hívői százezreivel együtt az az eszme, mely ugrást akart a természetben, az emberi művelődés fokozatos fejlődésében kierőszakolni, főleg a tudomány igazságosságának és az állam bölcsességének köszönheti. Ha a tudomány a katedraszocializmusban és az állam, korszerű szociálpolitikai intézkedéseivel nem öleli magához a munkásosztályt és ezzel – akarva, nem akarva – a szociáldemokráciát, akkor az ész uralma helyett, a szenvedélyek húrjai a kritikus határig feszítve, az erőszakos ugrás, a társadalom megrázkódtatása, bizonyára nem maradt volna el. A tudomány és az állam odanyújtotta jobbját kiengesztelésre, az ellentétek lassanként kisimulnak és a szociáldemokrácia gyűlölet és szenvedély nélkül fejezheti be a haladásnak a liberalizmus által abbahagyott művét, a politikai emancipáció teljessé tételét.

A szociáldemokrácia ezen teljes politikai emancipáció érdekében követeli, hogy a *cenzus és a nemi különbség korlátai ledöntessenek és az egész nép húsz éves koron felül, egyenjogú államhatalmi tényezőnek elismertessék* és mint ilyen, a választási urnához bocsáttassék. De hogy az általános választási képesség célja és sikere, a birtokos osztály nyomásával szemben illuzórikussá ne váljék, logikus következetességgel állítja fel a *népszavazás közvetlenségének és titkosságának követelményét.*

Csupán ez, és nem több, sem kevesebb, képezi a szociáldemokrácia hivatását a *politikai munkamegosztás terén.* A legkétségtelenebb bizonyítéka ennek az az immár szemünk előtt álló tény, hogy azon államokban, melyek az általános választási jognak nagylelkűen kaput nyitottak, a szociáldemokrácia hullámai a politikai vizeken lecsendesültek, legfeljebb a népszavazás tökéletesebb megvalósítása végett folynak helyenként csatározások, de további extrém követelésekkel nem zavarja a szociáldemokrácia az ekként *helyreállított politikai konstitucionalizmust.*

A liberalizmus erőpróbája – mint tudjuk – második kudarcát az *egyenjogúság alapján álló új társadalmi rend kiküzdésénél vallotta.* A szabad verseny és az újkor technikai vívmányai mind jobban kiélesítették a tőke urai és és munkások közti ellentétet, mely szükségszerűleg nyílt élethalálharc kitörését vonta maga után. Ez a harc tulajdonképpen az, *amit szociális harcnak, szociális kérdésnek* neveznek és melyet a csupán külső megjelenések után ítélő felületes közvélemény, egyszerűen *kenyérkérdésnek* keresztelt el. Kenyérrel kell ellátni, megtömni a proletár szocialistákat és akkor, mint a vérrel jóllakott piócák, erőtlenül hullanak a földre. Igaz, a kenyérkérdés körül is folyik a harc, de nem mint a küzdelem végső célja, hanem csak eszköze. A kenyérkérdés nem is mai keletű. Amióta a természeti állapot megszűnt, a társadalmi alakulásoknak szükségszerű kísérőjelensége lett a kenyérkérdés. E kenyérkérdés azonban még nem volt társadalmi kérdés. Hogy a munkások helyzete társadalmi kérdés lehessen, háttérbe szorult, és előtérbe kellett nyomulnia a társadalmi osztályegyenjogúság kérdésének, amiként az a szabadabb eszmékhez jutott munkásosztály öntudatra ébredésével, visszaszoríthatatlanul előtérbe is lépett. „A társadalmi baj objektíve hajdan nagy volt – mondja Kuncz *Nemzetállam*ában –, de nem képezett társadalmi kérdést; azt, mint változhatlan végzetet tekintették, a beteg nem jajgatott, jajgatnia nem is volt szabad." Hogy szabad legyen jajgatnia és fájdalmait a saját hatalmával, a saját hatalma megnyugtató, büszke tudatában maga orvosolhassa, *miként* a birtokososztályok: képezi a munkásosztály harcainak, törekvéseinek igaz, mélyen gyökerező célját, képezi a tulajdonképpeni szociális kérdést. A tőke urai, a munka bérlői, büszkén verik a mellüket, hogy „én vagyok az úr a házban" és diktálni akarják és diktálják is, még a legtöbb államban feltételeiket a munkásoknak. A munkabéri „szerződés" ily egyoldalú megállapítása, szükség szerint societas leoniához* vezet, melyben a konjunktúra előnyei csupán a munkaadó javára érvényesülnek. *A munkásosztály, mint egyenjogú és hatalmú tényező akarja befolyásolni a konjunktúrát, mint egyenjogú és hatalmú szerződő fél* akar a kapitalisztikus osztály *mellé* állani, a *szociális igazság alapján maga szabni meg föltételeit* és a szociális igazság egyenlő sanszai alapján megnyitni magának az utat az önállósághoz, a tőkés vállalkozó osztályhoz. „Hogy ők mindhalálig munkások maradnak – jegyzi meg találóan Dietzel –, hogy előttük az út a szociális létra egy magasabb fokához el van zárva, a lelki depresszióban, melyet ez a tudat szül: fekszik a szociális harcnak, a jelenkor elkeseredett osztályküzdelmeinek legmé-

* Szó szerint: oroszlántársaság. A kifejezés egy ezópusi mesére utal, melyben az oroszlán megosztja a zsákmányt társaival.

lyebb gyökere. Aki a szociális kérdésben csupán gyomorkérdést lát, nagyon hamisan fogja azt fel."

A munkásosztálynak ezen *egyenjogú szociális elhelyezkedése társadalmunkban*, ma már a megvalósulás felé közeleg. Nem a jövő államban, hanem a liberalizmus által megteremtett *mai* társadalmi rend keretében fog ez a *szociális konstitucionalizmus* kialakulni és nem forradalom útján, hanem a *békés szervezkedés* segélyével. A nagy stílben organizált és nagy hatalmú német Gewerbvereinek* és az angol trade unionok már helyreállították az egyenjogúságot a harcoló felek között, megadták munkás tagjaiknak az egyenjogúság büszke, emberi tudatát, az angol és német munkás odakiálthatja ma a tőkés osztálynak, munkadóiknak: „Én is úr vagyok a házban!"

És ez a *szociális egyenjogúság* elismerése munka és tőke között, fogja meghozni és állandósítani az egész világon a *szociális békét*, miként a népek *politikai egyenjogúsítása* a fejedelmekkel, szülte a *politikai békét*. A jövőnek szociális békeproblémáját nem a szociális verseny megszüntetése, hanem a létért való küzdelemben részt vevők egyenlőbb, igazságosabb felfegyverkezése által oldjuk meg.

A szociáldemokrácia hivatása, hogy a szabadság ígéret földjét, melyet a liberalizmus szervezetlenül hagyott az emberiségnek, a politikai és szociális béke alapján álló társadalmi renddé szervezze és erős a hitem, hogy ez a szociáldemokráciának a mai társadalom keretében, sikerülni fog.

*Huszadik Század*, 1902. II. kötet, 32–49.

* ipari egyesület

# TISZA ISTVÁN

## Szabadgondolkodás

Ha valaki csak néhány évig figyelmen kívül hagyta a radikálisabb magyar szellemi irányzatok fejlődését, elámulhat azon a gyökeres változáson, amelyen azok e rövid időszak alatt átmentek. Hiszen csak tegnap volt, amidőn a nemzeti múlt kultusza, a nemzeti álmok ápolása terén igyekezett túllicitálni egymást mindenki, aki a magyar fiatalság szélsőségek felé hajló hangulatát akarta megnyerni s most egyszerre mit látunk? Az ateista és materialista világnézeten felépülő nemzetköziség mind merészebben, mind cinikusabb leplezetlenséggel üti fel fejét s a magyar fiatalság modern prófétái ki akarják lelkéből ölni a valláserkölcsi világnézetet, a nemzeti ideált.

Ki beszél ma már Rákócziról, szabadságharcról, nemzeti nagyságról, a nemzetért való önfeláldozásról? A mai fiatalokat, a létért való küzdelem sivár ösztöne hevíti. A „Talpra magyar"-t nem lehet üres gyomorral szavalni, kiáltja a magyar ifjúság idealizmusának hivatásos ápolója. (Micsoda lángostorral vágna, ha élne még közöttünk, e mondás szerzőjén végig Petőfi! Ő bezzeg jobban ismerte az üres gyomrot, de kevesebbet törődött a státusrendezéssel, mint ez a méltatlankodó tanár úr.) Micsoda elmaradott ember az, aki még ma is nemzetről beszél? A felvilágosodott modern ifjúság ajakán emberiség, világpolgárság a cégér, az egyén, a minden közcél szolgálata alól felszabadított és minden kötelességérzet nyűgétől megmentett egyén jóllakása a lényeg. Ez magva annak a hitvallásnak, amely az eszmélni kezdő magyar fiatalság lelkét a maga egyedül üdvözítő dogmái számára kívánja lefoglalni.

Ne legyünk elfogultak. Nem mind hitványság, nem mind rosszhiszemű póz, ami e romboló teóriák mögött rejtőzik. Régi baja az emberiségnek, hogy valahányszor jól megy dolga, elbizza magát. Békés, nyugodalmas, az egyéni jólétnek kedvező időkben az egyén túlbecsüli magát, öncéllá válik, saját törekvéseinek középpontjába jut. A mi szegény emberi lényünk úgyis mintha a felfuvalkodott béka sorsára volna kárhoztatva. Állítólag a perzsa sah kezdi rendeleteit azzal: „Én vagyok a világ közepe!", legalább valamikor régen így hallottam. Igaz, nem igaz, nem tudom, de ha igaz, többé-kevésbé perzsa sahok vagyunk mindannyian. Olyan szívesen gondoljuk a világ közepének önmagunkat. Olyan jólesik a magunk szűk látkörű, rövidlátó, gyarló szemének nézőpontjáról nézni le az egész mindenségre: a teremtés urainak képzelni magunkat és azt hinni, hogy minden a mi nagyúri lényünk kénye-kedvére van rendeltetve. Olyan szívesen helyezzük önmagunkat a világ közepébe. Olyan szívesen szabadítjuk fel magunkat mindazok alól az alkalmatlan etikai korlátok alól, amelyek akkor, amidőn a porszemet szerves kapcsolatba hozzák a mindenséggel, amidőn az atomot beleillesztik magasabb rendű lények életébe, amelyekhez csak azáltal emelkedhetik fel, hogy törvényeiknek aláveti magát, lényleg szabadabb, igazabb, magasabb rendű élet sorompóit nyitja meg a véges ember előtt. Mert hiszen az egyént csak az emelheti fel, ha

magasabb céloknak alárendeli magát; csak az teheti valóban szabaddá, ha hivatásának szolgálatába szegődik.

Nagy katasztrófák, egyeseket, társadalmi rétegeket elsöpréssel fenyegető, az emberi bölcsesség alkotta intézményeket és erősségeket alapjukban megrázkódtató események szokták saját porszem mivoltának üdvös tudatára ébreszteni az emberiséget és visszavezetni nagyobb hatalmasságok felé. A mélyebb, nemesebb világnézet ilyen újjáébresztését idézik elő a nagy francia forradalom s a napóleoni korszak eseményei. Idestova egy század választ el azok viharaitól. Aránylag békés, nyugodt kort élünk immár közel száz esztendő óta. Mi sem természetesebb, minthogy az önhittség, az önzés, az egyén túlbecsülése, az étvágy uralma újból felülkerekedik. Fokozzák e szükségszerű történelmi evolúciót a gazdasági és társadalmi berendezkedésünket gyökerestül felforgató felfedezések, hatványozza a természettudomány s a technika robamos térfoglalása, az emberi ész diadalmas előnyomulása az egzakt tudományok terén. Mindez a mi szegény, gyarló emberi értelmünkre nehezedő erőpróbát annál súlyosabbá teszi. Csodálkozhatunk-e, ha jóhiszeműleg, ez előfeltételelek természetes produktuma gyanánt lép előtérbe az a világnézet, az a filozófia, amelyik az emberi erő, az emberi értelem túlbecsülésén alapulva, annak halvány mécsesével kívánja megvilágítani a lét problémáit s a mindenséget a mi szegény kis mikrokozmoszunk szánalmas méreteire törekszik összezsugorítani.

Mint minden jóhiszemű emberi törekvés, ez is hévvel, szenvedéllyel lép fel. Annál szenvedélyesebb és türelmetlenebb, minél felületesebb. Egyedül üdvözítő tannak képzeli magát. Küzd a szektariánus szűkkeblűség egész elfogultságával s a lenézés, kicsinylés, megvetés minden átkával sújtja ellenfeleit. A maradiság, a sötétség gyászvitézeivel szemben állanak ők, a „szabadgondolkodók".

Álljunk itt meg egy pillanatra. Szabadgondolkodás! Elérhetetlennek látszó sóvárgása volt ez hosszú évezredeken át a nyers erőre támaszkodó tekintély által lenyűgözött emberi léleknek. Utána sóvárgott minden magasabb röptű emberi elme s az emberiség legjobbjai érte szenvedtek, érte véreztek el. Ez a küzdelem ma már a történelemé. A mi napjainkban a gondolkodás szabadságát nem a hatalmon levő tekintély zsarnoksága tiporja el. Ami veszély még erről az oldalról fenyeget, azzal játszva bánik el a XX. század pezsgő szellemi élete. A mai nemzedék gondolatszabadságát egészen más veszély fenyegeti. A hipermodern jelszavakból táplálkozó félműveltség terrorizmusa ez, amelynek vásári lármája betölti a modern kultúra egész épületét (hiszen az értelmi világban is annál kongóbb hangot ad minden tárgy, minél üresebb) s a félműveltség egész türelmetlenségével és elbizakodottsággal hurrog le minden ellenvéleményt.

Nekünk a gondolkodás szabadságát a szabadgondolkodók ellen kell megvédenünk. A léleknek azt az igazi szabadságát, amely minden ember számára biztosítja az igazság kereséséhez való jogot és megbecsül az igazság felé törekvő minden becsületes munkálkodást, amely megérteni, tárgyilagosan értékelni kívánó jóakarattal fogadja az emberi elme minden őszinte törekvését; amely nem divatos áramlatok, nem közhelyek szerint ítél, de tért enged minden komoly értékkel bíró szellemi irányzatnak s az ellentétes áramlatok szabad mérkőzésétől várja haladásunkat, a felvilágosodást.

Az egész európai kultúrának nagy erőpróbája ez: fenn tudjuk-e tartani a gondolkodás valódi szabadságát? Megyünk-e, korlátot nem ismerő, becsületes, őszinte törekvéssel az igazság, a dolgok mélye felé? Tudjuk-e azokat a nagy elméket követni, akik a maguk egész mélységében tárják fel a lét problémáit s az emberi lélek minden kincsét, minden erőforrását segítségül hívják ott, ahol azok felfogásához az emberi értelem önmagában elégtelen? Bele

tudjuk-e az ember egész lelkét, a gondolat, az érzés és az akarat egész világát olyan világnézetbe olvasztani, amely az egyes lelkierejének, összhangjának és békéjének biztos alapja s egyúttal egyedüli forrása az emberiség valódi szabadságát, igazi jólétét munkáló nemzeti nagyságnak? Vagy pedig azok a dekadens áramlatok hatalmasodnak el felettünk, amelyek olyan facies hippocraticával vonják be *modern* gondolkodóink fiatalra festett ábrázatát, s annak bizonyulunk, aminek oly gyakran látszunk: megújhodásra képtelen, kiélt nemzedéknek?

Nagy kérdőjel előtt áll az egész emberiség, de e kérdőjel senkire nézve sem lehet félelmetesebb, mint reánk, a mi kultúránkra, a mi nemzeti létünkre nézve. Töredelmesen bevalljuk: mi nemzeti alapon állunk. A hipermodernek szerint nacionalisták vagyunk. Hiszen ők ma már nem beszélnek nemzeti szempontokról, csak nacionalista előítéletekről. Ezek az előítéletek szaturálnak bennünket. Édes keveset bánjuk az egész emberiség boldogulását, ha az a magyar nemzet haladásával, virágzásával, boldogulásával nincs egybekötve. Márpedig a magyar nemzet sorsát az biztosította egy viszontagságos évezreden át, hogy szerves kapcsolatban tudott maradni a Nyugattal, hogy elsajátította a nyugati kultúra összes vívmányait, de annak csak egészséges hajtásait ültette át a nemzeti élet talajába és reá tudta azokra nyomni nemzeti egyéniségének, speciális viszonyainak, érdekeinek és felfogásának bélyegét.

Éppen olyan életkérdés ez mireánk nézve most, mint volt a múlt hosszú küzdelmei alatt, de talán sohasem volt nehezebb a feladat. Nő a kultúra terhe. Súlyosbodik a penzum, amelyet a nemzeti léleknek el kell végeznie és minden attól függ: sikerül-e megrostálnunk azt, amit a Nyugat nyújt nekünk, szélnek ereszteni a pelyvát, szemétre dobni a konkolyt és nemes magvat ültetni a magyar lélek talajába? És sikerül-e nemzeti irányban végezni a feldolgozás, az asszimiláció munkáját?

Ennek a kettős munkának vagyunk mi napszámosai. A másodikról, arról, hogy tudunk-e asszimiláló nemzeti munkát végezni, hiába disszertálunk. Az nem mitőlünk függ. Deák Ferenc, Arany János nem *akart* magyar lenni. Magyar *volt*, mert annak teremtette az Úristen s mert nem is lehetett egyéb. Ők éppen olyan hiába akartak volna nem magyarok lenni, mint ahogy hiába akarnak magyarok lenni azok, akiknek lelkéből az idegen kultúra kiölte a magyar gondolkodás, a magyar érzés tőrőlmetszett sajátságait. A kultúra nemzeties jellege az illetők akaratától merőben független, spontán, természetes produktum. Azzal, hogy magyarok *akarunk* lenni, csak torzképet alkothatunk. Kultúránk jövő fejlődésének nemzeti irányát csak azáltal fejleszthetjük, ha a gondjainkra bízott új nemzedék lelkébe beültetjük nemzeti életünk és irodalmunk nagyjainak kultuszát, a magyar nép lelkivilágának s a magyar kultúra örökbecsű alkotásainak ismeretét és szeretetét.

A rostálás munkáját ellenben öntudatosan, a vitatkozás, a bírálat, az analízis segítségével kell végeznünk. El kell a búzát választanunk a konkolytól; ki kell rostálnunk a léha szemetet. Márpedig e műveletet csak a szabad vizsgálódás, az érvek szabad mérkőzésének lisztító szele hajthatja végre.

Nem mi akarjuk korlátozni az élet pezsgését, az eszmék harcát, a szabadságot. Mi küzdünk a szabadságért, a komoly szellemi munkán alapuló összes irányzatok szabad érvényesüléséért. Ezt a szabadságot, a gondolat igazi, megtermékenyítő szabadságát akarja béklyóba verni a *modern* felvilágosodás jelszavainak terrorizmusa.

Hihetetlen, minő fogékonysággal bír közönségünk a dekadens irányzatok iránt. Tudomány, irodalom, művészet szabad prédája mindazoknak, akik az újdonság, a feltűnés, a rendkívüliség terén egymást kívánják túlszárnyalni. Valósággal drót nélküli távírón érkezik

hozzánk a hanyatló latin kultúra minden beteges tünete. Bölcsészeink, szociológusaink, költőink és piktoraink őrjöngő dervistáncban reprodukálják előttünk a súlyosan beteg francia lélek minden kórtünetét. Persze a maguk alacsonyabb fajsúlyára redukálva, mert egyet ne felejtsünk el:

A rothadás, a feloszlás tüneteivel találkozunk a francia nemzet kultúréletében lépten-nyomon; de ez egy fényes múlttal bíró, szédületes magaslatra felemelkedett nemzeti lélek hanyatlása, amely még a sejtek beteges széthullásában is elárulja azok nemes eredetét. A mi szegény dekadenseink egyszerűen rothadáson kezdik az életet s a feloszlás szecessziós tüneteit mutatják nekünk anélkül, hogy e látvány visszataszító jellegét legkevésbé is enyhíthetné a régi műérték utóíze. Nem tehetek róla, nekem mindig olybá tűnnek fel, mint az a jámbor kacsa, amely nagyzási hóbortba esve, fácánnak képzeli magát. Azt hiszi szegény, hogy csak „haut-goût"-ra kell szert tennie, hogy műértő ínyencek kedves pecsenyéje legyen. Pedig ami haut-goût a fácánnál, szegény kacsánál egyszerű polgári feloszlási bűz marad.

Ez ellen a processzus ellen küzdünk mi meggyőződésünk egész erejével, mi, akik arra látjuk hivatva a magyar nemzetet, hogy elsajátítsa, magáévá tegye és saját céljaira feldolgozza mindazt, ami valóban szépet, igazat és nemest nyújt a művelt emberiség kultúrája. Mi, akik nem jelszavakkal akarjuk a nemzet lelkét megtölteni, de munkára, az igazságot komolyan kereső, a dolgok mélyére ható becsületes munkára, egészséges, férfias tettre ébresztjük azt, mi, akik e beteg irányzatok elleni küzdelmünkben az élet, a szabadság, a munka mellett emeljük fel szavunkat, bizonyára nem a sötétség, a reakció elmaradt lovagjai vagyunk. A mi szavunk az embert a dolgok mélyére való búvárkodásra ösztönzi, az igazság útjára, amely elvezet a korlátolt emberi elme határaihoz és arra indít, hogy világnézetünk megalkotásában segítségül hívjuk az emberi ész, szív és jellem minden nemesebb tulajdonát. Ez az út nem a sötétség, nem a szolgaság útja; ez a világosság, a szabadság, az emberi lélek erőteljes, sikeres kifejlődése, a haladás, a valódi felvilágosodás felé vezet.

*Magyar Figyelő,* 1911. II. kötet, 3–8.

## Nemzet és társadalom

Tisztelt hölgyeim és uraim! Bizonyára mindnyájan megtették azt az észleletet saját gondolkozásuk körében, hogy mindnyájunkat közelről érintő hatalmas fogalmak, eszmények, lények vesznek bennünket körül, bizalmas jó ismerőseink, mindennapi gondolataink, érzelmeink tárgyai és osztályosai. És azért mégis, ha megpróbáljuk szabatosan körvonalazni lényegüket és fogalmukat, talán éppen azoknál jövünk a legnagyobb zavarba, amelyekkel a legmeghittebb viszonyban képzeljük magunkat.

Hát vajon nem ilyen-e a nemzet fogalma is? Azt hiszem, mindannyiunknak életében a nemzeti eszme, a nemzethez tartozás érzete jelentékeny helyet foglal el. Így van ez mindenütt a világon, de talán sehol sem inkább, mint minálunk Magyarországon. És azért van-e fogalom, van-e eszme, amelyet nehezebb pontosan felismerni, szabatosan definiálni, mint éppen ennek a hatalmas lénynek a fogalma, az eszméje, amely pedig körülvesz, vonz vagy eltaszít mindnyájunkat?

Nem is arrogálom magamnak azt, hogy kimerítsem a kérdést, hogy megtaláljam a nemzet lényegének igazi tartalmát. De talán egy lépéssel közelebb juthatunk az igazsághoz, hogyha

ezt a kérdést próbáljuk egy pár szempontból megvilágítani és próbáljuk tisztába hozni magunk előtt azt, hogy tulajdonképpen miben is áll tehát a nemzet fogalmának vagy – mert a nemzet élőlény és nem fogalom – a nemzet lényének belső tartalma.

Hatalmas, élőlény, normális egység, morális lény a nemzet, amely a hozzátatozók között erős kapcsolatot létesít és egyúttal elválasztja őket a más nemzetekhez tartozó egyénektől. Én nem hiszem, hogy ebben az összetartozásban és ebben a másokkal szemben elkülönítésben a nemzetek megkülönböztető egyéni sajátságai, egyéni jellemvonásai játszanának szerepet. Hiszen látjuk azt, hogy a mai világban már nagyon közelednek az egyes nemzeti típusok, az egyes nemzeti karakterek egymáshoz, anélkül, hogy azért a nemzeti eszmének, a nemzeti érzésnek lüktető erejét legkevésbé is megzsibbasztanák. És látjuk azt is, hogy ugyanannak a nemzetnek a tagjai között vannak faji és más különbségek által előidézett mélyreható jellembeli különbségek, anélkül, hogy ezek megzavarnák a nemzeti összetartozás érzetét. Hogy csak egy példát hozzak fel, hát vajon képzelhető-e különbözőbb ember, mint a provence-i délfrancia és a bretagne-i vagy normandiai északfrancia? Külső megjelenésben, a nyelv őseredeti sajátságaiban, az egész egyéni jellemben alig képzelhető nagyobb különbség. Bizonyára sokkal nagyobb a különbség, mint a délfrancia és az olasz, vagy az északfrancia és a német között. És mégis az a délfrancia és az az északfrancia a legerősebb nemzeti érzéssel van egymással összekapcsolva. Vonzódik egymáshoz, testvért lát egymásban és attól az olasztól vagy attól a némettől különállónak érzi magát.

Én tehát azt hiszem, hogy a dolog lényege nem speciális külön nemzeti jellemvonásokban van, hanem az összetartozandóság érzetében, abban a hatalmas érzésben, amelynél fogva a nemzet minden tagja egy nagy élőlény szerves alkatelemének érzi magát. Olyan élőlénynek, amely megragadja és magával viszi a nemzeti önzésnek nagyobb és nemesebb kereteibe, amelynél fogva átéli retrospektív életben a nemzeti múltnak örömét és bánatát és a maga vágyaival messze túllép saját egyéni életén és harcol, küzd egész az önfeláldozásig, egész az egyéni lét megsemmisüléséig is a nemzet jövő nagyságáért, a nemzet jövő felvirágzásáért.

Ez a morális, ez az ideális kapocs alkotja meg a nemzetet, amely minden egyéni érdektől eltekintve, a nemzeti nagyságban, a nemzeti függetlenségben, a nemzet boldogságában, fejlődésében és virágzásában keresi saját érvényesülését is. És mert így áll a dolog, természetes, hogy nemzet csak az lehet, amelyik mint nemzet érvényesülést szerez, tehát hatalomra törekszik. Nemzet csak az lehet, amelyikben az államot alkotó tendencia, az államalkotási vágy és törekvés teljes mértékben öntudatra jut. Azt hiszem, hogy ez a törekvés, ez a vágy, ez alkotja meg igazán a nemzetet. Egy nemzet tagjai azok, akik arra vágynak és abban érzik boldogságukat, hogy ha együtt egy hatalmas államot képeznek. És ez a közület, az így gondolkodó emberek összessége bírhat etnográfiai alappal, de nem esik össze szükségképpen az etnográfiai határokkal.

Nagyon gyakran, többé-kevésbé igen, de vannak államok, hatalmas összetartozandósággal egybeforrasztva, amelyek a legkülönbözőbb etnográfiai elemeket ölelik fel magukban. Érdekes megfigyelni, hogy miként egyesül vagy válik külön az államalkotó nemzeti összetartozandóság érzésének határa az etnográfiai határvonalaktól. Az angol nemzethez tartoznak – ma már teljes joggal oda lehet sorolni – Észak-Skóciának egészen más etnográfiai egyéniségei. Ide tartoznak a kelták. Más oldalról pedig Németországban Németország fejlődése hosszú századokon keresztül erős államalkotó tendenciákat vitt bele az egyes német néptörzsekbe, úgy hogy tulajdonképpen külön államalkotó, külön hazafiság, külön nemzeti érzés mutatkozott a poroszban, bajorban és osztrákban, anélkül, hogy a nagy

nemet nemzet etnográfiai egységét ez bármiképpen darabokra törné. A határok tehát nem esnek össze. De természetes dolog, hogy egymásba olvadási természetes világtörténelmi processzus észlelhető. Az állam akarva, nem akarva, nemzetet igyekszik alkotni, etnográfiai egységet is igyekszik létrehozni. A közös törvények, a közös sors, a közös befolyások is, amelyek egy bizonyos határozott geográfiai területen mutatkoznak, tehát természet és emberi intézmények hatása egyaránt odahat, hogy egy állam polgárai közt elmossa az etnografiai ellentéteket. Viszont a nemzetnek, amint öntudatra lép, az a törekvése, az a vágya elemi erővel tör elő, hogy ö alkosson államot, hogy azokat a különbségeket, amelyek állami határ és nemzeti határ között vannak, elenyésztesse, anélkül, hogy egységes nemzeti alapon álló etnográfiai egységen alapuló államba forrassza össze az egyformán gondolkozó embereket. Így alakulnak meg lassacskán a nemzeti alapon álló államok. Vagy úgy, hogy az egy alapon álló több faj közül az egyik beolvasztja, abszorbeálja a másikat – ez a legritkább – vagy úgy, hogy több faj egybeolvad, vagy úgy, hogy új faj jön létre. De úgy is történhetik, hogy a különböző fajok megtartják külön etnografikus egyéniségüket és az etnografikus egyéniségek teljes egységben tartása mellett beolvadnak az illető egységes politikai nemzetbe. Fényes példa erre az utóbbira az elzászi németek példája, akik alig egy századas francia uralom után teljes lényükkel, minden politikai gondolkozásukkal és törekvésükkel beleolvadtak a francia nemzetbe és a francia államnak egyik erős gerincévé váltak, anélkül, hogy német nyelvüket, német faji jellegüket feladták volna.

De, mondom, ez a törekvés, amely eliminálni igyekszik a nemzet fogalmából az etnográfiai különbségeket, amely oda irányul, hogy államalkotás és etnográfiai egység határai meglehetősen összeessenek: ez a törekvés folyik öntudatlanul a történelem latens munkája által hosszú századokon keresztül, hogy azután egyszerre elemi erővel törjön ki, jusson az emberiség öntudatára és váltson öntudatos, az emberi akarat által determinált formákat, irányokat, köröket. A XVIII. század legvégén vagy helyesebben a XIX. század legelején áll be ez a változás. Beáll nem annyira a francia forradalom, mint a francia világuralmi törekvések által. Hiszen a francia forradalomnak magában véve sem előzményeiben, sem közvetlen törekvésében nem volt nemzeti jellege. Ha végignézzük a törekvésekben nem volt nemzeti jellege. Ha végignézzük a XVIII. század francia publicistáinak irodalmát, abban a nemzeti szempont egészen háttérbe szorul. És ha végignézzük azokat a jelszavakat, azokat a törekvéseket, azokat a pártirányzatokat, amelyek a francia forradalmat kezdetben már a maga első tisztán átalakító, a társadalmi jogrendet megváltoztató fejezetében áthatották, azt fogjuk látni, hogy a nemzeti szempont, a nemzeti érzés, a nemzeti ellenszenv ott is nagyon csekély szerepet játszott. Hiszen az egész emberiséget boldogító frazeológia mellett csak azok a háborúk, amelyeket a reakciós Európa zúdított először a francia forradalom nyakára, ébresztik fel először a francia nemzetben az idegengyűlölet és azután a hatalom fordul, amint a francia nemzet indítja meg a maga hódító körútját széles Európán keresztül. A francia hódító elnyomás, az a szégyen, amely más nemzeteket ér, az a vereség, az az anyagi és erkölcsi kár, nemzeti érzésüknek az a megcsúfolása, amely éri őket, vált ki szokatlan erővel addig szunnyadó nemzeti érzületet és alakítja át a franciák által elnyomott nemzeteknek érzületét. Napóleonnak egyik nagy világtörténelmi rendeltetése és funkciója éppen ebben rejlik. Olyan sajátságos példa ez arra, hogy a legnagyobb, a legerősebb ember is tulajdonképpen öntudatlan eszköz az emberiséget irányító, magasabb hatalom kezében.

Nem volt erősebb egyéniség, legalább mi nem ismerünk erősebb egyéniséget Napóleonnál. Nem is emberi, démoni erő volt az, amely milliókat úgy tudott magával ragadni, úgy tudott a maga célja felé idomítani és kizsákmányolni. Óriási hatása is volt a világ eseménye-

iben, de nem az a hatása, amelyet ő akart. Az ő alkotása romba dőlt. Amiért ő megerőltette a maga zsenialitásának, a maga vasakaraterejének egész emberfeletti hatalmát, az még életében összedőlt. Ő még életében túlélte alkotásait. Élve sirathatta meg bukásukat. De igenis, az ő egész bomlasztó működése az emberiség történelmére nagy, mély hatást gyakorol: egy másik hatalom utasítása szerint az emberiség javára, az emberiségnek szabadságára, békés és független nemzetek alakulására. Napóleon uralma Franciaországban a polgárság békés uralma.

Szükség volna arra az óriási tisztítótűzre, hogy az a reakció, amely őt követte, ne az ancien régime-ben álljon vissza, hanem azon a társadalmi renden épüljön fel, amelyen a forradalom. És az az óriási katonai erő, amelyet Napóleon véres pusztító háborújában reázúdított az emberiségre, nem Franciaország hegemóniáját állapította meg. Ellenkezőleg a francia hegemónia utolsó fellobbanása volt és megteremtette a nemzeti öntudatnak, a nemzeti egységnek, a nemzeti függetlenségnek, a nemzeti nagyságnak tettre kész vágyát azokban a nemzetekben, amelyekben ez öntudatlan szunnyadó állapotban volt ezelőtt színtiszta igazság, hogy a német egységet Napóleon alkotta meg elsősorban és Biscmarck csak másodsorban. Ennek a napoleonisztikus erőnek hatása alatt nyernek az emberek és nemzetek törekvései mind öntudatosabb nemzeti sajátosságokat. Hosszú évtizedek alatt a német nemzetnek, az olasz nemzetnek egységre való törekvése dominálja Európát. Még az 1848–49-es idők forradalmi törekvéseiben is a legtöbb helyen ez irányítja a nemzeteket. Természetesen a német egység, az olasz egység dominált akkor; de vajon a mi szabadságharcunkban, a mi 48-as törekvéseinkben nem elsősorban ő teremtette-e meg a nemzet függetlenségi vágyát, a nemzeti egység kidomborítását? És továbbá mindazon eseményekben is, amelyek aztán egészen a legutolsó időkig is mozgásba hozták a világot – nézzük meg a balkán államok forrongását – vajon ott is nem az egyes fajok, nemzetek államalkotó vágya-e az az élesztő elem, amely forrásba, mozgásba hozza az egész világot, amely új jegecesedéseket idéz elő, amelyek aztán beláthatatlan térre viszik egész Európának ezt a forrongását?

Élő, hatalmas, öntudatosan értő egységgé válik tehát a nemzeti eszme. És az a sajátságos tünet áll előttünk, hogy ugyanakkor, amikor ez a gyakorlatban, a való életben bekövetkezik, ugyanakkor lép fel egy tudományos irányzat, amely negálni akarja a nemzetet, amely ki akarja az emberiség történelméből, az emberiséget mozgató erők sorából a nemzeti érzést küszöbölni és amely félvállról néz le azokra a szegény maradi emberekre, akik tudományban és gyakorlati úton gondolkozásban, érzésben és cselekvésben egyaránt a nemzeti érzés híveinek, szolgáinak valljuk még magunkat. A múlt századnak közepe táján jut öntudatra az a társadalmi irányzat, amely a társadalom fogalmának tudományos felismeréséből indul ki, amely konstatálja azt, hogy az emberiség nem mint harmonikus, egységes nemzetek békés tömege lép fel a történelemben, hanem ez a látszólagosan egységes harmonikus tömeg a gazdasági munkafelosztás révén osztályokra bomlik széjjel, amely osztályoknak érdekei, törekvései szoros kapcsot képeznek egy-egy osztály tagjai között és szembeállítják azt más osztályok tagjaival. És azután előáll egy egész tudományos irány, amely azt mondja, hogy ezek a gazdasági érdekek, ezeken a gazdasági érdekeken alapuló osztályok, ellentétek dominálják a világot. Az egész világtörténelem nem egyéb, mint ezen osztályok harca egymás között az államhatalomért. Mindaz, amit mi szabadságnak tartottunk, merő szemfényvesztés, rideg érdekharc, amelyben az az osztály, amelyik uralmon van, igyekszik kizsákmányolni az államhatalmat a maga osztályának érdekei számára és szemben találja magát a másik, birtokon kívül levő osztállyal, amelynél azonban a szabadságharc jelszava

szintén nem egyéb, mint átlátszó, vékony lepel, amely mögött az államhatalom kizsákmányolására törekvő osztályérdek rejlik. Tulajdonképpen ez a gondolat hatja át az egész újabb német publicisztikát. Ez a gondolat kiegészítve azzal, hogy mivel a népek és nemzetek alkotmányos törekvéseiben, pártéletében, bárminő tetszetős jelszavak alatt, mindig az osztályérdekek jutnak az állami érdek, a közérdek rovására kifejezésre, ez utóbbi a közérdeket, az államérdeket, a jogrendet nem a pártok, nem a parlamentek, hanem az osztályok, pártok és parlamentek felett álló monarchia van hivatva megvédeni. Ez az egyik irányzat az a német tudományos irányzat, amely a német tudományt a modern parlamentarizmus negálására vezette és amely ma már meglehetősen áthatja az egész német gondolkodást, az egész német közéletet. A másik ága ennek az eszmeáramlatnak az a modern radikális irány, amely pedig az osztályérdekek közül a legnagyobb, a legnépesebb osztály, a tömegnek nyers uralma felé tereli a figyelmet.

Hát, hölgyeim és uraim, ha ezeket az eszmeáramlatokat fontolóra, bonckés alá vesszük, el kell ismerni, hogy ezekben nagy és termékeny igazság rejlik, hogy ezek is igen nagy szolgálatot tettek a tudománynak és a tudomány útján a gyakorlati politikának is, amidőn ráutaltak arra a kétségtelen tényre, hogy egy államnak polgárai számos különböző szempontok szerint különböző egymással gyakran ellentétes és ellenséges csoportra széttagolt társadalmat alkotnak és hogy ennek a társadalomnak ellentétei és ezen ellentétekből kifejlődő súrlódásai és küzdelmei tényleg jelentékeny befolyást gyakorolnak az emberiség sorsára, fejlődésére és gyakran zavaró befolyást az állami közérdek érvényesülésére. A hiba azonban, amelyet ezen irányzatok elkövetnek, kettő. Az egyik az, hogy a társadalmat csoportokra tagoló ellentéteket kizárólag gazdasági téren keresik. Talán felesleges erről sok szót vesztegetnem. Elég egy példát felhoznom. Hát vajon a valláskülönbség nem szakította szintén számtalanszor ellenséges táborokra az emberi társadalmat? Hát vajon nem volt nagyon gyakran olyan idő, amidőn a valláskülönbség sokkal mélyebb barázdát szántott az emberiség között és ugyanegy állam polgárai között, mint a gazdasági osztálykülönbség? Amidőn a protestáns iparos és földmívelő vagy a protestáns munkás és munkaadó sokkal közelebb érezte magát egymáshoz, mint a protestáns munkaadó a katolikushoz, vagy a protestáns iparos a katolikushoz? Megvoltak a gazdasági érdekek akkor is, szó sincs róla, talán hatalmasabbak, mint ahogy az első felületes tekintetre látszik, de nem voltak dominálók. És ha ma talán jobban előtérbe lépnek, ha talán a mai korban számos okból, amelyeket igazán nincs időm most részletezni, jobban előtérbe lépnek a gazdasági szempontok, vajon éppen ezek a vallási kérdések nem játszanak-e fontos szerepet a mi társadalmi életünkben ma is? Hát lehet-e azt mondani és nem szomorú egyoldalúság volna-e, hogy a társadalmi életet kizárólag a gazdasági tagolás és gazdasági különbségekben alapuló anyagi osztályérdek dominálja?

A másik egyoldalúság, mely ebben a felfogásban nyilvánul, az, hogy azt állítják, hogy az osztályérdek mindig kizárólag érvényesül, minden más szempontot háttérbe szorítva érvényesül, alkotmányos nemzeti uralomban. Igaz, ez előfordul nagyon sokszor. És az a tény, hogy abból a szempontból vizsgálat alá vették az emberiség történelmét, számos és tanulságos felfedezést hozott világra. De – bocsánatot kérek – a féltudománynak, a felületességnek legjellemzőbb tulajdonsága a hamis általánosítás az, amely ezeket a teljesen megfigyelt jelenségeket azután mint az emberiség egész történelmén uralkodó kizárólagos törvényt akarja tekinteni. Igenis, voltak korszakok a nemzetek történelmében, amikor azok sorsára az osztálykülönbség, a gazdasági érdekharc domináló befolyást gyakorolt. Rendesen dekadens korszakok voltak ezek. De voltak oly korszakok és ezeknek

felemelő emlékétől nem szabad megfosztanunk az emberiséget, voltak korszakok, amikor minden ilyen érdek felett diadalmasan emelkedett ki a közérdek, az állami érdek, a nemzeti érdek maga. A német tudománynak és a németeknek sokszor vetjük szemére azt, hogy ők doktrinérek, teoretikusok. Sajátságos az, hogy ebben a kérdésben inkább azt lehet mondani, hogy túlságosan empiristák a maguk speciális német viszonyaihoz képest. Tényleg a német nemzet kevés hajlamot és képességet árul el az állami közérdek különböző felfogásán alapuló politikai pártok alapításában. A német alkotmányos életben a német pártok csoportosítására tényleg a gazdasági érdekek gyakorolnak elsősorban befolyást. Hisz nézzük meg ma is a német pártéletet: ott tényleg gazdaságilag széttagolt társadalomnak egymással farkasszemet néző csoportjai jelentkeznek és nagyon helyes nyomon jár el a német tudomány, amikor azt mondja, hogy ilyen viszonyok között, ily nemzeteknél a királyság fogalmában, a monarchia fogalmában kell azt a magasabb összekötő kapcsolatot keresni, amely azután igazságos mértékkel mer minden osztályérdeknek és az ellentétes osztályérdekek között megőrzi és megvédi az egységes nemzeti érdeket. De vajon áll-e ez más nemzetekre nézve is? Vajon nem fosztjuk-e meg magunkat, saját történelmünket, legdrágább, legszebb hagyományaitól, ha ezt a német igazságot a mi viszonyainkra alkalmazzuk? Hát vajon Magyarországon ebben az egész hosszú fejlődésben, amely a modern Magyarország megteremtésére vezetett, vajon felülről kellett az államhatalomnak a nemzeti közérdek szempontjait a magyar társadalomra ráerőszakolni? Vajon azt a törekvést látjuk-e itt, amely a germán népeknél előfordul, hogy az uralkodó osztályok önzését a köznépre támaszkodó királyságnak kellett-e érvényesíteni?

És vajon nem a királysággal szemben kellett-e a magyar nemzet legjobbjainak, az uralkodó osztály tagjainak, saját anyagi érdekükkel szemben érvényre juttatni a közérdeket?

Tisztelt uraim! Kétféle tapasztalatot tehetünk a történelemben. Az egyik az, hogy a népek alkotmányos életében, pártéletében, politikai törekvésében hajótörést szenved a nemzeti közérdek az ellentétes gazdasági érdekekkel szemben. Amely nemzeteknél így áll a dolog, azok a nemzetek nem érettek még a nemzeti önkormányzatra, az igazi nemzeti szabadság szempontjából. Más nemzeteknél felemelő példáit látjuk annak, hogy a társadalomnak azok a rétegei, amelyek birtokosai a politikai hatalomnak, ezt a hatalmat nem saját érdekükben, nem a többiek kizsákmányolására, hanem a nemzet, az állam nagyságának, a közjólétnek az előmozdítására használják fel, természetesen az emberi gyarlóság által megszabott korlátok között. Hiszen idillikus állapotok nincsenek sehol a világon. Az emberi önzés ott él mindnyájunkban és bárhogy törekedjünk is azt a kellő korlátok között tartani, öntudatlanul, akaratlanul előtérbe lép, kitör és igen sok esetben túllépi a határt. De a kérdés az, hogy az erkölcsi erő, amely a szabad alkotmány formái között az osztályérdek fölé tudja emelni az állami érdeket? Divat ezt ma megállni; és ezzel a könnyen odavetett tagadással szemben igen könnyű játékom volna, ha fel akarnám sorolni a történelemnek mindazon felemelő példáit, amelyek mellettünk bizonyítanak. Engedjék meg, hogy a magyar példán kívül, amelyre az imént rámutattam, még csak egyetlen egyet idézzek. Talán nagyon jellemző és nagyon hálás.

Az a gazdasági átalakulás, amely a középkor viszonyaiból a modern gazdasági berendezésnek, a gépiparra és nagyiparra fektetett és a nagyvállalkozó és munkástömegek szembeállításában kiéleződő gazdasági és társadalmi rendre vezette át az emberiséget, legelőször Angliában lépett fel és legradikálisabban az angol társadalom viszonyait hatotta át. Alig egy-két évtized munkája; természetes, hogy készületlenül ért oda. És az az átalakulás, amely hihetetlen arányokban növelte az angol gyarmatokat, amely óriási vagyonokat gyűjtött

össze a szerencsés kevesek kezébe, az az átalakulás elképzelhetetlen anyagi, szellemi és erkölcsi nyomorba döntötte a népek millióit. Valósággal égnek áll az ember haja szála, ha részletekben olvassa el azokat a viszonyokat, amelyeket a nagyipar rendezetlensége teremtett a múlt század első három tizedében az angol bánya- és gyáriparral szemben. Abban az időben, tudjuk, hogy az angol közhatalom kezelése változáson ment keresztül. Az 1832-es *Reform Bill* megfosztotta az angol arisztokráciát a maga vezetőszerepétől, amennyiben megszüntette azt a helyzetet, hogy a képviselőház nagy többsége tulajdonképpen az angol lordok által jóformán kinevezett képviselőkből állott. De kiszólította azt a népies elemet is, amely legalább egyes nagyvárosok képviseletében benn volt az angol ősi alkotmányban és mintegy biztonsági szellentyűt adott a népelemnek és az állam hatalmát teljesen a középosztály kezeibe rakta le; annak a vagyonos középosztálynak, amelyik ennek a társadalmi rendnek a legnagyobb mértékben élvezte gyümölcsét, amelyiknek gazdasági és osztályérdekei ezeknek a viszonyoknak: a hihetetlenül olcsó napszámnak és a munkás lelkiismeretlen kizsákmányolásának fenntartását kívánták. És ez a korszak volt az, amelyik, amint alapvető intézkedéseit behozta az angol ipari jogba, ezek az alapvető intézkedések ma már alig hét évtizednek eltelte után merőben átváltoztatták Angliának gazdasági és társadalmi viszonyait, annak a rettenetes helyzetben sínylődő, embert, Istent és törvényt nem ismerő, elvadult, nyomorba jutott és elkeseredett proletariátusnak viszonyait, amelyben az angol demokráciának, az angol munkásosztály zömének olyan öntudatos, erős oszlopai vannak, amelyeknek talán a mi középosztályunk némely rétegei is csak hosszabb művelődés után tudnak elérni. Ezt a mélyreható nagy átalakulást megcsinálta az angol állam akkor, amikor az angol államhatalom mondhatni kizárólag annak az osztálynak kezében volt, amely saját gazdasági érdekeit rendelte alá a közérdeknek, amikor mindazon intézkedések által, amelyek kiemelték ebből a nyomorból a munkást, megdrágították a munkát. És ha azt mondják azok, akik kicsinylik a nemzeti érzés hatalmát, hogy hiszen az a nemzeti érzés is tulajdonképpen alacsony önzés, a mai felvilágosodás korában az se való, hiszen ma már felül kell emelkednünk a nemzeti önzésen, amely ellenséges táborokba hajtja az emberiséget és ma már az általános emberiség nagy célja felé, az emberiség testvériességének nagy céljai felé kell haladnunk: én erre csak kettőt mondok.

Az egyik az, hogy lehet, hogy bizonyos magasröptű ideáloknak alatta maradunk akkor, amikor a mi idealizmusunkat a nemzeti egyéniség korlátai közé szorítjuk. De vajon nem állunk-e mérhetetlen magasságban ezzel a mi nemzeti önzésünkkel azok felett, akik az anyagi önzés sivár tülekedése gyanánt tüntetik fel az egész történelmet, akik az egész emberiséget ahhoz a sertéscsordához tennék hasonlóvá, amelyiknek a vályú körüli elszánt küzdelem tölti meg egész életét? És vajon nem szükséges-e az, hogy a mi idealizmusunk egy bizonyos önzést, de magasabb és nemesebb önzést ragadjon magával arra, hogy az a korlátolt, szűk egyéni és osztályönzésen diadalmasan felülemelkedhessék?! Hiszen hiába, gyarló, önző lények vagyunk. Az az önzés, amely gazdasági életünket áthatja, amely egyéni és osztályérdekeink rabjává akar tenni bennünket, azt a tiszta filozófiát, tiszta humanizmust, tiszta filantrópiát nem lesz elég erős arra, hogy korlátok közé szorítsa. Igenis, egy másik, egy nemesebb, egy magasabb rendű, egy ideálisabb önzéshez kell folyamodnunk, a nemzeti önzéshez, amely, jól van, legyen önzés, a maga módja szerint, de teljesen az önfeláldozásig menő idealizmus az egyén szempontjából és erőt ad az egyénnek arra, hogy uralkodjék alacsony érdekei felett, hogy elismerje magára nézve a közérdek nagy és nemes vonatkozásait azért, mert a nemzet nagyságával, a faj fennmaradásával, a faj független virágzásával és fejlődésével kielégíti az emberi önzésnek alapvető érzéseit.

Két oldala van az emberi életnek: anyagi és szellemi, egyéni és általános, materiális és ideális. Az a tudomány, amely csak a materiális, az anyagi vonalkozásokat, az alacsony egyéni és osztályérzés rugóit látja, éppen olyan egyoldalú, éppen olyan hibás, éppoly felületes féltudomány, mint az a másik, amelyik ezeket letagadja. A cél: fejleszteni, erősíteni az önzésnek azokat a nemesebb rugóit, amelyek az egyén szűk látóköréből kiemelkedve, a magasabb nemzeti körbe vonzzák egymást. És ha a tudomány minden élőlénynek helyes felismerésében s az életet mozgató különböző erők helyes arányainak felismerésében rejlik, akkor nem tudomány az, amely a nemzeti érzésnek lüktető, alkotó, hajtóerejét ki akarja tagadni az élő és éltető erők sorából.

Tisztelt hölgyeim és uraim! Ha akárki másnak, akárhol másutt szabad ilyeneket mondani, nekünk magyaroknak sohasem szabad. Hát lehet-e mással, mint szánakozással lekinteni arra a szerencsétlen halandóra, aki csak gazdának vagy kereskedőnek, csak munkásnak vagy munkaadónak, csak tőkésnek vagy proletárnak érzi magát és nem egyúttal és mindenekfelett magyarnak is?!

A magyarnak, azon maroknyi kis népfaj és nemzet tagjainak, amely nép azért tudott itt fennállani egy évezred hosszú viszontagságain keresztül, mert fenn tudta tartani, érvényre tudta juttatni, mint eleven, hajtó-, domináló erőt, mert tudta kifejezésre juttatni a nemzeti érzést, a hazaszeretetet. Csak addig fog itt a magyar megmaradni, csak addig fog itt szabad és boldog társadalmat is alkothatni, amíg egész törekvésében, egész ténykedésében, egész működésében fenntartja, fejleszti, ápolja a nemzeti érzést és a nemzeti erőt.

A nemzeti érzés, a nemzeti erő, a nemzeti egyéniség felismerése feladata a helyes, az alapos, az igazi tudománynak. Fogjuk azt meg eszünkkel, de azután ragadjuk meg egész lényünkkel, érzéseinkkel, tetterőnkkel, egész energiánkkal és érvényesítsük elméletben és gyakorlatban, jó és rossz időkben, alkalmas és alkalmatlan időkben, egész életünkön keresztül.

*Protestáns Szemle*, 1911. 553–563.

## Kényszerbiztosítás és önkormányzat

Még egyszer visszatérünk az angol national insurance billre*, hogy annak olyan oldalára hívjuk fel az olvasó figyelmét, amely korszakot jelent a munkásbiztosítás fejlődésében és kiszámíthatatlan horderejű, úttörő lehet.

A javaslat két egészen külön ügyet foglal össze egy törvény keretébe: a betegség és munkaképtelenség esetére való biztosítást s a munkanélküliek segélyezésének ügyét. Ez utóbbit hagyjuk most figyelmen kívül; részleges, bár nagyszabású kísérlet az, amelynek tovább fejlődése a gyakorlati élet tapasztalataitól függ, míg a betegek és munkaképtelenek segélyezése teljesen befejezett egész.

Látszólag a német példa követőjének áll be az angol törvényhozás, mert hiszen szakít az önkéntes biztosítás alapelvével. Kényszert statuál; megadóztatja a munkaadót s a közva-

* társadalombiztosítási törvényjavaslat

# KOLNAI AURÉL

## Az emberek egyenlőségéről

### I. AZ EGYENLŐTLENSÉG ESZMÉJE

Napjainkban az emberek egyenlőtlenségének hangoztatása orgiáit üli. Míg boldog ifjúkoromban a demokrácia és szocializmus eszményei még maguktól értetődőknek látszottak és a jobboldal kifogásai csupán arra szolgáltak, hogy azok megvalósítását lassítsák és kitolják, addig ma az uralmi elv teljes offenzívában van, és a régebbi értelemben vett „haladás" hívei védik megmaradt vívmányaikat azzal az érvvel, hogy forradalmi átalakulások a lakosság nyugalmát és jólétét veszélyeztetik. Felfedeztetett, hogy az emberek nem mind egyenlők és minden oly rendszer, mely egyenlőségük fikciójára van építve, mesterkélt tákolmány és szükségszerűen romlásba vezet. Az egyenlőtlenség prófétái érvelésüket többnyire igen ártatlanul hangzó megfigyelésekkel avagy okoskodásokkal kezdik: így például azzal, hogy az emberek testmagassága, haj- és szemszíne, értelmi képességei és szorgalma nyilvánvalóan különböző, vagy pedig azzal, hogy a jól átgondolt igazságosság nem „mindenkinek ugyanazt", hanem „mindenkinek az őt megilletőt" kell hogy juttassa. Az egyenlőtlenség konkrét és célként követelt értelmezése azonban ennél sokkal határozottabb dolgokra vonatkozik. Általában véve négyféle egyenlőtlenséget kell áhítattal elismernünk, amelyek egymásközt szorosan összefüggnek, de mégis könnyen és világosan megkülönböztethetők. Ezek: 1. *a hatalom alanyainak és tárgyainak,* a tekintély birtokosainak és alattvalóinak, a vezéreknek és vezetetteknek, az elitnek s a közönséges tömegeknek egyenlőtlensége; 2. a *társadalmi osztályoknak,* vagyis a gazdagoknak és szegényeknek, a termelés urainak és szolgáinak egyenlőtlensége; 3. a „saját magam" köréhez, tehát az én *„nemzet-, párt-, típusbelimnek"* és a mindennemű „idegen"-nek egyenlőtlensége „számomra", illetve „számunkra"; 4. a *magasabb és alacsonyabb rendű* csíraanyagúak, vagyis „faj"-beliek egyenlőtlensége.

Könnyen látható, hogy ezek az egyenlőtlenségek egymás közt mind az alaphangulat, mind a konkrét politikai nyomaték tekintetében összetartoznak; de mégis jellemző ellentmondások, feszültségek is fennállnak köztük. Így a politikai zsarnokság bizonyos fokig kijátszhatja a „tömegek"-et a szabad szellemű módos polgárság ellen, a kapitalista társadalmi oligarchia viszont legalább bizonyos körülmények közt egészen jól megfér egy államellenes egalitárius liberalizmussal a politika terén. Az arisztokrácia nemzetközi kultusza némileg ellentmond a nacionalizmusnak. Sovinizmus és fajelmélet között is logikai ellentét áll fenn, habár lélektanilag többnyire elmosódik: a német soviniszta például természetesnek kell hogy találja, ha a franciák is soviniszták és éppúgy le akarják törni Németországot, mint az őket; a német fajvédő viszont megkívánhatja a franciától a békés behódolást, a germán–északi faj objektív magasabbrendűségének belátása alapján.

Így tehát *az egyenlőtlenségi tan önmagán belül sem egységes és egyértelmű.* Ez természetesen még nem cáfolja meg e tant, de mindenesetre kétkedésre int az egyenlőt-

lenségek tényéből való gyors elvi következtetésekkel szemben. Mintha az, hogy oly sokféle egyenlőtlenség létezik mint tény, már lerontana valamit az egyenlőtlenség alapvető és végleges voltából.

Egyébként a ma dívó egyenlőtlenségi eszmék egyúttal – a szó valamilyen értelmében – egyenlőséget is hirdetnek. Hiszen ezek az eszmék távolról sem a határtalan individualizmust és szabadságot, hanem éppen ellenkezőleg, a tekintély, a közösség és a fegyelem értékeit hangsúlyozzák. Ez pedig elképzelhetetlen volna igen messzemenő pozitív egyenlőségek vagy mondjuk egyformaságok, egyenesen *a nézetek, életformák és lelkiállapotok uniformitása* nélkül. A fasiszta társadalom ily értelemben sokkal több egyenlőséget ismer, mint a liberális polgári társadalom, holott nemcsak az egyes állampolgárnak mint olyannak, hanem a munkásnak is mint olyannak – a felső osztályokkal szembeni hadállásában – sokkal kevesebb jogot nyújt. A jelenkor ellenforradalmi szelleme tehát mintha nem is annyira a valóságos egyenlőséget, mint inkább az egyenjogúságot s ennek kútforrásaképp az egyéni szabadság elvét tagadná. De másrészt viszont a hatalmasoknak, a vezéreknek, a „nagy személyiség"-eknek, esetleg az előnyben részesített nemzetnek is különleges nagyfokú szabadságot biztosít. Az ily hatalmas szabadon ható akaratnak való engedelmeskedés, az igenlő belekapcsolódás a jó alattvalónak állítólag ugyancsak részt enged e mámoros „szabadságélmény"-ből. Viszont az emberi egyenlőség elve minden ingszínbeli és ennél tartalmasabb egyformaság ellenére is fundamentális tagadásban részesül. Az átlagember nem egyenlő a hőssel, a követő a vezérrel, a zsidó az árjával stb.

Egészben véve ez az inegalitárius állásfoglalás úgy fejezhető ki, hogy 1. a bizonyos csoportokon belüli egyenlőséget hangsúlyozza a csoportokon kívül esőkkel való egyenlőtlenség alátámasztására; 2. az emberi típusok (vélt) értékkülönbségeit hangsúlyozza az emberi egyedek jelleg- és hajlambeli eltéréseivel szemben. Ismét a mai német ideológiából véve a példát: minden német valahogyan egyenlő, de nem az egymáshoz való viszonylataikban, hanem szembeállítva az alacsonyabb rendű nem német emberanyaggal s éppígy minden egyenruhás egyenlő a civil fölötti rangjában; lényegesek az emberi közösségek – nemzetek, fajok, fajnemességi klasszisok, társadalmi funkciójuk szerint meghatározott osztályok és „rendek" – rangkülönbségei, de lényegtelenek az egyes ily csoport tagjainak a csoport kereteit lazító „egyéni szeszélyei".

Az egyenlőtlenségi elmélet nem hirdet eszerint abszolút egyenlőtlenséget vagy éppen összemérhetetlenséget, hanem *„egyenlőséget az egyenlők között".* Az egy értékűek legyenek egyenlő jogúak is. Igaz ugyan, hogy a fasizmus eddigi konkrét rendszerei még ebből a saját vágásukbeli egyenjogúságból is vajmi keveset valósítottak meg, mert hiszen a vezér még leghősiebb és legtisztább vérű közvetlen híveinek is korlátlan ura, az úgynevezett rendi önigazgatásnak pedig nyoma sem létezik. De ez talán másként lesz, mihelyt sikerült a még lábatlankodó külső és belső ellenségeket teljesen megsemmisíteni. Nem tagadható az, hogy az „egyenlőség az egyenlők közt" jelszava megvesztegetően hangzik. Csakugyan könnyebben el tudjuk képzelni a minden rendbeli egyenlőséget egy főnemesi kaszinón, egy nyomdászszakszervezeten vagy egy kolostoron belül, mint valamely olyan társaságban, mely spanyol kecskepásztorokból, londoni puritán szatócsokból és hindu nábobokból áll. Az egyenlő helyzetűek egyenjogúságának is mintha több értelme volna, mint egy fejedelem és egy közkatona egyenjogúságának. Különösen akkor válik e meggondolás szinte kényszerítővé, ha azon az állásponton vagyunk, hogy az égalji és egyéb eredetű variációs különbözőségeket megszüntetni nem lehet és nem volna jó, sőt, hogy fejedelemnek és közkatonának –- vagy legalább valami efféléknek – is kell lenni.

## II. EGYENLŐSÉGI ÉS EGYENJOGÚSÁGI ÉRVEK

Míg az egyenlőtlenség szószólói az emberek nyilvánvalóan különböző voltára és különböző értékűségére, valamint a hatalmi és rangkülönbségeknek társadalmi szükségességére mutatnak rá, addig az egyenlőség védelmezői ugyancsak többféle érvet vonultatnak fel álláspontjuk mellett, melyek nagyjában három csoportba oszthatók. Szó van 1. arról, hogy nem az emberek egyenlősége, hanem csupán azok *egyenjogúsága* az ideál; 2. arról, hogy az egyenlőség bár mint tény nem áll fenn, de *a haladásnak értelmes és lehetséges célját* alkothatja; 3. arról, hogy az egyenlőtlenség csak viszonylag külsőleges és felszínes szempontokra nézve áll fenn, *lényeges tekintetben az emberek mégiscsak egyenlők* volnának. Mindezen érveknek van valami helyes magvuk, de egészben véve, úgy látjuk, nem bizonyulnak kielégítőnek.

1. Az kétségtelen, hogy az egyenjogúságnak megvan a maga értelme a ténybeli egyenlőségen túl is, sőt teljes értelme ki sem domborítható anélkül, hogy a ténybeli egyenlőtlenségtől független érvényére rá ne mutatnánk. Így a törvény előtti egyenlőségnek éppen az adja meg teljes pátoszát, hogy az gazdagra és szegényre, magasabb és alacsonyabb társadalmi állásúra, de sőt értékesebb és hitványabb emberre egyaránt vonatkozik. Fogalmához nemcsak az tartozik hozzá, hogy a szegény embert egy bizonyos nagy fontosságú síkon egyformán kezeli a gazdaggal, az alantast följebbvalójával, de az is, hogy például a rossz embert sem tekinti a jó ember szabad prédájának; így tehát nemcsak a társadalmi helyzetnek, esetleg merőben külsőleges vagy éppenséggel igazságtalan körülményeitől, hanem az emberek legbelsőbb és legszervesebb értékkülönbségeitől is, legyenek bár azok a legbiztosabban megállapíthatók, eltekint. Ámde ez az álláspont, ha magában véve jogosult és elsőrendű jelentőségű is, a kérdés összefoglaló megoldásaként nem válik be. Mert ez a jogbeli egyenlőség egyrészt távolról sem vihető teljesen keresztül, másrészt egymagában kevés is és nem is képzelhető el egy bizonyos ténybeli egyenlőségre való támaszkodás nélkül.

A törvény előtti egyenlőség, ami a legtökéletesebben a büntetőjog terén alkalmazható, annál kevésbé valósítható meg teljességgel, minél inkább vannak olyan jogszabályok előtérben, melyek az emberek társadalmi funkcióit szabályozzák. Így még a legdemokratikusabb választójog is kizárhat a maga gyakorlásából olyan egyéneket, például büntetett előéletűeket, kik mint magánszemélyek teljes jogvédelmet élveznek; a kormányhatalom birtoklóinak törvényesen biztosított előjogai szintén áttörik a teljes jogegyenlőség elvét; a külföldi állampolgárnak nincsenek teljesen azonos jogai a belföldivel, sok esetben a meghódított „alacsonyabb színvonalú" lakosságnak sem az anyaország polgáraival. De ezenfelül még azt is lehetne mondani, hogy a vagyonkülönbségek puszta létezése már ellentmond az emberek egyenlő jogának a természeti kincsek használatára; viszont a kollektivista társadalmi rend ellenzői kétségbevonhatnák, hogy egy ily társadalomban az embereknek egyenlő jogaik volnának tehetségük és szorgalmuk érvényesítésére. Másrészt a jogbeli egyenlőség egymagában ki sem töltheti az egyenlőségi ideált. Elképzelhető, hogy egy eltompult, félállati sorban tengődő parasztság nem él „egyenlő" jogaival, hanem sorsának intézését eleve és teljes mértékben földesuraira bízza; egy ilyen merőben elvont egyenjogúságnak semmi köze sincs az erkölcsi eszményként szerepelhető egyenlőséghez. Ennél kedvezőbb esetekben is, például a modern kapitalizmusban, az egyenjogúság minden közvetlen értékén túl elsősorban eszköz és kezesség is egy valamivel tartalmasabb egyenlőség megvalósítására. Ez nem szorítkozik az úgynevezett szocialista „végcél"-ra. Már a

bérminimum, a munkáslakások, a községi önkormányzat, a hivatalnoki karban való tényleges képviselletés stb. kérdései szorosan összefüggnek az egyenlőség eszméjével, anélkül, hogy a jogegyenlőségre vonatkoznának. Mindenekfölött azonban *a jogegyenlőségnek értelme sem volna egy ténybelibb egyenlőségre való visszaszármaztatás nélkül. Miért legyen éppen az emberek közt jogegyenlőség?* Miért nem ember és emlőssállal, ember és állat, ember és minden tárgy közt? Sőt: miért nem például az összes kutyák közt? A jogkérdés ugyan független a ténykérdéstől, de ez nem változtat azon, hogy egyáltalán csak jogalanyok között merülhet fel; hogy azonban kik és mik a jogalanyok, ez maga nem jogkérdés s ha nem is ténykérdés egy kinyomozható tényálladék értelmében, mégiscsak ténykérdés metafizikai értelemben. Az emberek jogegyenlősége azok egyenlő (és kizárólagos) jogviselési képességén alapszik, ami viszont elválaszthatatlan egy valaminő értelemben vett tényleges egyenlőségüktől. Maga az, hogy egy társadalom tagjai jogegyenlőségüknek s mindükre egyenlően érvényes jogszabályoknak *tudatában* vannak, már nem jogi, hanem ténybeli (lélektani) egyenlőség.

2. Ez a meggondolás érvényes az egyenlőségnek mint kivívandó célnak elméletével szemben is. Bizonyos, hogy még meg nem szerzett javakért való küzdelemnek jelentős értelme van és hogy az döntő fontosságú esetekben végleges sikerrel is kecsegtethet. Így a mai angol társadalomban azon egyenlőségi követeléseknek, melyeket egy évszázad előtt a pillanatnyilag utópikusnak és reménytelennek látszó chartista mozgalom hangoztatott, nagyobb része megvalósult. Ha pedig ilyetén haladás lehetséges és kivívható, akkor ezen nem változtatnak a visszaesés ugyancsak meglévő jelenségei sem, bármiként gondolkodóba is kell hogy ejtsenek egyébként. De mindamellett mégsem volna értelme egy olyan egyenlőségi célnak, amely nem az emberek valaminő „természetbeli" egyenlőségében gyökereznék. Miért sért bennünket ma, ha azt látjuk, hogy sok ember nyomorban fetreng, míg egyesek fényűzésben élnek? Miért sért annyival kevésbé, hogy mindig csak az emberek parancsolnak a lovaknak és nem fordítva? Sőt már az is, hogy vannak magasabb és alacsonyabb városházi fizetések? Miért sért meg annyira, ha azt látjuk, hogy sokan analfabéták és sebeikre pókhálót raknak, míg a kiváltságos osztály fiai számára a tudomány minden áldása nyitva áll? És miért nem sért viszont, hogy egyesek zenei lángelmével bírnak, míg annyi sok embertársuk botfülű? Mindezen egyenlőtlenségek megszüntetését egyaránt lehetne „célul" kitűzni. De valahogy az egyiket közöttük „abszurd"-nak érezzük, a másikat pedig nem. S csak *mert amazokat „abszurd"-nak érezzük,* gondolunk az idő folyamán való megszüntetésükre, vagyis arra, hogy őket jelenlegi adottságuk ellenére mint örök tényeket nem respektáljuk.

3. S ezzel el is érkeztünk az egyenlőség szokványos elméleteinek harmadikjához, amely az egyenlőség lényegbeli és az egyenlőtlenségek felszínes voltát tanítja. Az emberek nagyszámú különbözőségei kiküszöbölhetetlenek, lehetnek igen érdekesek, sőt talán értékesek; de a döntő pontokban az emberek egyszerűen egyenlők és mindaz, ami ennek az alapadottságnak ellentmond, tulajdonképpen természetellenes, az emberiség szabad és boldog sorsalakításának béklyója, s céltudatos reformokkal megszüntethető.

Sajnos azonban, míg maga az egyenlőség eszméje – mind az egyformaság, mind az egyenértékűség, egyrangúság avagy egyenjogúság speciális formájában – viszonylag meglehetősen szemléletes és megfogható, addig a lényegnek és lényegtelennek, vagy éppen az egészen és a nem egészen lényegesnek elhatárolása nagyon is önkényes és ízlés szerinti dolog. Talán azt mondhatná valaki, hogy egyenlőtlenek vagyunk testben, de egyenlők lélekben. Ennek inkább a fordítottja áll. *Lelki különbségeink sokszorta szélesebb skálán*

*játszanak.* Nagyobb különbségek állnak fenn arra nézve, hogy ki mennyit gondolkodik, mint arra, hogy ki mennyit eszik. Mi volna egyáltalán „lényeges" e világon, ha – teszem azt – egy szent s egy megátalkodott gonosztevő közti egyenlőtlenséget „lényegtelen"-nek tartanók? Vagy, akinek e példa inkább volna ínyére: az egyenlőtlenséget egy Kant és honabeli terrorlegény között? Nyilvánvaló, hogy itt a „lényeges" egyenlőségből nem marad fenn több, mint az, hogy mind a kettő ember. De ezen belül éppen a leglényegesebb dolgokban ellentétesek és a leglényegtelenebbekben viszonylag egyenlőek. Igaz persze, hogy ez a megállapítás: „mind a kettő ember", nem csupán természetrajzi beskatulyázás, hanem csakugyan lényeges tartalmakat is rejt. A szent és a gonosztevő *meg tudnák magukat egymással értetni* arra nézve, hogy milyen időjárás van, hány óra van, elindult-e már a társaskocsi stb. Esetleg arra nézve is, hogy szép-e egy szobor; esetleg arra nézve, hogy be kell lépni a hadseregbe egy ellenséges betörés elhárítására. A szentből még válhatik gonosztevő és viszont; bizonyos külső körülmények híján egész fejlődésük másmilyen, egyenlőbb vagy éppen fordított lett volna. Csak különböző nyelveket beszélő két ember egymás nyelvét megtanulhatja. Távoleső, egymásnak teljesen idegen népek szoros kapcsolatba léphetnek és egymáshoz hasonulhatnak. Idegen tudomány, művészet, technika, polgárosultság nagymértékben átvehetők és utánozhatók. Bármiféle két különböző nemű ember között fennáll a connubium és közös utódlás lehetősége. Nincs olyan emberileg formulázható vallási vagy metafizikai fogalom sem, mely ne volna *elvileg hozzáférhető minden emberi elme számára;* s ez elvi lehetőség számtalan esetben nyilvánul a *tényleges elsajátítás* formájában. A kereszténység és a racionalista felvilágosodás egyaránt az egész emberiséghez fordulnak annak mindegyik tagjában. *Ha tehát nincs is úgy, hogy az emberek lényeges tekintetben egyenlők, de való annyi, hogy egyenlőségeik a lehető leglényegesebbek.* Egyenlőségük nem különbözőségeik hiányában vagy azok lényegtelenségében áll, hanem a *különbözőségeket,* legyenek bár azok a legdöntőbb természetűek is, *mintegy áthatja és átíveli.* Nem úgy kell a dolgot felfogni, hogy volna itt egy egészen általános, elvont, formális, fogalmi egyenlőség, telve tartalmi ellentétekkel és különbözőségekkel; sem pedig úgy, hogy ugyan csupa különbözőség van adva, de ezek mind nivellálhatók volnának. Az emberek általános és elvont egyenlősége, amellett hogy végtelen fontosságú egyenlőtlenségeket engedélyez, ugyanekkor számtalan részletbeli konkrét egyenlőségben is megtestesül (például egy kifinomult arisztokrata tudósnak és kapusának „egyenlősége" tűzvész esetén!). Másrészt az emberek megtérése és tökéletesedése, elnyomorodása és elzüllése, vándorlása és keveredése nemcsak kiegyenlítően hat, hanem egyúttal *új egyenlőtlenségeket* is teremt. Az egyenlőség tehát semmiképpen sem az egyenlőtlenség merev tagadásában, elhatárolásában vagy megszüntetésében, hanem annak egyenlőségelemekkel keresztül-kasul átszövésében és ellensúlyozásában keresendő. Ez a tényleges egyenlőség nagy részben lehet *tudatos szociális reformtevékenység* műve is, de mindenekelőtt már akaratunktól és ideáljainktól függetlenül *adva van* az emberiség alaptermészetében, élethelyzetében, történetében és lehetőségeiben.

### III. AZ EGYENLŐSÉG ÖT ALAPPILLÉRE

Vizsgálódásunk oda juttat tehát, hogy az egyenlőség erkölcsi eszméjét egyáltalán ne a színezeti vagy értékbeli „hasonlóság" túlnyomó voltában, hanem az embereket összekötő *viszonylatok* alaptermészetében, s ezzel kapcsolatosan éppenséggel magában az emberek

valóságos *egyenlőtlenségében* is keressük. Ezt alább világosabban fogjuk kifejteni. De legyen szabad – az előbbiek tanulsága alapján – pontról pontra ábrázolnunk gondolatunkat. Az emberek egyenlőségének lényegbeli öt feltétele és támasza, ha úgy látjuk, 1. a *személyiség*, 2. az *objektivitás*, 3, az *emberiség egysége*, 4. a *részleges egyenlőségek eleme*, 5. a *különbözőségek és változatok* eleme.

1. Hogy az emberek egyenlőségének valami egészen más értelme van, mint például a tojások egyenlőségének, ez csakis az emberi létnek mint olyannak sajátos mivoltából és méltóságából magyarázható. Az emberi egyenlőtlenségek nem egyformán sértik szemünket, mint egy minta ábráinak egyenlőtlenségei. Miért baj fáraónak és a rabszolgáknak, s miért nem baj a magas hegycsúcsoknak és apró halmoknak egymásmellettisége? Nyilvánvaló, hogy nem a kontrasztban mint olyanban van a hiba; aminthogy – már céloztunk erre – nem vérlázító a lángésznek s az átlagembernek, sőt az államférfinak s a magánembernek, sőt végül még a szerencsés s a szerencsétlen embernek, mint olyannak kontrasztja sem. Hanem ott van a baj, hogy a fáraó és rabszolga egymásmellettiségében a rabszolga „emberi méltósága", életigénye, életlehetősége, értelmi szintje, erkölcsi felelőssége stb. csorbát szenved, elhomályosul, elsatnyul, mintegy kialszik; a fáraó maga pedig olyan hatalommal és felsőbbségi helyzettel bír, amelyet ugyancsak nem a személyiség szabad és dús kifejlésének, hanem inkább hamis nagyságnak, az elfajulás egy nemének, az ember alámerülésének saját halalmi teljességében stb. érezünk. Röviden, az emberi egyenlőség fogalma nem egyszerűen formális összehasonlítási fogalom, hanem *magának az embernek fogalmában* gyökerezik. Két ember kölcsönössége csak azért erkölcsileg és metafizikailag releváns, mert már egy ember magános létének mikéntje is az. Ezt természetesen nem szabad úgy érteni, hogy ármost az egyenlőség maga nem is volna fontos, hanem csak az emberek jóléte vagy lelki üdve, vagy kultúrszintje. Mert az emberek erkölcsi egzisztenciája, de nagyrészt a szellemi és anyagi is, elválaszthatatlan az egyenlőség elemétől. A személyiség erkölcsi szuverenitását minden súlyosabb fokú egyenlőség veszélyezteti, de lényegesen csorbíthatja a gondolkodás önállóságát és a testi jólét ápolását is. De tovább megyünk: a személyiség valódi öntudatra ébredése és kiépítése egyáltalán csakis a közösségben lehetséges, a közösség pedig, mint személyi létek kölcsönössége, azonnal felveti az egyenlőség problémáját. Az egyenlőség, egyszóval nem szimmetriaérzékünk kielégítésének, hanem *az emberi személyiség értékes és biztosított létének* követelménye. Hogy magát a személyiség elvét a keresztény vallási felfogásból, az ész evidens dialektikájából vagy értékítéleteink figyelmes empirikus vizsgálatából származtatjuk-e, nem tartozik szorosan ide. A kissé otrombán hangzó benthami elv: „A legnagyobb szám legnagyobb boldogsága", ugyanez irányban fogható fel, ha a „boldogság" szót – J. St. Mill-lel – eléggé tágan értelmezzük, s ha meggondoljuk, hogy a „legnagyobb szám" ügyetlen formulájában bennfoglaltatik az egyénnek mint olyannak öncélúsága is.

2. Az objektivitás az emberek kölcsönösségi viszonyának az az oldala, amelyben az *abszolút egyenlőségnek egy bizonyos szférája* van megalapozva. Az objektivitás elve azt tanítja, hogy az emberek alapvető személyiségi értéke bizonyos vonatkozásokban az egyébként adott – bármily fontosságú – értékeiktől való eltekintést parancsolja. Ide tartozik annak elismerése, hogy adott esetben a hitványabb embernek igaza lehet a derekabbal szemben; hogy a vádlott konkrét bűnössége nem következik egyszerűen a vádlott gonosz jelleméből; hogy a diszkusszióban a priori mindkét félnek igaza lehet; hogy a felettes és alantas viszonya magában véve csak működési körükre, nem egész emberi létükre vonatkozik; hogy a tények, amíg tények, mindenki számára egyaránt adva vannak, bármily

különböző is az emberek hatalma azok megváltoztatására; hogy az erkölcsi törvények – általános részükben – mindenkit egyaránt köteleznek; hogy az emberek között léteznek olyan formális kapcsolatok, például a szerződési viszony, melyeknek érvénye az emberek egészbeni konkrét értékétől, fő céljaik nagyszabású és nemes voltától stb. független. Az objektivitásnak ebből az elvéből következik a jogegyenlőségnek, a szabadságjogoknak, a politikai egyenlőségnek lehetősége; de éppen innen következik másrészt a mindenkivel szemben egyaránt alkalmazható jogi és állami kényszer erkölcsi megalapozottságának, vagy pedig a többségi s a szavazatszámlálási elvnek lehetősége is. Az objektivitás logikai oldala abban fejeződik ki, hogy a tényállások formális összefüggései ugyanazok, bármelyik szellemi alany is vegye őket tudomásul (helytelen, de gyakori formulázásban: a gondolkodás törvényei minden gondolkodó alany számára ugyanazok), éppígy az értékelvek formális összefüggései is. Az objektivitás lélektani oldala: hogy az emberek általában tudatával bírnak ennek az általános és személytől független adottságnak, s amennyiben nem, ez zavar, amely kiküszöbölhető. Az objektivitás metafizikai s egyúttal szociális oldala: hogy emberek mindig kerülhetnek olyan helyzetbe, melyben speciális érték- és rangkülönbségük elmosódik s a világnak számukra egyaránt való adottsága lép előtérbe, így ha a királyfinak meg kell birkóznia a szokásos tananyaggal, ha a kiváló költőt a kórházban operálják, ha egy veszélyes szituációban hirtelen a testi ügyesség és fizikai találékonyság válik döntővé stb.

3. Az emberi egyenlőség elve továbbá az emberiségnek számos konkrét tényben megnyilatkozó metafizikai egységén is alapszik. Nem lehetne szó emberi egyenlőségről, ha az emberek elszigetelt közösségekben élnének, amelyeken belül bár a személyiség, kölcsönösség, objektivitás és megértés elve volna érvényben, de amelyek egymás közt, merőben idegenül és közösségtelenül, mint természeti erők állnának szemben. A valóságban azonban minden közelebbi és intenzívebb közösség, legyen az bár családi, törzsi vagy nemzeti, csupán relatív előranggal bír tagjai számára. Egyetlen embernek sincs *egész emberi kapcsolatvilága* egy adott közösségbe vagy közösségi körbe bezárva. Nincs két ember (vagy két emberi kör), akiknek (vagy amelyeknek) egymáshoz semmi közük ne volna és semmi közelebbi közük ne lehetne. Hozzátartozik ehhez az, hogy például egy svéd és egy spanyol ember kapcsolata nemcsak abban áll, hogy Svéd- vagy Spanyolország diplomáciai összeköttetést tartanak fenn, hanem abban is, hogy esetleg mindketten keresztények, esetleg valamely közös nemzetközi céhhez vagy szervezethez tartoznak, esetleg közösen érzik hatását egy európai politikai vagy gazdasági konstellációnak, esetleg egy svájci fürdőhelyen találkoznak s itt a társaságban nagyrészt ugyanúgy viszonylanak egymáshoz, mintha mindketten hollandiak vagy mindketten lengyelek volnának. Az emberiség egységének elve azonban nemcsak közvetlenül a „nemzetközi" viszonylatokban fontos, hanem már egy elhatárolt – például nemzeti és állami – társadalmi egység belső felépítésére nézve is. Az idegengyűlölő militarista szellem a *nemzeten belüli* demokráciának sem kedvez, mert az illető nemzet tagjait nem tekinti *primer mint embereket*, azok emberiségi viszonylataival, hanem mint egy öncélú és lezárt szervezet részeit és eszközeit. Már kisszámú ember egymáshoz való viszonya is lehet „emberiségi" és lehet ezzel ellentétben, egy ma divatos műszóval élve, „totaliter" színezetű. A színes ingek ma általában divatozó világában távolról sem az a helyzet, hogy az egyszínű ingekre nézve az „emberi egyenlőség" elve irányadó. De akár egy valamennyi ember fölött uralkodó szervezett világállam is lehetne antiegalitárius beállítású, mert egy ilyen világállam sem jelentené szükségképpen az emberiség állam- és rendszerfölötti, bármely két vagy több ember viszonyában érvényesülő közösségét.

4. Mindamellett az egyenlőség elvének konkrét megvalósulása, sőt már konstruktív és tervezésekre támaszpontot nyújtó elgondolása is megköveteli a részleges, partikuláris, helyi egyenlőségelemek bevonását. Habár minden szorosabban vett nacionalizmus antidemokratikus élű, a nemzet fogalma maga, mint ezt az újabb kori történelemből is tudjuk, nemcsak hogy összefér a demokrácia fogalmával, hanem attól el sem választható. Minthogy az egyenlőség nem állhat csupán egyenjogúságból és az érdekek kölcsönös elismeréséből, hanem egy közvetlenebb közösséget és szolidaritást is megkíván, nyilvánvalóan *nem lehet el a tulajdonképpeni „egyformaság" elemei nélkül sem,* amivel máris egy, az elhatárolt társadalmi egységen belül speciális egyenlőség van adva. Még egy, a nemesi renden belüli egyenlőségnek is lehet szerepe a demokrácia elvi elismerésének és technikai berendezésének előkészítésében. De különösen lényeges e vonatkozásban a község mint helyi, a nemzet mint nyelvi és kultúrai, az állam mint jogi és közigazgatási közösség. Bármennyire is hozzátartozik az egyenlőség eszméjéhez az az emberiségi eszme, hogy két ember a világ két különböző tájékáról, egymással valamiféle viszonylatba kerülve, egymással mint ember és ember, mint az „emberiség" két közvetlen tagja áll szemben – vagyis hogy a világból bármiféle módon összeválogatott embercsoport tagjai egy megértési és erkölcsi közösség hordozói, illetve jelöltjei –, az egyenlőségnek minden konkrét felvázolása a szorosabb közösségen belüli speciálisabb egyenlőségeket feltételezi. A demokrácia intézményei mindig egyrészt az abszolút elvont egyenlőség kísérleti előtervezetei, másrészt egy szűkebb tényleges egyenlőség utólagos kiterjesztései. Az egyenlőséghez mindig hozzá fog tartozni egy bizonyos feszültség, formai egyenjogúság és tartalmi egyszintűség, egyenrangúság és egyformaság között, de múlhatatlanul szükséges ehhez – hogy a forma ne legyen puszta, holt forma –, a tartalmi és tényleges egyöntetűség-egyformaság egy bizonyos minimuma is. Nem konkrét társadalmi egyenlőség az olyan, melynek paradigmája a semleges fürdőhelyen találkozó, egymás nyelvét nem értő idegenek emberiségi közössége volna. Ezért nem is lehet az általános hadkötelezettség elvétől, sőt a színes ingek drilljétől, minden demokratikus vonatkozását megtagadni: a baj itt nem – mint például a kasztrendszer hierarchikus szerkezetében – a demokratikus tendencia hiányában, hanem az emellett meglevő kifejezetten antidemokratikus, személyiség- és emberiségellenes tendencia túlnyomó és hangadó voltában van. A partikuláris egyenlőségek már alaphangulatukban és alapberendezésükben hangsúlyozhatják azt, hogy egy szorosabb közösség itt mintegy *az emberiséget képviseli és helyettesíti, magát emberiségi szempontoknak rendeli alá;* vagy ellenkezőleg azt, hogy a közösség *szembefordul az emberiséggel,* azt tagadja és kizárja, az emberiségnek nem helyettese lenni, hanem helyére lépni akar. Jele az ilyen tendenciának, ha az egyformaság előtérbe lép az egyenrangúság rovására, az egyenjogúság és általában az egyéni jogok eleme pedig teljesen háttérbe szorul. Ilyenkor a partikuláris közösség tagjainak nem az emberiségbe való szerves beilleszkedését közvetíti, hanem azoknak minden közvetlen emberiségi kapcsolatát akarja elvágni. Mindazáltal tisztán történelmi és ténybeli értelemben még egy ilyen hamis, antihumánus egyformásításnak is lehetnek bizonyos egyenlőségi eredményei, amelyekre egy valódi egyenlőségi, demokratikus politika majdan építhet.

5. Az emberi egyenlőség végül azonban döntő és igen meggyőző módon következik magából az emberi egyenlőtlenségből is. Ez az egyenlőtlenség oly különböző és változó természetű, hogy minden szilárd beosztást és megkülönböztetést feldönt. Az egyenlőség ellenségei nem veszik észre, hogy minél szélesebben ecsetelik az emberek végtelen különbözőségét, beleértve az értékbelit is, annál inkább rángatják ki az alapot az emberek-

nek akármilyen hierarchikus dúcba való belegyömöszölése alól. Ha tekintetünket egy kultivált és egy primitív ember, vagy egy tisztes családapa és egy léha korhely ellentétére korlátozzuk, a lényeg- és értékkülönbség fog csak fontosnak tetszeni, az egyenlőség pedig üres szó gyanánt halványul el. De mit kezdjünk, ha netalán a tisztes családapa egyúttal tompa elméjű nyárspolgár, akinek szellemi igényeit füzetes regények és nyári vendéglők koncertjei elégítik ki, a léha korhely életét pedig egyes zseniális meglátások, sőt alkotások gyöngyei tarkázzák? Sőt, továbbmegyünk: ha a két fentebbi ellentétpár nem két, hanem teljes négy személy alakjában van adva, sok értelme van-e a kultivált ember és a tisztes családapa összefoglalásának az „értékesség", s ellentéteik összefoglalásának az „értetlenség" kategóriájába? *Minél több az egyenlőtlenség, annál bizonytalanabb?* A lehetséges ember önző vagy kéjenc gazfickó *lehet*, a magas társadalmi állású ember belsőleg teljesen műveletlen üres báb, az erkölcsiség korrekt és komoly ember undorító farizeus, a szent közveszélyes együgyű vagy humortalan, a kultivált lény erőtlen és elcsenevészedett nyomorfi, az erélyes és sikeres ember pedig alacsonyabb lelki ranggal bírhat a legátlagosabb analfabéta béresnél. Az ember szerepe és értéke nagymértékben változik a hellyel és a helyzettel, ahol amelyben leledzik; mindnyájan ismeretlen mélységeket és távlatokat hordozunk magunkban, mindnyájunk lehetősége a megállapodás, elmerevedés, összezsugorodás is. Valóban, *két ember sohasem egyenlő;* de *az emberek: azok egyenlők!* A reakció és rendiség harsonásai azt hajtogatják, hogy nekik nincs kifogásuk „egyenlőség az egyenlők között" ellen. De az emberi egyenlőségnek egyedüli igaz értelme éppen ez: *egyenlőség az egyenlőtlenek között!* Sőt: egyenlőség az egyenlőtlenségre való jogban! A társadalmi demokrácia betetőzése nem az általános választójog, nem a jövedelmek egalitair ellenőrzése és nem a szövetkezeti üzem, hanem az az állapot, amelyben mindenki megengedheti magának, hogy bizonyos mértékig különc legyen. S az egyenlőségi elv bölcseleti kiindulópontja távolról sem az értékkülönbségektől való eltekintés, hanem ellenkezőleg, azoknak valóban hű és nüanszírozott felismerése. Az evangélium, amely a bűnöst egy lényeges pontban az erényes fölé helyezi anélkül, hogy a bűnt bármiképp is rehabilitálná, helyeselné, letagadná vagy „feloldaná", mindmáig az egyyenlőségnek legmélyebb és legmegdönthetetlenebb koncepcióját nyújtja.

## IV. A TÁRSADALMI EGYENLŐSÉG ÉS KORLÁTAI

Hátra volna még az eddig nyert szempontok általános alkalmazása a társadalmi élet fő kérdéseire. De itt meg fogunk elégedni néhány merőben elvi rámutatással. A demokrácia és a szocializmus problémáinak érdemleges taglalására e cikk keretében nem nyílik tér. Négy megállapítást szeretnénk mindenekfölött tenni.

1. Az első az, hogy az egyenlőség jelszavának ma baloldali körökben is dívó *kirekesztése merőben helytelen.* Mind a puszta polgári opportunizmussá, felekezeti toleranciaelméletté vagy középutas óvatossággá vált liberalizmusnak, mind az úgynevezett tudományos szocializmusnak lelkiismeretét súlyos mulasztások terhelik ez irányban. Sem a „zavartalan" piacgazdaság és az osztálybéke, sem a „tervgazdaság" vagy az osztályharc jelszavai nem pótolják az egyenlőség erkölcsi eszméjét, mint a társadalmi haladás regulatívumát. Azok a lélektani furfangok, amelyek az egyenlőség követelését a gyengék, terheltek és hátrányba jutottak nemtelen „ressentiment"-jából vélik levezethetni, éppoly kevéssé érdemlik meg a számbavételt, mint az amoralizmus egyéb hasonló fogásai. Szívesen elhisszük, hogy a

nyomorgó pária könnyen elfelejthetné az egyenlőségben való hit, ha ad personam gazdag és hatalmas urat csinálnak belőle, de ez ama hit helyességén – amelyet egyébként jó életsorsú belátó emberek is nagy számban vallottak és vallanak – mit sem változtat. A nyomorgó páriának igen élénken meglehet az a kívánsága is, hogy állást cseréljen egy indiai maharadzsával, ám azért e programnak semmi jogosultságot nem tulajdonítunk. Az egyenlőség elve ezzel szemben figyelembe veendő még annak árán is, hogy alkalmazása esetleg a társadalom gazdasági összproduktumát csökkentené, minthogy elsődlegesen az emberek erkölcsi alapviszonylatára, nem pedig átlagos életszínvonalára vonatkozik. Tudomásunk szerint ma csupán Angliában vannak nagyobb számmal a szocializmusnak olyan teoretikusai, kik e kérdésben tisztán látnak (vö. különösen Tawney kitűnő *Equality*-ját).

2. Másodsorban: *nem létezik társadalmi egyenlőség mint egyetlen adott szerkesztési elv*, hanem csupán a társadalmi egyenlőségek rendszere céltudatosan felépítve a társadalmi egyenlőtlenségek redukciója- és relativitásaként. Idetartoznak az Isten előtti (szociális, nem személyi!) egyenlőség, a jogegyenlőség, a véleményszabadság, a politikába való biztosított beleszólás, a népművelés, a szociálpolitika, az osztályfölötti társadalmi közösségek, az államosított és szövetkezeti termelés stb. különböző alkotmányai. Oly „végleges" egyenlőségi állapot, mely az egyenlőségre irányuló jogviszonyok, kulturális és politikai alakítások e szövevényes rendszerét fölöslegessé tehetné, nem létezik. Egy mindenható kollektív „állam", mely az egész lakosságot egyetlen életstandardra akarná rögzíteni, nemcsak hogy egyrészt az egyenlőségi elv hamis és semmi erkölcsi evidenciával nem bíró materializációját szolgálná, hanem ezenfelül olyan hatalmi apparátust szükségelne, mely ismét borzalmas „egyenlőtlenségek"-kel volna egybekötve. Ezzel nem állítjuk azt, hogy egy szociálpolitikával, általános választójoggal és ingyenes népoktatással enyhített kapitalizmus a társadalmi demokrácia végső szava lenne. Az életszínvonalak mai óriási elentétessége és a vagyon óriási társadalmi presztízse a nyugati polgári demokráciákban semmi esetre sem egyeztethető össze az egyenlőség komolyan vett elvével. De mégis rá kellett mutatnunk arra, hogy a kollektivista szocializmus mechanikus rendszere távolról sem nyújt valóban kezességet az egyenlőség „radikális" megvalósítására.

3. Harmadik megjegyzésünk az, hogy az egyenlőségi alapelv diadala igen nagy részben csak *az egyenlőtlenségek szétválasztásán és egyensúlyán* fog nyugodni. Minél kialakultabb és szétosztottabb a tekintélyi, uralmi és rangviszonyok rendszere egy társadalomban, annál kevésbé lehet szó ember és ember masszív, végleges, kasztszerű egyenlőtlenségéről, annál reálisabb jelentőséget nyernek az egyéni s politikai jogok, valamint a jóléti és kulturai közszolgáltatások által biztosított alapegyenlőségek. A társadalmi totalitás mai reakciós, barbár eszméjével szemben éppen *a társadalmi megosztottság és egyensúly eszméjét* kell hangsúlyoznunk az egyének életteljességének és relatíve egyenletes ranghelyzetének javára. Nyilvánvaló ez álláspont éle a kollektivista szocializmus ellen, amely az állami hatalmat gazdaságilag és szellemileg is élet és halál urává akarja tenni, de a „gazdaság" és „termelés" kapitalista istenítése, valamint ama „rendi" gondolat ellen is, amely a társadalmi rétegeket egy fölülről lefelé futó ranglétrába véli rögzíthetni. Nyilvánvaló továbbá a pozitív összefüggés az emberiség állam és nemzet fölötti elvével, az állami és nemzeti öncélúságok és lezártságok relativálásával is. Másrészt az egyenlőtlenségeknek és egyenlőségeknek egy ilyen kiigazított és kifinomodott rendszere nem képzelhető el a kultúrfejlődés nagyfokú stabilitása és folytatólagossága nélkül: megvan tehát a maga „konzervatív" oldala is.

4. Végül nem szabad elhallgatni *az egyenlőség kiküszöbölhetetlen korlátait* sem. Az emberek tagadhatatlan többrendbeli érték- és erélykülönbségei sohasem lesznek annyira

elhatárolhatók és domesztikálhatók, hogy egymást mintegy leronthatnák és az emberek „átlagos" társadalmi állása szorosan véve egyenlővé válhatnék. Az értékeknek, képességeknek és sikereknek mindig meg fog maradni egy bizonyos kumulációs, kisugárzási hajlandóságuk. Az állami tekintély közvetlen hordozói nem lehetnek tartósan éppen a legszegényebb, legbizonytalanabb származású, legkevésbé kultúrtradíciójú elemek. Éppúgy a vízszintes, nemzetközi síkon is mindig kell hogy legyenek hegemóniák és viszonylagos hatalmi centrumok. Az egyenlőség sohasem lesz megvalósítható mint kész állapot és sohasem lesz nélkülözhető, mint a társadalom többoldalú etikai szabályozó elve.

*Századunk*, 1934. 211–222.

# Demokrácia és valóság

A *Századunk* utóbbi számaiban lezajlott magas színvonalú vita sok olvasó szemében talán már véglegesen tisztázta a „demokratikus erőszak", „demokrácia és hatalmi politika", „önkorlátozó demokrácia" stb. annyira aktuális, fájdalmas és nehézségekkel teli problémáit. E sorok írója mégis úgy látja, mintha néhány idevágó fogalomnak tüzetesebb kritikája még valamelyest hozzájárulhatna a demokrácia jövendő szellemi pozícióinak felépítéséhez, aminél nincs a jelenkornak égetőbb és kiemelkedőbb feladata. Egyébként előre szeretné bocsátani, hogy nem áll a demokratikus vitázók körében a „pártok fölött", hanem teljesen „realisztikus"-nak nevezhető oldalon foglal állást, mely igenli a demokratikus erőszaknak és jogkorlátozásnak lehetőségét és elveti a „demokrácia öngyilkosságá"-nak minden formáját. Természetesen, mint még látni fogjuk, ez semmiképp sem mond ellent a legélesebb elhatárolásnak a bolsevisták kétes értékű és a fasiszták teljesen hazug úgynevezett „materiális demokráciá"-jával szemben.

## 1. ETIKA ÉS MORÁLIS ESZTÉTIKA

Ha valaki felszólítana arra, hogy kíséreljem meg egy rövid mondatban leszűrni mind olvasmányaimnak, mind életbeli tapasztalataimnak legfőbb *facit*-ját, némi kiélezéssel így válaszolnék: A valóben erkölcsös állásfoglalásnak és cselekvésnek legveszedelmesebb ellensége nem az önzés, nem az élvvágy, nem a tunyaság, nem az értelmi kezdetlegesség – hanem az erkölcsi esztétika. A legabszurdabb morális tévelygések útja a „hibátlan", „ellentmondástalan" „színtiszta", „következetes" moralitás szándékával van kikövezve. Arra az értékelési típusra gondolunk, mely térdet hajt minden „nagyvonalú" gonoszság előtt, de fanatikus dühvel korbácsolja a tökéletlenségeket és szépséghibákat. Ez az a mentalitás, mely csodálni képes a támadót, de a védekezőre a legszigorúbb pacifizmus mértékét alkalmazza; mely „megértést" tanúsít a bűnökben tobzódóval szemben, de „képmutató"-nak bélyegzi a becsületes embert, mihelyt kiderül, hogy ő is csak ember; mely kímélet nélkül tör pálcát egy futó szexuális könnyelműség fölött, de helyesli egy különben jó házasság feldúlását egy „mélyebb élmény" és „igazabb szenvedély" kedvéért. Ez az a mentalitás (hogy a témánkhoz közeledjünk), mely a polgári oldalon „nyílt bolsevizmus" után kívánkozik egy demokratikus rezsimben, a baloldalon viszont előnyben részesíti például az olasz diktatúrát